

PÍO BAROJA
GOSPOĐA LUTALICA

Barba Jozo

PÍO BAROJA

Gospođa lotalica

Prva knjiga

Sa španjolskoga preveo
Josip Tabak

Trilogija:
Gospođa lotalica
Magleni grad
Drvo spoznaje

Naslov izvornika:
La dama errante

Sadržaj

Proslov

- I Bakica*
II Čovjek pod krinkom
III Rođak Venancio
IV Prijateljstvo
V Anarhizam i retorika
VI Opasni lakrdijaši
VII Kraj jednog romantičarskog društva
VIII Strašni dan
IX U Bombilli
X Tražeći put
XI Što su pisale novine
XII Brullov rastanak
XIII Odlazak
XIV Udaljuju se od Madrida
XV San Juan de los Pastores
XVI Krčma gladi
XVII Gila
XVIII Sveto vlasništvo
XIX Grillove oklade
XX Čovjek s crnim konjem i bijelim psom
XXI Naša Gospa od Chille
XXII Legenda o chilli, po Aracilu
XXIII Potraga
XXIV Serrana de la Vera
XXV Konj zaglavluje
XXVI Musiú
XXVII Bijeg u noći
XXVIII U Portugalu
XXIX Odmaraju se
XXX Odlaze
XXXI Na moru

PROSLOV

Ne volim baš govoriti o sebi; to mi se čini previše ugodnim za onoga tko piše, i previše neugodnim za onoga koji čita; ali ću, zbog toga što je ova biblioteka¹ zatražila proslov, prekinuti svoju navadu da ne dajem tumačenja ili objašnjenja koja su osobne naravi, i jednom ću se, evo, predati uživanju da kazujem *ja* dok se ne zasitim.

Bila bi glupa skromnost s moje strane kad bih uzeo tvrditi kako ono što pišem ne vrijedi ništa; kad bih tako mislio, ne bih pisao.

Uzimajući, dakle, da u mome književnom djelu ima neke vrijednosti — kao što se u matematici kadikad uzima da je neki teorem unaprijed riješen — evo ću, s minimalnom skromnošću, reći kakva može biti, po mome, vrijednost ili zasluga mojih knjiga.

Vjerujem da ta vrijednost nije izričito literarna ni filozofska; ona je više psihološka i dokumentarna. Premda danas većina antropologa drži da treba vrlo malo važnosti pridavati rasi, a veoma mnogo kulturi, ja sam, više osjećanjem nego čim drugim, sklon mišljenju da je etnički elemenat, ma kako dalek, pretežan u stvaranju individualnog karaktera.

Ja sam po svojim precima mješavina baskijska i lombardijska: sedam osmina Bask i jednom Lombardanin.

Ne znam hoće li ovaj lombardski elemenat (lombardski vodi, po kazivanju historičara, porijeklo od saskog) imati utjecaja na mene, ali je nesumnjivo baskijski temelj utjecao i dao mi duševnu osnovu, nemirnu i buntovnu.

Nietzsche je mnogo naglašavao razliku između tipa apolonskog (jasan, blistav, harmoničan) i dionizijskog (mračan, žestok, nesređen). Ja sam, htio ili ne htio, dionizijevac.

Ovaj dionizijski temelj potiče u meni ljubav prema akciji, dinamičnosti, dramati. Buntovna težnja prijeći me da budem miran promatrač, i kako to nisam, moram nesvjesno izobličiti stvari koje vidim, iz želje da ih se domognem, iz nagona za posjedovanjem i ovladavanjem, koje je tako suprotno golom promatranju.

¹ Riječ je o »španjolskom nizu« (Colección Española) u Nelsonovoj nakladi (Thomas Nelson and Sons, Ltd., London), koja, kao što je poznato, izdaje u originalu djela pisaca različitih naroda. Tu je ovaj Proslov prvi put objavljen, a kasnije se prenosio i u druga izdanja ove knjige. — *Prev.*

Istovremeno s ovom težnjom za buntom i djelovanjem — u umjetnosti, logično, oduševljavam se Goyom, a u glazbi Beethovenom — osjećam, vjerujući da je samonikla, jaku etičku težnju. Možda se ovdje javlja Lombardijac.

Ova težnja udružena s buntom učinila me fanatičnim neprijateljem prošlosti, dosljedno, učinila me neprijateljem historije, retorike i tradicija.

Etičke preokupacije odvojile su me od španjolske sredine, pretvarajući me u jednoga od tolikih osamljenih Robinzona s kratkim kaputom i polucilindrom, što žive u gradovima.

Kako Španjolska i gotovo sve druge zemlje imaju svoj umjetnički krug što ga gotovo potpuno zauzimaju spretni ljudi i lakrdijaši, kad sam ja počeo pisati dogodilo se da u meni nisu vidjeli iskrena čovjeka nego vješta oponašatelja koji zauzima nečiji književni stav.

Mnogi su tražili moju književnu rodbinu i recept. Bio sam zaredom, prema mišljenju nekih, glodač Voltairea, Fieldinga, Balzaca, Dickensa, Zole, Ibsena, Nietzschea, Poea, Gogolja, Dostojevskog, Maeterlincka, Mirbeaua, Francea, Kropotkina, Stendhala, Tolstoja, Turgenjeva, Hauptmanna, Korolenka, Marka Twaina, Galdósa, Ganiveta i tuceta drugi a nadasve Gorkoga. Ovo potonje, naime da se u meni krije nekakav pseudo-Gorki, izveli su uglavnom odatle što sam ja bio prvi, ili jedan od prvih, koji je napisao na španjolskom članak o tome ruskom piscu.

Zaista je trebalo pretpostaviti da imam previše bezazlenosti i premalo zlobe da bih sam prikazao publici pisca kojega sam okrao. Jasno, kako ga nisam okrao niti slijedio njegovim putem, nije me smetalo da Gorki bude poznat u Španjolskoj. Svoja divljenja u literaturi nisam nikada krio. Divio sam se i divim se: Dickensu, Balzacu, Poeu, Dostojevskom i, sada, Stendhalu. Kritičar se obično ne zadovoljava onim što kaže autor. Uzima da ovaj uvijek govori zlobno i nešto sakriva, a to dokazuje da mora proći mnogo atmosfera nerazumijevanja da bude samo saslušan.

Ne želim kazati kako u mojim knjigama nema utjecaja i ugledanja: ima ih kao što ih ima u svim knjigama; ali nema ugledanja s predumišljajem, nisam se »ispod žita« koristio tuđom misli. Ima, na primjer, u jednome mom romanu, *La casa de Aizgorri*, nešto što podsjeća, po pričanju, na *L'Intruse* Mauricea Maeterlincka. Usprkos tome ja nisam ni prije ni kasnije čitao

L'Intruse; i kako onda objasniti to nejasno ugledanje?

Objašnjenje je jednostavno. Prije nego što sam napisao svoju knjigu čuo sam neke književnike kako govore o tome Maeterlinckovu djelu, o njegovu sadržaju, o njegovim prizorima. Bez sumnje sam, i ne znajući, prisvojio dojam drame belgijskog autora odražen u Španjolcu, i smatrao sam ga svojim. Ali sam siguran da se pri podrobnju uspoređivanju dvaju djela ne bi pronašla ni jedna rečenica, ni jedan izraz, ništa što bi pokazalo da sam slijedio Maeterlinckovu misao, jer je nisam poznavao niti me kasnije interesirala. Često puta ambijent stvara sličnost između dvaju djela.

Da sam taj roman (*La casa de Aizgorri*) napisao poslije *Electre* Péreza Galdósa; da sam napisao *La busca* poslije *La horde* Blasca-Ibáñeza, i *Paradox, rey* poslije *Otoka pingvinâ* Anatola Francea, optužili bi me kao oponašatelja, jer ima mnogo sličnosti između tih i mojih djela, vjerojatno više nego između *La casa de Aizgorri* i *L'Intruse*; ali sam ih napisao prije. Usprkos tome nije mi palo na pamet da kažem kako su ti pisci mene oponašali, nego da su koincidirali sa mnom, i to sa više uspjeha, jer su tri djela ovih autora doživjela pljesak, a moja nisu zapažena.

Ostavljajući ovo sasvim literarno pitanje, nastavit ću autoanalizu, meni interesantniju. Rekao sam da sam protivnik tradicija i neprijatelj prošlosti, i zaista jesam, jer mi se nijedna prošlost, a osobito španjolska, koja me najviše zaokuplja, ne čini baš sjajna.

Ja sebi ne objašnjavam i vjerojatno ne razumijem vrijednost španjolskih pisaca sedamnaestog stoljeća; ne razumijem ni čar francuskih klasika, izuzevši Moliereova djela.

Iz ove antipatije prema prošlosti, antipatije koja je zamršena time što mi nedostaje jezični osjećaj — jer sam Bask te ni moji preci ni ja nismo govorili kastiljanski — proizlazi neraspoloženje i grštenje što ga u meni pobuđuju svečani govori koji mi se čine kao ukrasi na groblju, užegle stvari što vonjanju po mrtvacu. Ovaj spoj nagonskih osobina: nemir, etičke težnje, dinamičnost, žudnja za posjedovanjem stvari i ideja, gorljivost za djelovanjem, mržnja prema nepokretnosti i zanos prema budućnosti, čine osnovu moga književnog temperamenta, ako se može nazvati književnim takav temperament koji je po svojoj energiji prije buntovan i agitatorski nego išta drugo.

Ja ne smatram da su ova svojstva izvanredna niti da se s njima

stvaraju majstorska djela; tako mi se barem čini.

S obzirom na rečeno, sasvim je logično da čovjek koji tako osjeća mora uzimati sadržaje u dnevnim događajima, u onome što vidi, što čuje, o čemu pišu novine, a ne iz Biblije, iz zbornika narodnih pjesama ili iz legenda.

Onaj tko čita moje knjige i upućen je u sadašnji život Španjolske, primijetit će da se gotovo svi važni događaji u ovim našim krajevima za posljednjih petnaestak-dvadesetak godina pojavljuju u mojim romanima.

To im unekolike daje političko obilježje, pečat časovitosti, nešto veoma udaljeno od svečanog izgleda ozbiljnih literarnih djela. U biti, ja sam impresionist.

Za knjigu *La dama errante* dobio sam pobudu u atentatu što je u ulici Mayor izvršen na španjolski kraljevski par. Taj je atentat izazvao golemo uzbuđenje. U meni je izazvao veliko uzbuđenje, jer sam poznavao nekoliko učesnika u njemu.

Mateo Morral, pokretač atentata, običavao je dolaziti u kavanu u ulici Alcalá, gdje smo se skupljali nas nekolicina pisaca. Obično su ga pratili jedan novinar, jedan tramvajski službenik imenom Ibarra, koji je zatvoren poslije atentata, i neki Poljak, trgovački putnik ili posrednik za nekakav farmaceutski proizvod.

Sjećam se kako su ta dvojica, i Ibarra i taj Poljak, jedne noći vodili ozbiljnu prepirku s nekim slikarom koji je rekao da anarhisti prestaju to biti kad u džepu imaju pet *dura*.

Ne vjerujem da sam ikad razgovarao s Mateom Morralom. Bio je mračan i šutljiv čovjek; bio je pripadnik slušatelja što su se još prije nekoliko godina skupljali u kavanama oko stolova za kojima su razgovarali književnici.

Ličnost Nila Brulla što se pojavljuje u knjizi *La dama errante* ne predstavlja Morralla, s kojim nisam prijateljevao; ovaj je Brull kao sinteza anarhista koji su poslije procesa u Montjuichu² došli iz Barcelone u Madrid i koji su imali u značaju nešto slično gordosti, nepokornosti i gorčini.

Poslije atentata, i kad sam saznao da je Morral ubijen u blizini mjestanca Torrejon de Ardoz, htio sam otići u bolnicu *Buen Suceso* da vidim njegov leš, ali me nisu pustili.

² Montjuich, stari dvorac i velika tvrđava na istoimenom brdu na jugoistočnom kraju Barcelone; ondje su zatvarali i sudili katalonske buntovnike. — *Prev.*

Moj brat Ricardo³, naprotiv, ušao je, napravio jedan crtež anarhista i kasnije bakrorez u kripti u bolnici *Buen Suceso*.

Moj je brat prišao vojnom liječniku koji bijaše na dužnosti; zamolio ga je da mu dopusti ući i vidio da liječnik čita jedan moj roman o anarhistima, *Aurora roja*. Razgovarali su o tome, i liječnik ga otpрати da vidi mrtvog Matea Morralla.

Tjeskoba doktora Aracila dok prolazi ulicama Madrida potekla je od dvojice znanaca spomenutog terorista koji su se skrivali one noći.

Gotovo sve drugo u knjizi uneseno je na osnovu stvarnosti. I većina je osoba uzeta iz stvarnosti. Doktor Aracil, iako sam ga izmijenio, živi; onaj po kome sam naslikao Iturriozu umro je. María Aracil prolazi izjutra ulicom Alcalá. Neki su, ne znam zašto, mislili da sam u Mariji Aracil htio prikazati Soledad Villafranca, Ferrerovu prijateljicu, a to je besmisleno i nema veze s istinom.

Kad sam pisao *La dama errante* nisam poznavao Soledad Villafranca; upoznao sam se s njom kasnije, u Parizu, u kući jednog profesora kamo sam bio pozvan na večeru. Kako je ona iz Pamplone, a ja se ondje odgajao, podugo smo razgovarali, i u toku razgovora ona mi reče da je čitala moju knjigu *La dama errante*. Kao što je i logično, nije u knjizi našla nikakvu aluziju na sebe; naprotiv, mislila je da je prikazana ličnost Ferrera.

I druge ličnosti romana uzete su kakve su u prirodi, a put po kraju zvanu Vera de Plasencia poduzeli smo moj brat i ja s jednim prijateljem, dok nam je magarac nosio hranu i poljski šator. Svratišta i gostionice na putu manje-više su onakve kako sam ih opisao, s istim imenima i istom vrstom ljudi. *Musiú*, *Ninchi* i *Grillo* možda još idu onim selima i provode život u pješačenju cestama i u varanju glupana.

Knjiga kao što je *La dama errante*, sva je prilika, nema uvjeta da dugo živi; nije to slika sa zahtjevom da stigne u muzej, već impresionističko platno; možda je, kao djelo, previše grubo, tvrdo, premalo je u njem vedrine...

Ovaj kratkotrajni značaj moga djela ne smeta me. Mi ljudi dana zaljubljeni smo u trenutak koji prolazi, u ono što je kratka vijeka, i

³ Ricardo Baroja, piščev stariji brat, slikar i graver impresionističkog smjera i ujedno pisac pripovijesti s avanturističkom tematikom, u kojima se slika baskijska prošlost. — *Prev.*

trajnost našeg djela malo nas zaokuplja, tako malo da nas gotovo i ne zaokuplja.

Pío Baroja

Madrid, ožujka 1916.

Glava prva

BAKICA

U naše vrijeme i u našoj zemlji veoma je teško biti dijete. Život brzo uvene, ukoliko već ne nikne žalostan i uveo po nasljeđu. Većina ljudi nikad nije živjela u djetinjstvu. Istina je, također, da gotovo nitko ne stigne živjeti u mladosti. Otac, majka, sluga, profesor, učiteljica, gradska općina, sve se to uročuje protiv djetinjstva, kao što se rad, novac, društveni položaj, politička taština, želja za predstavljanjem... uročuje protiv mladosti.

U Španjolskoj, i u naše doba industrijalizma, luksuza, mlitavosti i mekušnosti, da bi ostao u dobru skladu sa sredinom, valja da kadgod kažeš: »Potrebno je biti mlad, treba se smijati, treba živjeti.« Ali se nitko ne smije i nitko ne živi.

Španjolska je danas idealna zemlja za oronule, za Indijance⁴, za sve koji su se nasukali, za sve one koji nemaju što raditi u životu, jer su to već učinili, ili jer je njihova jedina namjera da vegetiraju...

María Aracil imala je udes da prve godine života provede pomalo osamljena i, zahvaljujući svojoj osamljenosti, mogla je imati misli djeteta i život djevojčice do četrnaest ili petnaest godina. Bila je siročić bez majke, i za svog oca, doktora Aracila, osjećala je veliku sklonost, ali doktor nije mogao ili nije znao paziti na svoju kćerku, i baka je preuzela brigu o Mariji za njena djetinjstva.

Baka Rosa, doktorova majka, bila je neobična ali veoma simpatična starica. Stanovala je na prvom katu velike i stare kućerine u ulici Segovia, i živjela potpuno povučena i sama. U njenoj je kući vladao neograničen nered, i ona se dobro osjećala usred tog nereda.

Najdraže joj je bilo čitati i plesti. Neprestano je kraj nogu držala košaricu od vrbova pruća, punu raznobojne vune od koje je običavala plesti pelerine i kapice svojoj unuki.

Bakica Rosa voljela je životinje i uvijek je držala u kući pse i mačke. Imala je čupava psića kojega je zvala *Ali* — stara, izgrebena, duge dlake, lisičjeg repa i neobično pametna izraza, kao u

⁴ Tako u Španjolskoj nazivaju one koji se, obično bogati, vrte iz španjolske Amerike. — *Prev.*

talijanskog kardinala — i bijela i krupna mačka, ljubimca, kojemu je starica znala upućivati duge prigovore. Mačak joj se znao popeti na rame, i tako ga je María često vidjela.

Imala je baka Rosa i veoma kričava kanarinca i papigu.

Baka nije održavala vezu ni s kim doli sa starom sluškinjom, koju je poznavala od djetinjstva, a koja je bila stara gundalica, uvijek zlovoljna. Placida ili Blaga imenom ali ne i duhom, pojavljivala bi se ondje i švrljala, a kad bi odlazila obično bi se svađala s gospodaricom.

U svojoj osamljenosti baka bi Rosa zimi, a tako i s proljeća, sjedila pored peći i čitala stare romane. Ondje je kuhala svoja uvijek veoma jednostavna jela.

S naočalama namaknutim na vrh nosa, sjedeći onako uz peć, bijaše baka Rosa baš kao starica iz priče: sitna, naborana kao sušac, sva skupljena, ušiljena nosa, nasmiješena lica i kose bijele poput snijega.

Uvečer bi upalila svjetiljku s cilindrom i nastavila da čita ili da radi. María je mnogo puta pomislila kako je njena baka zacijelo veoma srčana kad ostaje sama u onoj kući.

Kad bi joj djevojčica došla u posjet, počinjala bi sa staricom švrljati tamo-amo, dolazilo na red premetanje ormara i pričanje priča. Baka je uvijek čuvala za unuku kakvu poslasticu: kolače, karamele ili kremu.

Baka Rosa govorila je Mariji veoma ozbiljno, i od priče do priče, između anegdote i ozbiljnog sjećanja, kazivala joj je prizore iz romana što ih je bila pročitala. Monte-Cristo, d'Artagnan, kraljević Rudolf, svi ti junaci iz mitologije podlistaka živjeli su u Marijinoj mašti.

Starica je imala bujnu maštu, i neprestano druženje s djevojčicom učinilo ju je neobično djetinjastom. Mnogo puta ponašala se starica kao dijete, a dijete kao starica, baka je oponašala dječje tepanje, a unuka strogo držanje starih; i život u klijanju i život u svom opadanju kao da su bili jednaki i razumjeli se sve u igri.

Među zabavama Marije i bakice Rose bijaše i to da oponašaju vožnju vlakom sjedeći na divanu.

— Sad smo u vagonu, je li? — rekla bi starica.

— Da, jasno — odgovorila bi djevojčica.

— Navuci ogrtač, bakice.

— Ne, dok ne stignemo u Avilu, ne.

Zatim su oponašale polazak vlaka, buku vožnje i pištanje lokomotive, i vidjele predjele i postaje, more i drveće, brda...

Starica je razvila maštu djevojčice dotle da je unuka, ne znajući još ni čitati ni pisati, i sama smišljala priče i romane, i pripovijedala ih sluškinji u svojoj kući.

Baka je zacijelo bila ponešto neobična žena. Njen otac, liječnik volterijanac, odgojio ju je izvan vjere; njezin muž nije bio energičan čovjek i živio je ugodno pod upravom svoje žene. Baka Rosa htjela je zapovijedati i svojim sinovima, ali su se oni uvrgli na nju, brzo se pobunili i činili je nesretnom.

Enrique, stariji, Marijin otac, pokazao se još odmalena okretnim i vrijednim; Juan, mlađi, ispao je nevaljalac.

Enrique i Juan mrzili su se. Enriqueu se svi divili, mlađega smatrali čudovištem; o Juanu se znala samo prostaštva. Zapravo je mlađi bio majčin ljubimac, i to je, kad je Enrique shvatio, a bio je veoma ponosan i ohol, učinilo da gotovo sasvim izgubi sinovsku ljubav.

Nitko nije bio posebno kriv za razjedinjenje obitelji. Bakica Rosa bila je žena dobra srca, ali ličnost koja upija: željela je da svatko bude pod njenim jarmom i bila je kadra da mnogo žrtvuje za onoga tko se njoj utječe. Enrique je bio lako uvredljiv, Juan volio svoju majku kao gotovo svi mladi vjetrogonje, ali su ga njegovi nagoni poticali na poročan život, i tako među njima troma ne bijaše razumijevanja.

Juan nije postigao nikakvo zvanje; udružen sa nekoliko gospodičića činio je po miloj volji ludosti i nevaljalštine, dok se u jednoj nije osjetio u petljama kaznenog zakona, pa je pronašao, kako je mogao, nekoliko peseta i nestao iz Madrida.

Reklo se da je u Americi i nije se više znalo o njemu. Baka je gajila uspomenu na svoga ljubimca i uvijek ga se sjećala. María ju je često vidjela s fotografijom u smežuranim rukama koju je zadivljeno gledala.

— Tko je to? — zapitala je María.

— To je tvoj stric Juan — i pokaza joj sliku izbrijana mladića orlovskog i izražajnog lika.

Jednom je María došla u bakinu kuću i našla baku u naslonjaču, glave položene na naslon i s rupcem na očima. Kad je vidjela Mariju, starica se htjede nagnuti da je poljubi, ali nije mogla.

— Bakice! — reče djevojčica.

— Što je?

— Jesi li bolesna?

— Ne. Pospana sam.

Sutradan Marijin otac nije ni za trenutak bio kod kuće. Poslije je primio mnogo posjeta i stavio crnu kravatu. Mariji je rekao da je njena baka otišla na dugo putovanje.

Mariji je bilo sedam godina i nije sumnjala ništa drugo.

Dosađivala se kod kuće i svakog je dana pitala oca:

— Tata, kad će doći bakica?

— Doći će već, nemoj se brinuti, već će doći.

María je brzo razabrala da tim pitanjem dodijava ocu, i u njenoj se duši svaki put sve jasnije javljala misao o smrti njene bakice.

Škanjivala se da o tome upita oca, i na kraju će mu bojažljivo:

— Je li istina da je bakica umrla?

— Jest. Tko ti je rekao?

— Nitko. Ja sam to shvatila.

— Jest, umrla je.

— I pokopana je?

— Da.

— Kao i majka?

— Da.

— Hoćeš li me odvesti onamo gdje su?

— Dobro.

Djevojčica je ponovila molbu, i jednog dana doktor ode sa kćerkom na groblje. María stavi cvijeća na grobove svoje majke i bake, i dan je dobro prošao; ali kad je pošla spavati, uhvati je nervozna drhtavica, od straha.

Dojam što ga je ponijela s groblja ranio ju je tako duboko da je počela mršavjeti. Srećom, od tog vremena nitko nije poticao njenu maštu, pa se, u šetnji sa sluškinjom po parku Moncloa i igrajući se, brzo umirila.

Sa deset godina María nije znala čitati niti je išla u crkvu. Sama je zaželjela da uči i mnogo je puta to rekla ocu. Enrique Aracil zarađivao je već dovoljno da je mogao držati učiteljicu u kući, pa ju je i potražio. Imao je sreću da nađe miss Douglas, ružnu ali dobru i nježnu ženu, koja je Mariju naučila čitati i pisati, nešto matematike i odlično engleski i francuski.

Doktor Aracil uzeo ju je uz izričit uvjet da djevojčici ne govori o vjeri; ali miss Douglas, fanatična protestantkinja, odvela je Mariju

nekoliko puta u evangeličku kapelu u ulici Leganitos, siromašnu i žalosnu, i nimalo pogodnu da izazove mistična oduševljenja.

Doktor nije održavao vezu sa svojtom, ni s kim od ženina mu roda, i prema svima je njima osjećao antipatiju i prezir. Marijini rođaci uzvraćali su mu osjećaje istom mjerom.

Oni su u doktoru Aracilu gledali malne luđaka, gotovo nekakvo čudovište; za Aracila, njegove svastike i šurjaci bili su jadnici, beznačajni ljudi, svijet zla srca i niskih osjećaja, čeljad koja obija crkvene pragove.

María nije poznavala svojih tetaka ni ujaka do četrnaeste ili petnaeste godine. Tada je María bila djevojka srednjeg rasta, prije niska nego visoka, crnih očiju, dugih trepavica, ovalna lica i kose između plave i kestenjaste. Imala je nekako mutan glas, a kad je govorila, pokretala se polumelanholično, polunestrpljivo, sa mnogo miline.

Kad je prvi put razgovarala s rođacima s majčine strane, a imajući na umu očeve pouke, mislila je da su to ljudi jadni i neiskrenih namjera; kasnije je razabrala da je njen otac dao iskrivljenu sliku.

Njene su tetične bile ponešto glupe, užasne neznalice, ali u biti nisu bile zle. Značajno za njih bilo je posvemašnje pomanjkanje radoznalosti. Njihove su majke bile uvjerenе da imaju čuda od djece, djevojke savršeno spretne i odgojene, i usprkos tomu te su djevojčice od trinaestak-četrnaestak godina živjele nemoralnim životom, podređujući sve svoje planove budućem mužu, proučavajući načine kako će pobuditi seksualne osjećaje muškarca, posvećujući se zakonitom lovu mužjaka, ne misleći da bi mogle imati svoj vlastiti život, neovisan o slučajnosti braka.

Sanjana perspektiva s bogatim mužem priječila ih je da ostvare i najjednostavnija djela, u strahu od tuđeg mišljenja.

Sadašnji život španjolske žene zaista je žalostan. Bez senzualnosti i bez romantičnosti, s religijom koja je pretvorena u naviku, izgubivši i samu vjeru u vječnost ljubavi, španjolska je žena ostala bez ikakva duševnog uporišta. Tako ona u obitelji postaje elemenat potištenosti, poticatelj slabosti i uništitelj odlučnosti i dostojanstva čovjeka. Živjeti braneći se i predstavljati, to je sav njen plan.

Sigurno je da druge žene u Europi nemaju nekakvih egzaltiranih vjerskih osjećaja niti velike romantičnosti; ali s većom

senzualnošću nego Španjolke, i u okolini koja nije tako surova kao naša, mogu poživjeti sa sjenom iluzije, prerusivši svoje nagone i davši im prividnost nečega poetskog i čistog.

María nije imala takvo mišljenje o ženama; naprotiv, i u odnosu na sebe, imala je vjere u svoj život i mislila da ne bi mogao biti jalov i mračan, već plodan i sjajan.

U onoj obiteljskoj sredini, osobito među vremešnjim osobama, María je upravo stršila i jasno osjećala da se ne slaže s drugima. Sve ono što se drugima činilo pokudno, ona je smatrala vrijednim pohvale, i obrnuto.

Vidjela je oko sebe oduševljenje za najobičnije, najdosadnije i glupo, a mržnju za lijepu misao ili ponešto iskren osjećaj.

I najljupkija duhovitost zvučala je ondje kao gruba šala ili neuljudnost, te ako bi slučajno koji put izbila, sve bi tetke i ujne tetične i ujčične i drugi rođaci i prijatelji, prionuli da je brže-bolje pokopaju silom vulgarnih poteza i zdravog razuma.

Najugodnija između svih rođaka bila je tetka Belén, sestra Marijine majke, udata za činovnika u ministarstvu financija. Bila je dobrodušna i ljubazna žena, nevelika talenta i razumijevanja, ali u biti imala je osjećaja za sve. Zaova tetke Belén, naprotiv, tetka Carolina, bila je gušter. Nitko je nije nadmašivao u zlobi. Neudata, mršava, suha, žuta poput limuna, imala je divlje ponašanje i preziran izraz.

I njena je duša bila suha kao čkalj; nije ta žena imala ni najmanje naklonosti prema čemu ili prema ikomu; bila je nesmiljena sa svakim: mrzila je svoga brata, svoju snahu, svoje bratične; pronalazila je prezir i uvrede iz želje da vrijeđa i muči. U zoologiji bila je, sigurno, najbliža zmiji. Nedostajala joj samo čegrtaljka da bi pripala u carstvo cijenjenih zmija čegrtuša.

Pričalo se da je bila nesretno zaljubljena i da je neuzvrćena ljubav ukiselila njen karakter; ali se to nije moglo vjerovati, jer je ta dama bila kisela od rođenja.

Da je tetka Carolina bila zaljubljena mogli su vjerovati samo oni koji miješaju ljubav s upalom jetre.

Od prvog trenutka María je shvatila da tetka Carolina napada, pa je postupala s njom kao s bijesnim bikom i pred njom mahala crvenom krpom da je zbuni.

María se slagala sa svojim tetičnama. U početku je vjerovala u njihovu dobrotu i naklonost, ali je ubrzo vidjela površnost njihovih

iskaza prijateljstva. U biti, kćerke tetke Belén nisu je voljele. Istina, one su mrzile sve žene. Govorile su o njoj: »Jest, Marija je vrlo spretna, vrlo elegantna, ne može se zaniijekati, ali ima tako čudne ideje.« I u tome kao da već bijaše namjera da Mariju isključe iz svoga malog društvenog života.

Za te djevojke, sve što nije bilo iščekivanje njihova malog poručnika ili odvjetnika — člana Ateneuma, išlo je pod naziv ekstravagantnosti.

Osjećaj društvenog položaja, spojen s osjećajem grijeha, oštetio je dušu ovih žena. Zatim, kazuistika katoličkog odgoja nadahnula im je prepredeno licemjerstvo: ideju da se smatra ozakonjenim sve samo da u dobrim ekonomskim prilikama stignu do legalne bračne prostitucije. U vječnoj odjeći licemjerja i laži odlazile su od vremena do vremena da u ispovjedaonici nasapunaju male duševne šuge, u društvo crnomanjasta delije, žestoka pogleda i plavkaste brade, i to im je polagano kvarilo dušu.

Da se upotpune i da budu još neugodnije, te djevojke i ono malo duha što ga imaju upotrebljavaju kazujući dosjetke ili braneći se od njih. Za njih je svatko podrugljivac; po njihovu, ljudi i žene kad govore nemaju druge svrhe već da se jedni drugima smiju.

Marija je usred toga zaraznog ambijenta nastojala da se bori drugim oružjem, da živi s drugim idejama, da stvori život za samu sebe, a to su razumjele njene sestrične i smatrale uvredom.

Vidjele su također da jača ličnost privlači ljude, i one su sa svojim prijateljicama stvarale sitne urote da bi Mariju osamile i isključile.

Usprkos tim nastojanjima da je isključe, doktorova se kćerka lako razvila u krugu svojih prijateljstava, naučila je plesati i govoriti površno i prazno, i brižljivo je skrivala svoje prave sklonosti.

Nije joj se trebalo naprezati da pokaže frivolnost koju nije osjećala; naprotiv, postigla je to izvanredno lako. Da bi se osjećala ozbiljnijom, trebalo joj je ostati kod kuće, sama, a ako ne, okolina ju je činila površnom, nepostojanom i zaboravljivom.

Mariji su udvarali mladići koji su joj bili naprosto smiješni u svojoj obijesti i taštini: ironični mladići, koji su vjerovali jedino u same sebe. Marija je mislila da nijedan od njih ne predstavlja takvu dragocjenost da bi vrijedilo pomučiti se da ga brižno čuva i da se poslije nekoliko godina uda za izabranika.

Tada su njene tetične i njihove prijateljice rekly:

— María je vrlo pametna, ali ima premalo srca.

A neki je mladi ateneist priklopio:

— Ona je lutka bez duše.

Za te mlade ironičare i danuncijaše značilo je da nema duše onaj koga nisu oduševile njihove dosjetke.

María je željela postići da živi nezavisno, za sebe, ne hvališući se svojom nezavisnošću; naprotiv, skrivala je to kao kakav nedostatak. Ovaj osjećaj, rijedak među našim ženama, potjecao je, na kraju, iz činjenice koja je veoma važna: intimnosti doma. María je imala dom, ali nije imala obitelji. Dom je srž individualizma; naprotiv, obitelj je nešto što je mnogo više izvan čovjeka negoli u njemu, nešto što određuje društvenu klasu. Dom nije aristokrat, ni građanin, ni radnik; obitelj je sve to i još više; dom odvaja, obitelj vezuje. U Španjolskoj većina ljudi ima obitelj, ali nema dom.

María, živeći odvojeno, osjećala se, dakako, pomalo, kao puritanac, Licemjernost, pretvaranje, ljutili su je; dosađivalo joj slušati razgovore prijateljica u kojima su sve riječi podsjećale na zlobu. Biti iskrena, najprije sa samom sobom, a zatim, što je više moguće, iskrena s drugima, bijaše za nju dužnost, pravilo ponašanja.

Željela je da sve oko sebe vidi onako kako jest, ne prestajući da bude djevojka, ne postajući ohola, podrugljiva i sitničava, i ne želeći da se uvrsti u slavni skup onih poštovanih žena literata, muškobanja intelektualki s osjećajima kuharice, koje čine čast španjolskoj književnosti.

Shvatila je da su njene tetične i njihove prijateljice, nagonski, da bi je se otesle, navaljivale na nju da zauzme krivo držanje u životu, da postane sveznadarka; ali je María znala da se brani i da s ljudima govori s neobičnom lakoćom, i da pokaže kako nema ni znanja ni želja koje bi išle iznad općenitosti.

Kad bi se upoređivala s drugim djevojkama, vidjela je da su ideje njena oca, ideje muškarca, učinile od nje iznimku.

Razlike su se naglašavale lektirom. Kod kuće je uzimala knjige iz doktorove biblioteke i čitala ih, osobito putopise. Čitala je od Herodota do Nansena, i ta vedra štiva, spojena s činjenicom da María nije nikako bila opterećena vjerskim idejama, dopuštala su joj da stekne lak uvid u doktrine i činjenice bez ikakve pometnje.

Nije uspjela da stvori jasno i konačno poimanje o svijetu, a ni o svome životu; ali je postigla to da u nje nije bilo ni sjene od onoga nezdravog osjećanja grijeha, baštine jednoga histeričnog i

boležljivog ljudskog roda.

Ideja grijeha spada među najbesmislenije i najbezočnije ideje religijâ. Na prvi pogled, ta izmišljotina koja pretpostavlja čovjeka neograničene slobode, izgleda sasvim ozbiljna; ali u biti ona to nije, već je sasvim suprotno.

Grieh je kao ljuska uživanja: on je crna krinka koja zastire lice nedostatka i obećava najveće slasti. On je, na kraju krajeva, nešto što pobuđuje i draška.

Neki pisac, mislim Stendhal, priča kako je nekakva talijanska kneginja iz sedamnaestog stoljeća, uzimajući sladoled jedne zagušljive večeri, rekla:

»Koje li štete što ovo nije grijeh!«

Izreka je u biti infantilna, jer ili kneginja nije bogzna koliko držala do kažnjavanja grijeha, ili je vjerovala da je vrlo lako riješiti ga se na ispovijedi, ili je pak to rekla tek da nešto kaže. Sigurno je da kneginja ne bi rekla:

»Kakve li štete što ovaj sladoled nije otrov!« Jer bi tada opasnost bila stvarna i neposredna. S crnom pozadinom izopačenosti i grijeha, ljudske gluposti stječu velike izgleda, a čovjek je prvenstveno pompozna i obijesna životinja.

Bez sjenâ izopačenosti, što bi ostalo od Don Juana? Sa nešto sramote, suza i pakla, Don Juan strši kao kakvo čudovište; ali ako se izostavi sve to, iščezava diletantizam zlodjela, beščašća i đavla, zlo se okreće u anomaliju, i Don Juan se svodi na čovjeka s dobrim tekom. U društvu u kojem bi vladala slobodna ljubav, čuveni podrugljivac bio bi zaslužan za domovinu, a poglavar države potapšao bi ga po ramenu i rekao mu:

»Trideset godina, a već četrdeset sinova! Bravo, Don Juan!« i ovjenčao bi ga lovorovim vijencem u znak priznanja za njegovu građansku svijest i zasluge.

Mariji, zbog njezina odgoja, nije zadavao brige pojam grijeha; kad bi razabrala da je učinila zlo, žalila bi; ali nije pridavala transcendentno značenje svojim sumnjama i slabostima.

Tištio ju je jako osjećaj moralne čistoće; kad bi koji put počela čitati romane što su imali slobodne ili erotske težnje, ostavljala bi ih, ne pokazujući nikakve radoznalosti, čim bi razabrala da su takvi.

Mnogo se vremena kajala što je čitala *Zločin i kaznu* Dostojevskoga, jer joj je ta knjiga uznemirila savjest i izazvala smućene i neugodne misli. A ona je tražila iznad svega da joj duša

bude čista i lagana.

Glava druga **ČOVJEK POD KRINKOM**

Od djetinjstva gajila je María Aracil prema ocu veliku ljubav, koja se tokom godina povećavala. Doktor Aracil ponosio se svojom kćerkom videći da je tako lijepa, fina, pametna, a i Mariji je nadasve laskalo što joj je otac još mlad, privlačan i na glasu kao osobito sposoban liječnik i neobično originalan čovjek.

María nije mogla hladno suditi o svom ocu: kako ga je gledala kroza svoju ljubav, činio joj se izuzetan tip, neko više biće, veličanstveno, koje nema ni najmanju grešku ni mrlju.

Doktor je zaista pokazivao sve osobine čovjeka koji voli raskoš, čovjeka više površna nego duboka, više domišljata nego originalna i više prijetvorna nego iskrena. Aracil nije bio sposoban da osjeća velike strasti niti da se i za koga ili i za što žrtvuje; naprotiv, žrtvovao je sve i sva da bi se pred drugima pokazao u junačkom stavu ili da bi zablistao kakvom sjajnom rečenicom.

Dobri je doktor patio od egolatrije koja je općenita među glumcima, profesorima, pjevačima, književnicima i drugim ljudima izopačene vrste. Što se njegova egolatrija nije odmah primjećivala bilo je posljedica njegove spretnosti da je prikrije.

U svome društvu u kavani *Suizo*, sastavljenu većinom od liječnika, doktor je Aracil govorio i bacaio svoje paradokse i svoje blistave izreke.

Uvijek je nešto smišljao, ali ne radi toga da na kraju to ostvari, već u namjeri da zadivi ljude.

Slušajući ga i pazeći na njegove izreke, opažao si da je imao registar dosjetljivosti, izraza, usporedbi, kojima je zasljepljivao svoje subesjednike.

Uzimao je ideju obuhvaćenu kakvom izrekom te bi je okretao tako što bi joj hirovito izmijenio koju riječ. Kako mu je to omogućavalo da uvjeri da je bijelo crno i nije mu bilo važno što protūrjeći sebi, bilo mu je lako izvrtati misli. Izmjena ga je upućivala na drugu izreku, i tako ih je nizao jednu za drugom, živo i domišljato; ali se njegove rečenice nisu završavale u nečem što bi bilo nalik na kakav zaključak, nego su lepršale tamo-amo, prelazile s jednoga na drugo, išle hirovitom vijugom, ševùljicom koja je često

ovisila o zvuku ili o slaganju glasova. Mnogi ljudi kazujući kakvu riječ neodređeno se sjećaju predmeta što ga ona predstavlja: kad čuju *knjiga*, odmah pomisle na kakvu knjigu proširanu ili ukoričenu; kad čuju riječ *kuća*, odmah je i zamisle, veliku ili malu, s balkonima ili prozorima, sa crijepom ili bez njega; ali mnogi drugi, uglavnom govornici i pjesnici, pogotovu ako su Španjolci, kad izgovore riječ, ne sjetе se ni ideje ni predmeta što ga ona predstavlja, a to im omogućava sjajan govor i igru riječima.

Rječitost gotovo uvijek potječe odatle. U glavi govornika koji lako govori, ideje ne izbijaju vukući za sobom riječi, već riječi nadahnjuju ideje. To nije neobično: riječi su prijenosnici misli, i uvijek je u njima kakav ostatak duševnog. Papiga koja bi ponavljala dvosmislene riječi, uspjela bi ostaviti dojam inteligentne životinje. Govornik koji ima repertoar kudikamo opširniji nego što ga ima papiga, može izgledati naročito inteligentan.

Kod Aracila bijaše ovo posljednje; nije išao dalje od riječi.

Kad bi čovjek išao analizirati postupak po kojemu je ovaj liječnik-sofist stvarao originalnosti, razabrao bi da te originalnosti i duhovitosti gotovo uvijek proizlaze iz govorničke vještine. Jedna od tih vještina oslanjala se, s jedne strane, na antitezu gotovo mehaničku, a s druge, na sistematsku suprotnost neke zamisli. Ako bi čovjek, na priliku, pred njim kazao: »Radnicima treba dati rada«, on bi odgovorio: »Ne! Treba radnike dati radu.« Tek što biste rekli: »Treba europeizirati Španjolsku«, on bi poricao: »Treba španjolizirati Europu.«

Drugi postupak u toj originalnosti, također mehanički, što ga je upotrebljavao Aracil, bio je da subesjedniku uzvрати frazu tako da pojmovima, sasvim duhovnim, suprotstavi riječi koje imaju materijalno značenje, ili bi govornik, naprotiv, otišao u nekakve visine i razočarao slušatelje.

Kad bi mu rekli: »Trebalo bi pronaći mogućnost da se bolnica dobro provjetrava«, on bi odgovorio: »Trebalo bi najprije dobro provjetriti savjesti.« Je li tko kazao: »Španjolskim poljima, iznad svega, nedostaju umjetna gnojiva«, on bi uzvratio: »Više umjetnog gnojiva nedostaje našim dušama, koje su uvijek na ugaru.«

Aracil je vidio da takav postupak primjenjuje s uspjehom profesor medicine na sveučilištu *San Carlos*, gospodin kojega su svi glupani s fakulteta držali genijem, jer je, osim što je pustio dugu kosu i u kabinetu svirao violinu, imao drskosti da u punom

devetnaestom stoljeću izgradi medicinski sustav na čvrstoj osnovi od nekoliko fraza, nekoliko dosjetki i nekoliko matematičkih formula, što ih je primjenjivao, zbrda-zdola, na životne pojave.

Koji put osjećao se Aracil skroman i priznavao da nema nekoga filozofskog sistema, ali je onda tvrdio da ne uspijevaju ljudi s idejama, već oni s frazama.

— Glavno je imati uspjeha — govorio je on. — Ocijeniti superiorna čovjeka kao nadčovjeka, to se dogodi svakome; nazvati poniženoga bivšim čovjekom, kao što je učinio Gorki, to je na visini člana provincijskog ateneuma; usprkos tome, jedan takav pronalazak izdiže ga uvis poput koplja, čini autora poznatim i može mu donijeti slavu.

Osim što je vjerovao u svoju originalnost, Aracil se dičio time što umije biti nezgodan i neumjestan; jedan od njegovih najčešće primjenjivanih postupaka u raspravljanju bio je da presiječe frazu onoga koji mu proturječi, da bi objasnio etimologiju grčku ili sanskritsku kakve riječi kojoj značenje, sasvim uobičajeno, bijaše na dohvat u svakome. Najčešće su te neumjesnosti prolazile bez posljedica; ali bi se koji put sukobio s ljutitim osobama koje se nisu zadovoljavale time da budu odskočna daska za akrobatske vježbe, i morao je čuti kako ga osuđuju kao lakrdijaša i burgijaša.

Liječničko zvanje davalo je Aracilu nečeg svjetskog i nekako ublažavalo onu njegovu važnost i nadmetanje. Da je umjesto liječnika postao profesorom, njegovo bi se ime spominjalo među najslavnijim cjepidlakama fakulteta, onim sitnim duhovima pedantima što lako blistaju u našoj španjolskoj Beociji.

Usprkos ovoj ili onoj neznatnoj smetnji rasla je Aracilova fama. Tu vrstu sjajne darovitosti što se izdigla u Španjolskoj i dala ugled i atribut genijalnih i dubokih mnogim ljigavcima posjedovao je Aracil u najvećoj mjeri i, kao gotovo svi duhoviti ljudi, vjerovao je u djelotvornost svoje igre riječima, koja je za njega značila duboka kretanja ideja.

Aracil je bio anarhist; ali anarhist na riječi, anarhist formom; nije imao onoga apostolskog nagnuća, onog oduševljenja za novi život što su ga tako dobro utjelovili neki ruski i skandinavski pisci.

Njegov je anarhizam uglavnom išao za rušenjem formi i pravila; ozlojeđivala ga je besmislenost sankcioniranih formula; ali ga, naprotiv, nije vrijeđala kakva znanstvena besmislenost ni krupne moralne zablude. Ako ga je tko zvao 'uzvišeni prijatelju', dosađivalo

mu je; staviti na kraju pisma 'vaš pouzdani sluga' činilo mu se nepodnošljivim nasiljem; svi ti obrasci bez vrijednosti, prihvaćeni od udobnosti i navikom, vrijeđali su ga i pobuđivali njegov jetki humor; naprotiv, da bi ga kakav veliki zločin ili kakvo društveno nedjelo uzbudilo, morao je odmjeravati *za* i *protiv*, i još mu je i tada bilo teško da se odluči.

Sva Aracilova intuicija hranila se na formuli; sve su se njegove primjedbe završavale kakvom sjajnom frazom, koja je imala pripremljeno iznenađenje za kraj.

Moralno, doktor je bio malo vrijedan poštovanja; resila ga je poluiskrenost, koja je sačinjavala, kao sve poluiskrenosti, savršen i potpun izraz perfidnosti.

Neki su mu oduševljeni prijatelji prigovarali što gubi vrijeme u kavani, a on im je, umjesto da prizna istinu i kaže kako se zabavlja u društvu, na to odgovarao: »Kavanski je stol polje gdje se prave pokusi; ubacujem ondje svoje ideje, one se odbijaju i vraćaju, a ja ih onda mogu pobijati.« I nastavio bi sa žestinom: »Moji su prijatelji zamorčad koju iskorišćujem za duhovnu vivisekciju.«

Aracil je imao dva društva: jedno u ljekarni prijatelja i školskog druga iz vremena doktorata (zvao se taj drug don Jesus), a drugo u kavani *Suizo*. U obadva vodio je Aracil glavnu riječ, ali su oni iz ljekarne bili još veći zanesenjaci.

U tome društvu bilo je članova koji su u dobroj vjeri mislili da Španjolsku treba »poaraciliti« da bi se spasila.

Doktor je, u trenutku kad bi nešto rekao, to i vjerovao, ma da je bilo u suprotnosti s njegovim navikama i njegovim životom. Tako je bacao anateme na one koji su kartali, i iznosio je kao svoju izreku duhovitog filozofa koji veli da kartaši, budući da nemaju ideja koje bi među sobom izmijenili, izmjenjuju komade kartona; usprkos tome i sam se kartao.

Govorio je svakom tko ga je htio slušati da su francuske medicinske knjige loše, a sam nije drugih čitao; govorio je sa sarkazmom o onima što se povode za posljednjom modom u nauci, a sam bijaše takav. Namjera je Aracilova bila da zamete trag, da ukloni iz svoje okoline sve što je vulgarno i neskladno, kako bi bolje istaknuo svoju ličnost. Sigurno je da smo svi, u velikom i malom, sukrivci u sličnoj lakrdiji, i želimo da se pred drugima pojavimo u sjajnijoj boji nego što je imamo u stvarnosti; ali je ta misao u nekima prolazna, prigodna, a drugima ispunjava čitav život, kao

Aracilu. Koji put naš je liječnik, pod utjecajem visokog mišljenja što su ga drugi imali o njemu, znao biti energičan i odlučan.

Doktorov dendizam nije se ostvarivao u idejama i osjećajima, već se ogledao i u izgledu i odijevanju. Aracil je nosio ponešto dugu kosu, bradu dugu i ušiljenu, naočale u okviru od kornjačevine i s debelom trakom, cilindar s obodom ravnijim nego obično i salonski kaput. Nikada nije nosio ogrtač. Ova pojedinost, na izgled bez važnosti, donijela mu je više klijenata nego sva njegova nauka. Bio je samo malo prenizak. Sa dva-tri prsta višim stasom mogao bi biti jedan od liječnika s najboljom klijentelom u Madridu.

Dva intimna prijatelja doktora Aracila bili su jedan stari školski drug, koji se zvao Iturrioz, i jedan aristokrat, njegov klijent, markiz de Sendilla.

Doktor Iturrioz bio je približno vršnjak Marijina oca, ali je izgledao kao da mu je znatno više godina; bio je potpuno ćelav, a lice mu bilo izbrazdano dubokim borama. Bio je tip priprosta čovjeka: široka i ispučena lubanja, obrve oštre i četinjaste, oči sive, brkovi dugi, izbljedjeli i opušteni, pogled oboren i brada zabijena u prsa. Doktor Iturrioz bijaše vojni liječnik i dugo je vremena, kako sam govoraše, živio u liniji, dok ga bolest nije prisilila da se povuče. Ni društven ni društvenjak, nego čovjek povučen i šutljive naravi, živio je u neobičnim svratištima, u zabačenim predgrađima, dosadilo bi mu ubrzo jedno, pa je odlazio u drugo. Pripovijedao je obješenjačke priče o svećenicima, studentima, činovnicima, u tonu što bijaše nekako po sredini između ironije i ljutitosti, i ponekad je osjećao bučne radosti vesela čovjeka. Slušajući ga, svatko bi rekao da je spletkar i zao čovjek, a naprotiv — bijaše čovjek pošten, čista života, iako cinik u govoru. Doktor se razvio u tip plemića otresita, jasna, iskrena, malo osjetljiva, i ponekad je držao u dobroj vjeri da je on utjelovljenje legendarnog španjolskog tipa; ali se njegova beščutnost talila na vrućini nekih naleta sentimentalnosti koji su ga ozlojeđivali. Iturrioz se divio sili. S nepoznatima se pokazivao surov i naprasit, i volio je pričati o strahotama rata, o dva vojna pohoda u kojima je sudjelovao, o bijedi u bolnicama, da bi mogao svakoga uvjeriti kako je on bitno neosjećajan čovjek.

María se sjećala Iturriozia od djetinjstva, sjećala ga se kako, sjedeći uvijek kraj ognja, udara mašicama po vatri, s izgledom diva pomalo čudna i luda. Ona ga je poznavala veoma dobro i znala se držati s obzirom na njegove žestine u izražavanju.

Iturrioz je osjećao mješavinu nježnosti i prezira prema Aracilu, a ovaj je prema njemu osjećao mješavinu sastavljenu od poštovanja i straha. Plašilo ga je njegovo uporno poštenje.

Aristokrat, Aracilov klijent, markiz de Sendilla, bijaše snob od onih koje obično imamo u Madridu i Barceloni i koji svoje ideje i sklonosti uvijek oblače po modi od prije petnaest godina. Markiz je želio biti Europejac, Anglosas; ali je uvijek bio zaostali Anglosas. U sve se kasno upućivao, to je bila njegova nesreća. Oduševljavao se romanima Paula Bourgeta kad su ih već svi smatrali pomalo staromodnim i izvještačenim, a imao je dar da prihvaća ideje i modu kad su već izgubile svježinu i padale u zaborav.

Bio je pristaša modernog namještaja; povučen svojim ukusom, pretvorio je svoju starinsku obiteljsku kuću u daščaru punu kojekakvih trica i bazarske robe.

Glava treća **ROĐAK VENANCIO**

U kući svojih tetaka upoznala je María jedne večeri jednoga svog rođaka; bijaše on pravi bratić njezine majke, koji je ostao udovac sa četvero male djece.

Rođak Venancio došao je iz jednog pokrajinskog grada u kojem je proveo dosta godina.

Čini se da je bio ugledna ličnost u geologiji i pozvali su ga za izradu geološke karte.

Rođaku Venanciju bijaše kakvih trestet pet ili šest godina, bio je srednje visine, plave brade i nosio je zlatne naočale. Imao je široko čelo, otvoren pogled; oblačio se ponešto nemarno, a na prstima mu se primjećivala pocrnjela mjesta i opekotine izazvane kiselinama.

Četiri djevojčice rođaka Venancia, Maruja, Lola, Carmencita i Paulita, bile su veoma lijepe; sve četiri gotovo jednake, crnih, blistavih očiju, punih usana i okruglasta nosa.

Kad ih je upoznala, osjetila je María veliku sklonost prema njima, a djevojčice, kad su vidjele svoju rođakinju, izražavale su bučno oduševljenje ranih godina.

— Vidjet ćemo se opet, zar ne? — rekao je rođak Venancio svojoj rođakinji kad se opraštao.

— Hoćemo — odvrati mu María.

— Već ću vam javiti gdje budem stanovao.

Venancio je dva puta bio u kući doktora Aracila, a María je često posjećivala svog rođaka.

Rođak je unajmio kuću kojoj je stražnja strana bila okrenuta prema šetalištu Rosales; osposobio je i uredio za stalan boravak dvije najveće i suncu okrenute sobe; u jednoj je smjestio svoju radnu sobu, a drugu je ostavio djevojčicama.

Uredio je svoju radnu sobu ne tražeći raskoši; na police od neobojene borovine postavio je kamenje, okamine, životinjske lubanje, stalke s epruvetama; na zidove je objesio fotografije rudnika, geološke karte, rudarske svjetiljke novih vrsta, oglase za kablove, za vagonete, za bušilice, za drobilice kamenja. Venancio je bio zanesenjak u svom zvanju i volio se okružiti predmetima i

slikama koji su ga neprestano podsjećali na njegove naklonosti u nauci.

Kad su prošli prvi dani, u kojima je inženjer primio nekoliko posjeta rođaka i prijatelja, u njegovoj kući nije bilo nikoga. Kad je María pronašla tu mirnu oazu, počela ju je posjećivati i baviti se svojim rođakom. Venancio bijaše čovjek dobroćudan i bezazlen. Njegov studij i pouka njegovih kćeri ispunjavali su mu cijeli dan. Venancio je volio poduzimati ekskurzije; popeo se na sve planine u Španjolskoj i kupao se u gorskim jezerima Sierra Nevade, Peñalare, Gredosa i Urbióna. Venancio se gotovo isključivo bavio znanstvenim pitanjima, drugo ga je malo zanimalo. Literaturu je smatrao štetnom, i u njegovoj su biblioteci romani Julesa Vernea bili jedini predstavnici književnosti.

— Nisi ih čitala? — reče jednog dana Mariji, kojoj je kao rođakinji već govorio *ti*. — Nemaju velike znanstvene vrijednosti, znaš, ali su dobri.

María je ponijela kući romane Julesa Vernea: bili su joj prilično zabavni, a osim toga bila je veoma zadovoljna što je pronašla izvjesnu sličnost između učenjaka opisanih u tim romanima i svoga rođaka Venancija. Otad ga je počela u šali zvati *bratić Benedikt*, sjećajući se karikiranog lika iz romana *Petnaestgodišnji* kapetan.

Navikla se da ga tako naziva, a nekoliko joj se puta omaklo te ga u oči tako nazvala i ne primjetivši.

María i *bratić Benedikt* razumijevali su se vrlo dobro.

Te jeseni i zime često je išla poslijepodne rođaku te s njime i s njegovim djevojčicama odlazila na šetalište Rosales. Ondje su sjedili, djevojčice se igrale, Venancio i María bili su suci u preskakivanju konopca. Dolazile su i druge djevojčice i sve su čavrljale i trčale onuda.

Bratić Benedikt se znao šaliti na svoj račun. Jedne nedjelje bili su u Cercedilli, Venancio sa svojim kćerima, tetka Belén sa svojima, i María. Penjali su se borikom da bi na vrhu jeli; Venancio bijaše u svom odijelu od flanela, s planinarskim šeširom i aluminijskom bocom za pojasom. Na jednoj uzvisini, okrenuvši se Mariji, reče joj iskreno:

— Ovo je prilično tartarinski⁵, ne čini li ti se tako?

María je prasnula u smijeh.

⁵ Ovo je prilično tartarinski — baš se pravimo važni — D

Venancio se smješkao; njegove su mirne primjedbe bile kao stvorene da nasmiju Mariju.

Rođak je bio iskren čovjek, koji je izvršavao ono što je mislio. Svoje je kćerke obrazovao u prirodnim znanostima, iako je to u Madridu izgledalo besmisleno. Igračke njegovih djevojčica bijahu kompas, rudarske svjetiljke, mreža, bakreni piriti, četverouglasti i sjajni.

— Sve one znaju već ponešto o mineralogiji — reče jednom Venancio Mariji. — Upitaj ih za koji god kamen što je ovdje.

María zgrabi neki mineral s kockastim kristalima sive boje.

— Što je ovo? — upita.

— Galenit sa srebrnim nitima — rekoše tri starije djevojčice.

Otac potvrdi.

— A ovaj drugi žuti?

— Cinkov sulfid.

— A ove pozlaćene male četvorine?

— Halkopirit.

— A ovaj žuti, kao kanarinac?

— Auripigment.

— Otrovan je — nastavila je Maruja, najstarija — jer ima arsenika i miriše na češnjak ako se zapali.

María se nasmijala.

— Pa ove su djevojčice čitavi učenjaci! A oni plavi kamenčići? — pitala María dalje.

— Lapis lazuli.

— A ovi četverouglasti?

— Fluorit.

— To je već izvanredno znanje.

María je zavoljela te minerale i inženjerske sprave i pod Venancijevim nadzorom počela je izučavati kemiju i upućivati se u analize.

Kako je bila veoma pažljiva i marljiva, ubrzo je znala rukovati spravama, kiselinama, plamenicima, epruvetama, i najposlije dobro analizirala.

Otac ju je uvjerio da će imati posla ako uredi mali laboratorij.

Glava četvrta **PRIJATELJSTVO**

Između *bratića Benedikta* i doktora Aracila nije vladala sloga. Venancijeva obitelj nije dobrim očima gledala doktorovu ženidbu Marijinom majkom, jer je, čini se, Enrique Aracil prije ženidbe, a i poslije, provodio donjuanske hirove. María je primijetila da postoji očito neprijateljstvo između njena oca i Venancija.

— On je krtica — rekao je Aracil. — Od onih ljudi koji vrijede za sitne stvari i koji nikad ne mogu stići do općih ideja.

Opće ideje bile su bojni konj Aracilov. U biti, opće ideje nisu za doktora bile drugo nego pomodne ideje nakićene sa nekoliko domišljatosti i šala.

Venancio nije zaostajao u kritiziranju ljudi s općim idejama, i jednom, pozivajući se na nekog liječnika govornika, reče:

— Sjajni ljudi nevolja su Španjolske. Dok ovdje ima sjajnih ljudi, neće se postići nikakav napredak.

María je uočila neprijateljstvo, u početku skriveno, između svog oca i Venancija, i pripisivala ga neslaganju temperamenata. Mislila je da inženjer osjeća nejasnu ljubomoru zbog uspjeha njena oca. A bilo joj je ipak teško pripisati Venanciju ikakvu zlu strast, jer je već i po samome njegovu držanju jasno u njemu vidjela karakter čist od neiskrenih namjera i zavisti. Venancio je oduševljeno hvalio prijatelje koji su postigli ono za čim je on težio, a hvalio ih je bez zajedljivosti, neobično dobronamjerno. Za njega je znanost bila kao velik toranj prema nepoznatome, toranj što ga treba povećavati i dopuniti, a njemu kao da bijaše sasvim svejedno tko će ga povećati i popuniti, ovaj ili onaj čovjek.

Aracil, sa potpuno suprotnim mjerilom, smatrao je nauku, umjetnost ili politiku kao područja gdje se ličnost može izraziti i istaknuti, i smatrao je vrhuncem života jednog pisca, učenjaka ili umjetnika to što će se zbir slova njegova imena pisati stotinu, dvjesto, petsto godina poslije njegove smrti.

U nekim su se pitanjima Aracil i Venancio slagali, ali je to bila više površna podudarnost nego išta drugo. Obojica su osjećali istu udaljenost od starog ozakonjenog morala; ali je kod Aracila njegov prosvjed služio kao povod za brbljanje, a kod Venancija je to bilo

uvjerenje kojim se upravljao u životu.

Aracil se nikad nije ozbiljno brinuo za ideje svoje kćeri; u biti, kao dobar južnjak, vjerovao je da ideje žene nisu vrijedne da ih čovjek uzme ozbiljno.

Venancio je, naprotiv, u konkretnom slučaju svojih kćeri želio razviti ličnost djevojčica, tražeći načina da je uskladi sa sredinom.

Po njemu, čovjek mora cijeli život posvetiti odgoju svoje djece. Slijedeći svoju teoriju, Venancio je uvijek bio silno zauzet.

— Uvijek djeci govore o dužnostima što ih imaju prema roditeljima — rekao je on. — A zapravo treba govoriti roditeljima o njihovim dužnostima prema djeci.

I to je, a da i nije bila velika novost, bilo sasvim sigurno.

Venancio nije htio da svoje kćeri pošalje u zavod.

— Strah od vraga, usmjeravanje inteligencije na prazninu glupih apstrakcija, pomanjkanje vježbe, sve to čini da Španjolski zavodi osakaćuju rasu. Oni daju samo dva proizvoda, i to dva zla: djevojku histeričnu, mističnu ili neuravnoteženu, ili pak matronu tustu i bestijalnu.

María nije uvijek prihvaćala Venancijeve ideje, pa su znali raspravljati. Izuzev pitanja iz područja filozofije i literature, o kojima je inženjer imao sasvim sumaran pojam, u drugima je bio enciklopedist; cvijet, vodič električne struje, bara, oblak, komad kamena, sve mu je služilo kao povod za dugu i zabavnu naučnu raspravu.

María mu je često protuslovlila da bi ga slušala. U početku poznanstva osjećala je za Venancija neki izmiješani osjećaj prijateljstva i ironije.

Vidjela je da je inženjer ne gleda kao djevojčicu niti drsku gospođicu, već kao odraslu osobu, s kojom se može savjetovati u veoma teškim i ozbiljnim stvarima, i to joj je bilo simpatično i smiješno. Kasnije se privikla na taj ozbiljni stav, te bi u nju ulazilo kao nekakav mir kad bi razgovarala ili raspravljala s rođakom.

Venancio je posjedovao veliku mirnoću i nepristranost. U slučaju sumnje uvijek je bio sklon pomirljivu mišljenju. Često se María bunila protiv razumnog mišljenja svog rođaka, i živo uzvraćala kakvom ironičnom frazom u stilu doktora Aracila; ali kad bi kasnije promislila, vidjela bi da je Venancio, gotovo uvijek, imao pravo.

Često se rugala inženjerovoj flegmatičnosti; ali je sigurno da se

pokraj njega dobro osjećala. S drugima je María, uglavnom, bila ponešto podrugljiva; većina poznatih ljudi poticala ju je da se pokaže bistroumna i oštra. Venanciju se nisu sviđale blistave fraze, koje su gotovo uvijek uvijale prezir ili zlu namjeru, i hvalio je Mariju samo kad bi se pokazala razborita i humana.

— Voli me — mišljaše María. — Ali me voli kao stariju kćer.

Koji put osjećala je kao neki blijesak koketerije, i gotovo bi nesvjesno, povučena ženskim instinktom, učinila kakav pokret ili bacila pogled, koji bi Venancio odmah primijetio, i dok bi mu osjećaj prolazio između zapanjenosti i smetenosti, promatrao je Mariju bojažljivim i čestitim pogledom, s nemirom u smeđim očima.

»Zašto mi koji put ne kaže da sam zgodna, da sam lijepa?« mišljaše ona.

Poneki put došla bi María u Venancijevu kuću u novoj haljini, elegantna, žustra i ljupka kao ptica. Na ulici je slušala pohvale svojoj pristalosti pa je mislila: »A on ništa da mi kaže!«

I zbilja, ne samo da joj nije ništa rekao već je, kad ju je vidio tako elegantnu, skretao pogled i razgovarao s njom ne gledajući je, kao da njeni ukrasi izazivaju u njemu izvjesnu plahost i zabunu.

Kad god bi imala slobodnog vremena, María je odlazila Venancijevoj kući, sudjelovala u poučavanju, a kad bi ono prestalo, vodila je djevojčice u šetnju.

María i njene male rođakinje poznavale su sve velike i male divote šetališta Rosales.

Među velikim divotama toga šetališta mogao se smatrati najvećom pogled na Gaudarramu, plavu u zimskim jutrima, s njenim namrgođenim obrisom i srebrnim krestama, sivu u sunčanim popodnevim, i tamnoljubičastu kad se smrkavalo. *Casa de Campo*⁶ pružala je također divne vidike sa svojim brežuljcima što ih prikrivaju borovi okruglih krošanja. U jesen, drvoredi toga kraljevskog posjeda daju skalju prekrasnih boja, od žarkožute i bakrenastocrvene do tamnozeleno boje čempresa. Manzanares, poslije jesenjih kiša, bijaše kao prava rijeka, i moglo se vidjeti kako blista gore na proplancima i provlači se ispod kojeg mosta.

Male divote šetališta sastojale se u tome da gledaš radnike kako

⁶ Casa de Campo, golem (nekoć kraljevski) park i lovište na desnoj obali Manzanaresa, s jezerima, crkvom, palačom i raznim zgradama. — *Prev.*

rade u Parku del Oeste, da gledaš ribnjake pored Moncloe, jezera obrubljena čempresima, i dalje stada kozâ raštrkana po prodolima, u potrazi za travom što je izrasla između ruševina. Time se nisu iscrple privlačnosti šetališta, jer je još ostajalo kao utočište da pribivaš muzičkim vježbama rogova i bubnjeva, smještenih na čistinama, i da gledaš vlakove kako se mimoilaze i udaljavaju izbacujući bijeli dim što lebdi u zraku kao oblačić.

Onaj balkon na šetalištu Rosales doimao se poput onih starinskih, tako rječitih slika na kojima je slikar spajao djelatnosti cijelog života. Istovremeno dok je vlak izbacivao dim, vidjela se u blizini kakva kućica s dvorištem gdje su se igrali zečevi i kokoši čeprkale na buništu; a blizu vojarne skitnice njuškale u okolici stare tvornice porculana.

U nekim prigodama šetalište bi se napunilo ljudima, i na svečane dane, imendane kralja i kraljice, bio je za mališane senzacionalan prizor da vide ispaljivanje topovskih salvi...

Jedne zvjezdane ljetne noći bili su u radnoj sobi Venancio sa kćerkama i María. Balkon je bio otvoren, i oni vidješe zvijezdu u prosutku, koja je za sobom ostavila svijetao trag. Venancio je htio objasniti fenomen i dosegao je do sistema svijeta. Od atmosfere zemlje, kojom prolaze užareni asteroidi, prešao je na govor o drugim planetima; o Marsu s njegovim kanalima i njegovim fantastičnim opomenama poslanim našem svijetu; o Veneri i Jupiteru. Zatim je govorio o Suncu, njegovoj veličini, o količini snage koju predstavlja njegova užarena masa, o hipotezama što objašnjavaju taj požar; poslije pokaza na onu zvijezdu u sazviježđu Herkulesa prema kojoj se kreće sa Suncem čitav sunčani sistem, označi Velikoga i Malog Medvjeda, sasviježđe Zmaja, Kasiopeje, Vege, koje je udaljeno od Zemlje 42 bilijuna milja; Artura, čija svjetlost, da bi stigla do nas, kasni dvadeset i pet godina, i najposlije se izgubio u nagađanjima, govoreći o Mlječnoj stazi i o svemiru...

María je osjećala kao neku vrtoglavicu kad bi se zadubila pogledom u onaj nepoznati eter, pun neznanih svjetova... Djevojčice su bile zaspale; Venancio je nastavio govoriti, a María je slušala i gledala u nebo.

— A čemu sve to? — odjednom će María.

Venancio se nasmiješi.

— Sve kad bi univerzum imao neki uzrok i neku svrhu — reče — mi ljudi ne bismo to mogli razumjeti.

— A ako ga ima? — pitala je María zabrinuto.

— Kad bi ga imao, imali bismo ga i mi. Nalazili bismo se u okviru jedne božanske namjere.

— A ako ga nema?

Venancio sleže ramenima.

— Ako ga nema — pridoda María živo — mi smo napušteni. Kad je to rekla, naježila se od noćne svježine.

— Ne treba imati pretjeranih ambicija — reče Venancio zamišljen.

— Idem, već je kasno — i s tim riječima María ustade.

— Otrpatit ću te. Izidoše i šuteći stigoše do Aracilove kuće. Od toga je dana María gledala inženjera kao tajanstvena učenjaka koji je živio radeći u svom laboratoriju i promatrajući zvijezde.

Marijini česti posjeti rođaku nisu ostali neopaženi među njenim tetkama.

— Djevojko, ne ide to... — reče joj tetka Belén govoreći o tome.

— A zašto?

— Što će reći ljudi?

— Neka kažu što hoće. Mene se ne tiče!

— Ne tiče te se! Nije ti stalo do toga? Ja znam Venancija i znam što je i kako je, ali bi drugi mogli misliti štogod loše.

— Pih! Neka misle!

— Takav nemar ne može se održati u društvu. Ne možeš biti takva.

— Ali ja ne mislim biti drugačija. Venancio je moj rođak i prijatelj; poučava me u onome što mi je korisno.

— Da, i govore da ti za to vrijeme udvara, da se zaljubio u te.

— Koješta! Ne govorite gluposti! Venancio je veoma dobar, i meni je drag, a i njegove kćerke. A ako ljudi žele da misle što drugo, na volju im; ne pada mi na um da zbog onoga što kažu drugi, koji me ionako ne vole, prekinem sastajanje s onima koji su mi dragi.

O tome duhu neovisnosti raspravljalo se među prijateljima i rođacima gospođe Belén, i tetak Justo, obiteljski filozof, čovjek zapećnjak, podređen, veoma ravnodušan i sebičnjak, ali pun čestitosti u riječima, reče:

— Zaista vjerujem da će s vremenom sve žene koje imaju nešto srca i nešto inteligencije biti poput Marije.

Te su riječi pale poput bombe, a tetka Belén ustvrđi kako je,

sve kad bi i bila istina, bezočnost takvo što reći pred svojim kćerima.

Tetak Justo, čovjek s velikim praktičnim smislom, znao je govoriti otvoreno i u svojoj smjelosti izražavanja nije se ni pred čim zadržavao. Uvijek je hvalio Mariju zbog njezine težnje za radom i njezina nezavisna duha, ali je običavao da joj kaže onako u oči:

— Tvoj je otac lakrdijaš.

I dodao bi:

— U cijeloj obitelji najviše vrijedi Venancio.

María nije osjećala nikakve naklonosti prema tome starom ciniku niti prema njegovoj otvorenosti, jer osim njegova jasnog i točnog suda o stvarima nije u njemu bilo ničega što je vrijedno poštovanja, a i ono njegovo istinoljublje samo mu je služilo da bude krajnje neugodan.

Zbog Marijinih posjeta rođaku govorilo se da bi se inženjer morao oženiti, i jednog dana kad su se oboje sastali u kući tetke Belén, tetka je povela razgovor o Venancijevoj ženidbi.

Dobra je gospođa vjerovala da izvršava nalog providnosti pripravlajući brakove, pa je iscrpla sve svoje argumente da bi uvjerala inženjera. On ju je slušao, ponekad potvrđujući a drugi put poričući.

— A što ti misliš? — upita Venancio Mariju — trebam li se ženiti?

— Ne trebaš — odvrati ona; — učinio bi glupost. Osim toga, nećeš pronaći ženu koja bi se opteretila udovcem koji ima četvero djece.

Venancio se uznemirio.

— A ja mislim da bi se trebao oženiti — navaljivala tetka Belén. — Ako se ne oženi, što će raditi one djevojčice kad malko porastu?

— Uvijek će im biti bolje nego s maćehom — odvrati María.

— Najposlije, ni sam ne znam — inženjer će zamišljeno. — Teško je donijeti odluku. Osim toga, ne bi me voljele. To je nesumnjivo.

María je shvatila da je uvrijedila Venancija, i to je u duši žalila. Kasnije je često mislila kako da ispravi svoje nezgodno ponašanje, bojala se da će ga izgubiti. Vidjela je da je njena fraza pozlijedila rođaka, i pomisao da je grubom i okrutnom šalom uzvratila njegove ljubaznosti, ispunjaše je tugom.

Glava peta **ANARHIZAM I RETORIKA**

Događaj koji je imao veliku važnost u životu Aracila i njegove kćeri bijaše obična konferencija što ju je doktor održao u Ateneumu.

Nekoliko njegovih obožavatelja iz te učene ustanove pozvali su ga i navaljivali da govori. Aracil se malo opirao, ali je kasnije prihvatio, s time da bi obradio »Anarhizam kao sistem kritike društva«.

Doktor sakupi svoje ideje o tome i napisa nekoliko listića pa svoj rad pročitao Iturriozu kad je ovaj jedne večeri došao u posjet.

Aracil, koji je sebe prilično poznao znao dokle doseže njegova slavljena originalnost, gledao je Iturriozu kao stjecište originalnosti u sirovu stanju i kao ovjerovitelja svojih ideja. Zato nije nikada predstavio svog prijatelja u krugovima koje je sam posjećivao, a Iturriozu, koji bijaše iskren i, kako je on govorio, jedan od branitelja antiliterature i antihumanizma, nije se moglo dogoditi da bi prijatelj njegove neobrađene fraze, malo bolje dotjerane, isticao kao blistave dosjetke.

Teza što ju je Aracil branio u svome »Spomen-spisu« nije bila ni najmanje nova: ograničio se na tvrdnju da je anarhizam suvremeni oblik analize i kritike, i da su poznati anarhistički sistemi u biti samo kapriciozni i bezvrijedni oblici utopističkog socijalizma.

Po Aracilu, u mislima uvijek postoje vlastite, individualne ideje i rasuđivanja, i posuđene ideje i rasuđivanja, nametnute, prihvaćene duhovnom inercijom. Stečene ili naslijeđene ideje priznate su i potvrđene strahom, beskorisnošću ili navikom; individualne, vlastite ideje, što su u suprotnosti s razumom, rađaju se iz analitičke tendencije; ali se, uglavnom, bore protiv sredine. Te analitičke tendencije, poticaji novih spoznaja, sačinjavaju, historijski, filozofiju, kritiku i nauku, u krajnjoj liniji.

Kad je analitička tendencija sišla s visine slavni ljudi do mase, stvorila je anarhizam, pozivajući tako na čistu kritiku, a ne na proizvoljno shvaćanje društva bez države.

»Sasvim je prirodno — čitaše Aracil — da čovjek čije su ideje izložene novom otporu, mijenja svoje ideale i čak promijeni glavni pojam svoje misli. To nema važnosti kod pisca ili filozofa, ali ima, i

još kako, kod političara, koji mora posjedovati sposobnost da ne dopusti da se provide njegova razočaranja ni promjene njegovih gledišta, jer masa ne slijedi evoluciju ideja nekog čovjeka, nego uvijek pripisuje sebičnim motivima ono što može biti proizvedeno samo intelektualnim motivima.«

Aracil je dalje čitao svoj spis, a kad je završio, pogleda prijatelja i reče:

— Što ti se čini?

— Dobro je.

— Nalaziš li da je razumno?

— Jest.

— Dobro, a koje ti primjedbe padaju na pamet?

— Mnoge — i doktor Iturrioz se zamisli, gledajući u vatru. — Jasno je da mi izgleda prirodno i logično kod svake mlade, zdrave i čestite osobe da bude buntovna, nemoralna i bezbožna. Ne dosađujem ti, María?

— Ne. Što je do mene, možete govoriti — reče María, koja je vezla uz svjetiljku.

— Da — mrmljao je Iturrioz i rastresajući mašicama drva što su gorjela u kaminu — svaki jak, inteligentan čovjek koji zadrži svoje cerebralno tkivo sočnim, treba biti negator tamo gdje je prisutna glupost zakona i običaja. Sada, kad nastupa umor i strah da se ne može boriti protiv društvene sredine, stanje koje vjerojatno nastaje od mlitavosti, možda od skleroze živčanog sistema, onda je gotovo s buntovništvom, prihvaća se moral, priznaje se legitimnost religije. A sve je to samo mlitavost i umor. Zašto sam ja pristao i živio u svratištu gdje mi je nekakav glupi pop neprestano dosađivao? Zbog umora.

— I ti misliš — pitao je Aracil, videći da se dobričina Iturrioz udaljio od predmeta — da bih u svome spisu morao otvoreno braniti anarhizam?

— Ne mislim; anarhizam je glupost, smiješna i humanitarna utopija koju ne vrijedi istraživati — odvrati Iturrioz. — Čovjek nije zvijezda među drugim zvijezdama; kad je pojedinac jak, njegova se energija izliva i djeluje na druge. Mislim li ja da će anarhizam biti nemoguć u budućnosti? Pih, ne znam.

Anarhizam, ili akratizam, ili nešto slično društvu gotovo bez države, može jednog dana doći, a može nastati od kulture, demokracije i slabosti. Onog dana kad bude mnogo uzvišenih ljudi,

a njihovi nagoni budu slabi, nitko neće htjeti zapovijedati. Ali ako je akratizam moguć u nekoj dalekoj budućnosti, nije moguć sada, i ne treba da čovjek razbija glavu zbog života u budućnosti, nego zbog sadašnjeg života.

— A ti misliš da je anarhizam štetan za sadašnji život?

— Štetan, ne! Baš naprotiv! Suvremeni španjolski život meni je poput mumije uvijen u povoje, ili, možda bolje, poput neke od onih figura u ortopedskom izlogu, šepavih, kljastih, punih udloga, zavoja i aparata. Kako se može zamišljati da bi se figura kretala i išla? Ja mislim da postoje dva puta: jedan, bolji, put sile, individualne borbe, rušeći stari moral, vjeru, čast, sve te preokupacije što su nas uklještile i prignječile pretvorivši državu u nešto mehaničko i vještačko, u policiju i zakonik; i drugi, put izjednačivanja ljudi socijalizmom. Za me, moral Španjolske ne bi trebao biti što drugo doli poticaj na samoljublje. Ništa o domovini, ni vjeri, ni državi, niti o žrtvi; kad govoriš Španjolcu, samo se obraćaj na njegov ponos i na njegovu zavist: taj je učinio više nego ti; ti moraš učiniti više od njega.

— Jest, neki divlji individualizam, natjecanje bez zakona — reče Aracil.

— Individualizam, slobodna konkurencija ne znači apsolutni nestanak zakona i discipline; on znači smrt jednog zakona da bi se zasadio drugi, dokidanje jedne etike koja je protivna prirodnim nagonima, da bi zavladala druga etika koja je s njima u skladu.

— A kakva je, po tvom mišljenju, prirodna etika?

— Kad bih ti mogao dati formulu prirodne etike, bio bih ja neobičan čovjek. Ali ne, nemam ja toliko ambicije. Danas je, osim toga, etika u razdoblju osnivanja; zbog toga ne traži da bude vrednovatelj ili procjenitelj, već se zadovoljava time da bude tumačenje. Prije su postojala dva oblika moraliziranja: pohvala i prijekor. Danas ima samo jedan: analiza. Ali mislim da se prolazno kao norma za moral može uzeti sam život. Moramo reći logično: »Sve što pogoduje životu dobro je, sve ono što ga otežava zlo je.«

— Ono što pogoduje individualnom životu šteti kolektivnom životu, i suprotno — zaključivao je Aracil.

— Svakako. U tome se razdvajaju dvije civilizacije i dvije rase: latinska, koja se oduševljava pravom; i barbarska, poklonik sile.

— A ti si barbarin, prijatelju Iturrioz.

— U krajnjoj liniji, svi smo barbari. Po mome, čovjek uvijek

ima pravo nasuprot ljudima. Ideja prava ima također korijen u sili. Život se hrani nasiljem i nepravdom, ne zbog toga što bi život bio zao, već stoga što su ljudi sanjali o blagosti i pravdi ne pobijajući ih životom: sanjali su vukove kao da su janjci, i jasno! sve što nije arkadijski san čini im se zlim. A evo što ja mislim da treba činiti: živjeti unutar prirodnog života, unutar stvarnosti ma kako bila kruta; pustiti slobodnom prirodenu sirovost čovjeka. Ako posluži da ojača društvo, to bolje; a ako ne, barem će poboljšati individuu. Ja vjerujem da treba podići, ma i na ruševinama, neku oligarhiju, neku individualnu aristokraciju, novu, grubu, jaku, surovu, nasilnu, da uznemiri društvo, i da u trenutku kad ono počne opadati bude skrhana. Treba baciti psa u šumu da ojača, sve ako se i pretvori u šakala.

— Ti si divljak.

— Zašto ne? U Španjolskoj svi imamo podlogu divljaštva.

Ovdje nema građanskog duha, socijalnog ni humanističkog. Nije ga nikad ni bilo.

— Nesrećom.

— Ili srećom. Ovdje postoje samo tri stvari: patriotizam Madrida, birokratski i lažan; zatim regionalizam, koji je nekakva izvještačenost, nekakav zaraženi provincijalizam, i naposljetku prirodna surovost rase. To je španjolski. I to ne razumiju. Ovdje smo umanjeni, zakinuti: žele da živimo sa zakonima, a moramo živjeti protiv zakona. Taj pravnički duh koji stavlja zakon iznad svega proizveo je u Španjolskoj posvemašnji prevrat snaga. Tako u svim životnim postavama trijumfira osrednjost, a osrednjost se oslanja na ono što je još više osrednje. Sva je naša sadašnja civilizacija poslužila da preobrati Španjolca koji je prije bio jak i smion, i pretvori ga u nekakva jadnika. A zatim, nije posrijedi samo kukavnost života u Španjolskoj već i njegova nestvarnost. Španjolski život nema tijela, nije ništa. Vegetativni nagon i niz dojmova u mrežnici oka, to je sav naš opstanak, ništa više. Bolji smo za prikazivanje u vitrinama kakva arheološkog muzeja nego za borbu; živimo kao kakve domaće životinje, ne jaki i dobro hranjeni, bez bolesti a žalosni, s izgledom nemoći i umora što ga imaju životinje kad ih zatvore. Jer treba vidjeti dokle smo stigli u sitničavosti, u kukavnosti, u izvještačenosti. Prije smo mislili da su siromasi izvještačeni, ali nije tako: u Španjolskoj su izvještačeni vlastodršci, aristokrati, vojvode, književnici, političari; izv ještačen

je kongres, redakcije listova, kazališni saloni, Ateneum, španjolski grbovi... svratišta nisu drugo do jad, a mi koji u njima živimo, jadni nesretnici. Od članova kraljevske obitelji, koji su po vrlinama i štedljivosti više nalik na članove kakve čestite obitelji prodavača duhana, pa sve do posljednjeg madridskog činovničića, svi mi Španjolci imamo navade nekakvih blagih kunića, u svima je zečje srce i zečja čud.

— Jest, sve je to dobro. Moguće da je i pouzdano. Ali posljedica, posljedica. Nijekati, to je veoma lako. Što proizlazi iz toga što kažeš? Kakvo rješenje?

— A što bi ti htio? Praktično rješenje?

— Ne; jedno stvarno i moguće rješenje. Jer bi se jednome propalom, iscrpljenom ljudskom rodu, koji može živjeti samo u defenzivi, uz pomoć podražajnih sredstava, činilo ludim da mu se bace svi lijekovi preko balkona i da mu se kaže: »Trebalo živjeti u planini, na snijegu.« »A hladnoća?« pitat će on.

— Neka se brani od nje — uzviknu Iturrioz.

— A vrućina?

— Nek se brani i od nje.

— Treba mnogo vjere da bi se živjelo, duševno, po nevremenu, i te ljude, koji se prehlade kad promole glavu kroz prozor, nećeš time uvjeriti.

— Vjere, da — reče Iturrioz. — To je prijeko potrebno. Vjera u čovjeka, slijepa vjera, nesalomljiva vjera. Ali, može li se vjera razviti? Ja mislim da može. Kad bi se rodila vjera, nasilje bi nas oslobodilo zla.

— I ja mislim da je potrebna vjera. Ali ne mislim, kao ti, da se može stvoriti u hipu, nego s godinama. Ali, žuri li nam se? Ništa nije smješnije od te ideje što su je neki ispustili, ideje da je Španjolska, kao nacija, u opasnosti. Ni Engleska, ni Francuska, ni Njemačka ne kane razrušiti Španjolsku.

— Pi! Jasno da ne kane. Opasnost za Španjolsku nije vanjska opasnost.

— Ima ljudi koji zamišljaju da postoji opasnost izvana, i onih koji misle da je nema; tko će znati! I baš zato — nastavio je Aracil — valja iskoristiti sve vrijeme koje je potrebno da se probavi epoha, da se upije i asimilira, i treba stvoriti ideal. Okruženi smo krhotinama; treba vidjeti koje se mogu upotrijebiti, koje ne, sve u miru, bez prenatrženosti, koje bi nas mogle navesti na veliku

nesreću. Radi toga djela treba na ulici početi raspravu o svim idejama, o svim sistemima, a za podlogu valja se osloniti na socijalizam, kao kritički sistem za pretvaranje ekonomskih vrijednosti, i na anarhizam kao kritički sistem za promjenu moralnih i religijskih vrijednosti. Ne misliš li da je tako?

— Da; čini mi se da je rješenje logično, a to znači da je i dobro. Ja imam nekakvu vjeru u čovjeka i u zasebnom slučaju Španjolske; ali je naša sredina zarazna, ona je zagušljiva. Ako bi i došlo do invazije mlade, nove rase, ne bi se mogla oprijeti bolesnom stanju sredine. Ondje kamo stigne ova pseudocivilizacija koja se širi iz naših gradova, odmah sve istrune. Čitav je poluotok truo.

— A što bi rekao o aktivnom anarhizmu, dinamičkom anarhizmu?

— Rekao bih da je uznemirio anarhizam. Samo ideja razara; samo ideja stvara. Bomba kao osveta čini mi se besmislena, a i kao način protesta. Kad bi se jednom bombom mogla uništiti planeta... bilo bi to nešto za razmišljanje. Ali ubiti nekoliko ljudi, to je strašno; jer sve može biti dopušteno osim donijeti smrt posred života. Život je najviše pravo našeg opstanka.

— Usprkos tome — uzviknu Aracil ponekad ti atentati imaju nečega uzoritog i poučnog.

— Sigurno, kao sve katastrofe!

— Ja čak vjerujem da imaju svoju ljepotu. Dinamitaš mi se čini kao umjetnik, kipar, surov i okrutan, koji modelira u ljudskom mesu.

— Otac se šali — skoči María.

— Ne, ne šalim se.

— Ima nešto istine u onome što kaže — preuzme Iturrioz; — tvoj je otac, María, zaražen estetskim virusom; ne potječe uzalud s Mediterana.

Prijeđoše na drugo; ali Aracil nije na krivo okrenuo gledišta svog prijatelja kad ih je komentirao u svome spomen-spisu.

Došao je dan konferencije; Aracil je priredio svoju publiku i postigao velik uspjeh. Njegova najveća vještina bila je u miješanju šaljivih i smiješnih primjedaba s ozbiljnim stvarima; upotrebljavao je slikovite fraze da bi grafički označio modernizam, pedagogiju, suvremeno kazalište, automobil, Nietzscheovu filozofiju, hidraulički sustav, andaluske plesove, a svi su mu aplaudirali. U kretnjama i držanju bio je nenadmašiv; znao je baš vješto istaknuti neke stvari, a druge umanjiti.

— Baš je ovaj Aracil glumac — uzviknu Iturrioz.
— Sjajan je, veoma vješt — reče rođak Venancio — ali je bez praktičnog uvjerenja.

Općenito su tu konferenciju smatrali za uspjeh, novinari joj posvetiše više od jednog stupca, a neki ilustrirani časopisi objaviše Aracilovu fotografiju.

María je u raznim prilikama raspravljala s rođakom o očevu spomen-spisu. Kao što je prirodno, ona ga je branila; Venancio je na ono što je rekao Aracil gledao kao na literarnu tlapnju, nekakvu zabavnu igru duha. Venancio bijaše neprijatelj politike i teorijskih formula. Jednog dana rekao je Mariji da bi, za njega, jedina ozbiljna nakana što bi je mogao imati u Španjolskoj bila da se od San Sebastiana do Cádiza, i od Coruñe do Barcelone mogne ići između drveća. Svi ti drugi metafizički i etički sistemi, kao anarhizam, činili mu se kao okretanje sitničarskih shvaćanja i izmišljotine slične krausizmu.⁷

Naprotiv, konkretan i praktičan ideal, zemlja puna drveća, pretpostavlja potpunu preobrazbu života, a zasad u Španjolskoj, kako mišljaše, nema puta koji bi vodio tome cilju. Ući u kakvu stranku bila bi gola glupost. Njegov plan bijaše individualizam i rad — saditi drveće i poboljšavati tlo.

⁷ Filozofski sistem Nijemca Krausea (1781 do 1832), a poglavito njegove etičke ideje, u Španjolskoj je svojedobno neumorno širio filzof Julián Sanz del Río (1815 — 1869), i one su u toj zemlji pustile silno korijenje. — *Prev.*

Glava šesta **OPASNI LAKRDIJAŠI**

U nekoj staroj knjizi, kojoj se ne sjećam naslova, govori se u jednom poglavlju o taštini, koju autor zove: »Kći bez oca u potkrovljima svijeta«.

U tim potkrovljima svijeta, kako veli tvorac te izreke, ima dimnjaka svih vrsta, na njih izlazi dim iz taštih i praznih glava. Ima dimnjaka velikih, zvonolikih, drugi su uzani i tijesni, a mnogi su nalik na poneke slavne španjolske ljude: niti im se vidi vatra niti osjeća žar, a razlikuju se samo količinom dima.

U takvu jednom potkrovlju imao je, sigurno, Aracil svoj dimnjak, a taj nije bio od onih što su se najmanje dimili.

U povodu doktorove konferencije bilo je raspravljanja u naprednim novinama. Jednog dana pojavi se u Aracilovoj kući mlad Katalonac, po imenu Nilo Brull; donio je nekoliko članaka napisanih u nekim barcelonskim novinama; članci su podupirali i tumačili doktorovo predavanje.

Aracil je osjetio golemo zadovoljstvo kad je vidio da ga drže za genija, i nije nalazio neprikladnim da svagdje predstavi i zagovara Brulla, koji se nalazio u teškoj situaciji.

Dao mu je novaca, vodio ga svojoj kući i ponekad pozivao na objed.

María je odmah osjetila antipatiju prema Brullu. Bio je to mladić od dvadeset tri-četiri godine, srednje visine, smeđ, ispupčenih jagodica i izgubljena pogleda. Govorio je nekako patetično, prazno i bučno, a bio je neobično nezgodan i loša ukusa. Najneugodniji bijaše njegov podsmijeh, nekakav gorak podsmijeh što je izražavao ironiju Mediteranaca, ironiju bez dobrote i gracije.

U biti, njegova je duša bila sva ispunjena nekakvom nakaznom taštinom; volio je svraćati pozornost ljudi, iznenaditi ih, ali ne dobrohotnošću i simpatijom, nego, naprotiv, mučeći ih. Imao je ono nešto što imaju žene kokote, Don Juani, anarhisti i neki profesori, koji hoće da ih vole oni isti koje oni sami vrijeđaju i uznemiruju. U nekim zemljama gdje je masa ponešto amorfna, kao u Njemačkoj i Rusiji, najviše kleveću svoju zemlju upravo oni koji je obožavaju; u Španjolskoj je to sasvim nemoguće.

María je otpočetak osjećala duboku odbojnost prema tome opasnom lakrdijašu i pokazivala se ravnodušnom, naprosto nije mogla prema njemu biti ni uljudna ni ljubazna.

Brull je imao, kao Aracil, izvjesnu govorničku originalnost i žudnju za posljednjom knjigom, posljednjom teorijom, posljednjim filozofskim sistemom, i ta žudnja bijaše sasvim katalonska. Kakva nova riječ što se završavala na *-izam*, riječ koju nitko nije znao, bijaše za njega dar bogova.

Ako se, na primjer, govorilo o filozofskim idejama pa je netko ustvrdio da je materijalist, a drugi da je pristaša spiritualizma, Brull je skakao i uzvikivao: »Ja sam pristaša filozofizma.« Subesjednici su ostajali zapanjeni, a Brull izlazio s kakvim cjepidlačarskim objašnjenjem, raspravljao o nekakvu misliocu, po imenu Filosofoff, iz Laponije ili s Greenlanda — a zna se da civilizacija i filozofija bježe od sunca — misliocu koji se pojavio ima mjesec i tri dana i objavio lažnost svih filozofskih sistema europskih, američkih i čak katalonskih.

Brull bijaše bijesni antikatalonac, ali ga to nije priječilo da neprestano govori o psihologiji Katalonaca, o posebnom načinu kako Katalonci gledaju na svijet, na umjetnost i život. Talijani iz doba Renesanse nisu bili ništa prema današnjim Kataloncima. Slušajući Brulla čovjek bi rekao da prirodi, kad bijaše bremenita i u nevolji zbog tolikog svijeta u začetku, nije bila briga u tome kamo će krenuti njezina nevolja, već se samo kretala oko toga što da učini s Kataloncima.

Pridajući toliku važnost Kataloncima, morao ju je pridavati, izuzimanjem i usporedbom, i drugim Španjolcima, i tako je izlazilo da je Španjolska u cjelini, po Brullu, posljednja riječ Vjerovanja, a u dijelovima prirepak Europe.

Brull nije mogao uvjeriti, ali je ostavljao utisak; imao je kazališnog dara; njegovo dokazivanje i frazeologija bili su uvijek pretjerani i sjajni. Skromnu subesjedniku činio se izvanredan čovjek.

Sva ideja o superiornosti individualnoj, regionalnoj ili etničkoj, laskala je Brullovoj taštini. Pripovijedaše jednom Iturriozu, zlobno uživajući, kako je neki njegov prijatelj, separatist, nazivao Španjolsku Nubianom, zemljom u oblacima, a Iturrioz, koji ga je veoma ozbiljno slušao, reče mu:

— To vrijedi samo kao šala, i to slaba šala. To je baš kao što mi je rekao neki profesor, Bask.

— Što je rekao?

— Rekao je da se u Španjolskoj može izvršiti samo podjela na Baske i na *Maketos*, i dodao da je ovo potonje sinonim za Cigane.

Brull je osjetio gotovo neku uznemirenost kad je čuo da ga naziva prezirnom riječi. Bio je on Katalonac nadasve osjetljiv i žestok, uzbuđivao se zbog najmanjih sitnica, tako te je osjećao divlju srdžbu videći kako se María Aracil ne zanima za njega, i ne samo to nego ga se još i kloni. To je Brulla duboko uvrijedilo i čudilo ga toliko da joj jednog dana, kad ju je vidio samu, reče, s gorkim osmijehom Mediteranca:

— Što je to na meni da me toliko mrzite?

— Ja vas ne mrzim.

— Mrzite me. Osjećate prema meni pravo grštenje.

— Nije istina.

Brull, da bi umirio svoj ponos, mirio se radije s time da María prema njemu pokazuje odbojnost negoli hladnu ravnodušnost.

— Jesam li vam što učinio? — pitao je Brull dalje.

— Da, vi vučete oca da učini kakvu glupost.

— Koješta! Nemojte se brinuti — i Brull prasnu u svoj antipatični smijeh. — Doktor nije od onih što se žrtvuju za ideju.

Brullovo smijeh natjerao je Mariji crvenilo u lice.

— A vi jeste? — prezirno će ona.

— Ja jesam — odgovori on surovo i žestoko.

— To gore za vas — odvrati María, zastrašena.

Nekoliko sati kasnije poslao je Brull Mariji pismo. Bijaše to neobuzdano pismo, s neugodnim izljevima hvalisanja i iskrenosti. Rekao je u njemu kako još nije volio ni jednu ženu, jer drži da Španjolke zaslužuju da budu ropkinje; ali ako bi ona htjela da učini pokus s njime, da vidi bi li se njihove inteligencije razumjele, on ne bi imao ništa protiv toga. Usput je nanizao dobar broj njemačkih i ruskih imena, za koje je María pomislila da su filozofi.

María, koja ne bi bila okrutna ni s kim drugim, vratila mu je pismo misleći da se Brull ruga njenu ocu, i ujedno ga je zamolila da joj više ne piše, jer ga jednostavno ne razumije.

Zacijelo je Brull obavijestio doktora o mržnji što mu je pokazivao María, pa Aracil zapita kćer:

— Zašto tako mrziš Brulla?

— Jer je glupan i lakrdijaš, a povrh toga zlonamjeran i opasan.

— Ama nije. On je nesretnik koji nije simpatičan, ali je jak

mozak. Njegova je priča vrlo žalosna. Čini se da je njegova majka, bogata gospođa u Barceloni, imala vanbračno dijete s nekim razvratnim i propalim vojnikom dok joj je muž bio na Filipinima, pa su dijete držali na selu i kasnije ga odgajali u koledžu negdje u Francuskoj. Brullova su braća sada veoma bogata, a on živi od skromne potpore što mu je daju potajno.

— I tako je postao anarhist iz zavisti.

— Ne, nije. Nepravedna si prema njemu. Brull je čovjek ideja. Čini se da je kao dijete bio marljiv i htio je da bude svećenik, dok nije postao svjestan svoga nepriličnog porijekla i dok nije pročitao nekakvu knjigu o grozotama učinjenim u Montjuichu, i osjetio se pomamno anarhistom. Čovjeku kojega susretne prvi put odmah o sebi kaže da je vanbračno dijete, i tvrdi da se time ponosi. On je razdražljiv, jer je bolestan. Ja mu velim neka pazi na sebe, ali neće... A što mu se dogodilo u Madridu, vjerujem da se neće nigdje dogoditi.

— A što se dogodilo?

— Dogodilo se da je Brull upoznao u kavani dvoje staraca, koji su mu, kad su čuli njegove dogodovštine, dali nešto novca i žele ga protežirati.

— A on neće?

— Ne. On im se smije. Ali je istina da se samo ovdje, u ovom slabom i milosrdnom gradu, susreću takvi zaštitnici na ulici.

— Pokušaj shvatiti ono što ti starci gube. Možda ih Brull podsjeća na sina kojega su i zgubili.

— Tko zna?

Aracil je jako cijenio Nila Brulla, i Marija je počela vjerovati da ga se boji.

Jednog dana doktor uveče dođe kući ponešto uznemiren.

— Večeras mi je Brull priredio neugodne trenutke — reče.

— Što se dogodilo?

— Stajao sam na vratima kavane Suizo i razgovarao s Brullom, kad se markiz de Sendilla doveze u kočiji. »Imate li sada kakva posla?« upita me markiz. »Nemam ništa, do sedam sati.« »Onda se popnite pa ćemo prošetati.« »Ali ja sam s ovim prijateljem.« »Neka se popne i prijatelj.« Popeli smo se i odvezli u Casa de Campo. Bila je krasna večer. Najednom izbiše na put kralj i njegova majka u kočiji, i upravo kad su se zaustavili pred nama, vidio sam kako Brull, čudna pogleda, uvlači ruku u džep hlača, kao da nešto traži.

Kakve li sam mučne trenutke proživio! Markiz nije ništa primijetio. Produžili smo, i na kraju nas markiz ostavi na trgu Puerta del Sol. Kad smo sišli s kočije, rekoh Brullu: »Baš ste mi zadali grdno g straha!« a on se nasmija onim svojim gorkim osmijehom i reče mi: »Ja nisam lovac kao on. Poštujem život ljudi i život zečeva.« Ali, što da kažem? Imao je tako čudan izgled.

— Trebaš prekinuti prijateljavanje s Brullom.

— Da, to ću učiniti. U Casa de Campo vidio sam Isidra, stražara, oca one djevojčice što sam je liječio u bolnici.

— Je li?

— Pozdravio me razdragano. Dobar je to čovjek.

— Ali ima pravi izgled bandita.

— Jest, istina je; usprkos tome mislim da bi taj čovjek učinio za me bilo kakvu žrtvu.

Jednog dana Brull predstavi doktoru Aracilu dvoje drugova koji su došli iz Barcelone: gospodina Suñera, Katalonca, i jednu gospođicu, Ruskinju.

Gospodin Suñer, čovjek kakvih pedesetak godina, apostolske pojave, mislio je o sebi da je ris, a bio je krtica. Htio je provoditi propagandu apsolutne slobode, ali svatko tko ga je čuo zauvijek se okanio anarhizma. Sasvim običan i prazan, gospodin Suñer prerašavao se u derviša racionalizma, i nevjешti ljudi nisu primjećivali njegovo prerašavanje. Kako je bio bogat, dobri je gospodin priuštio sebi zadovoljstvo da objavljuje malu biblioteku, birajući, po kriteriju kornjače, ono najgrublje i najbljutavije što je napisano protiv društva.

Gospodin je Suñer želio u svom razgovoru dokazati da kao kritičar društvenih predrasuda nema takmaca, a jedino što je dokazivao bilo je kako mogu ići zajedno, rukom o ruku, sitničavost i anarhizam. Taj je Kant iz Barcelonete⁸ činio otkrića tipična za svakog govornika na mitingu slobodnjaka. Uglavnom se ta otkrića izražavaju ovako: »Laž je, drugovi, da ima ikoga tko bi umro za zastavu. Jer, što je zastava, drugovi? Zastava je obojena krpa...« Gospodin je Suñer bio kadar iznositi otkrića takve vrste čitave dane, ne prestajući.

Zastava je obojena krpa, Biblija je knjiga, oružje služi za ranjavanje ili ubijanje, itd, itd. Gospodin Suñer bio je zdenac znanja

⁸ Barcelonata je lučki dio Barcelone. — *Prev.*

i dubine. Gospođica Ruskinja bijaše Židovka što je lutala u potrazi za imenom koje bi iskoristila. Ta gospođica, ružna, tašta, neobuzdana, bez inteligencije, imala je doktorsko držanje, mulatsko lice, boje kao slatko od dunja, i naočale na nosu.

Aracil je razgovarao sa Suñerom i Ruskinjom, te su raspravljali o izravnoj akciji. Ruskinja je izjavila da bi, s vremenom, ruski anarhisti pružili preko Rajne ruku talijanskim i španjolskim anarhistima.

Gospodin Suñer zatražio je od Aracila knjigu za svoju biblioteku, malu knjigu liječničkih savjeta.

— To vas ne čini solidarnim s nama — reče Suñer.

— A ja to jesam. Gdje ide drugi, ići ću i ja.

Suñer, Brull i Ruskinja stegoše snažno Aracilovu ruku. Bio je to ugovor, obaveza svečana i teatralna, kojoj je manjkala samo glazba.

— Varaju se oni ako misle da ću ja što učiniti — reče Aracil, kad je ostao sam i počeo se hladiti i bivati oprezan.

Poslije nekog vremena María je primila pismo od Brulla, poslano iz Pariza. Pismo je bilo dugo, nespokojno, ogorčeno, puno izvještačenosti. Završavalo se riječima: »Jednom ćete čuti o meni! Zbogom!«

— Zbogom! — reče María, i razdera pismo s gađenjem. Ta Brullova sklonost da uvijek uzima život tragično smetala ju je. Osim toga, bila je uvjerenjena da je Nilo Brull ne samo čovjek neugodan i antipatičan nego i lakrdijaš.

Glava sedma
**KRAJ JEDNOG ROMANTIČARSKOG
DRUŠTVA**

Uvečer uoči svečanog dana⁹ doktor je Iturrioz došao Aracilu; sjeo je u naslonjač, prešao pogledom po sobi, i pošto je napomenuo kako nikada nije zaboravio da Aracil i njegova kći žive veoma dobro, zatražio je od Marije čašu konjaka.

— Ah! Ali zar vi možete piti alkohol? — upita María, smijući se i ustajući da mu ponudi čašicu.

— Danas mogu. Do dvadeset prvog lipnja. Od dvadeset prvog lipnja nadalje neću više piti alkohola do iduće godine.

Zatim, s čašom u ruci, reče:

— Što velite o ovom braku? Vidjet ćemo lijepih stvari u Španjolskoj.

— Ja mislim da se neće ništa dogoditi — ustvrdi Aracil.

— Što ja znam! Ima nešto što me smućuje.

— A to je? — upita María.

— To je, s vašim dopuštenjem, da će se ukloniti pisoar što se nalazi u ulici Beneficencia, pred protestantskom kapelicom.

— Pa što to znači? — u smijehu će María.

— Mnogo. To znači da protestanti postaju jaki. Sad uklanjaju zahod, sutra će ukloniti katoličku vjeru. Katolicizmu se zlo piše. Jedna kraljica — protestantkinja! To je ozbiljna stvar. Istina je da su kraljevi uvijek veoma religiozni, ali, kad im pogoduje, mijenjaju vjeru kao košulju. Našoj aristokraciji, toliko katoličkoj, nimalo nije po čudi ta svadba. Boje se da će nam još stranci zavladatai u kući.

— Ti si pretjeran, Iturrioz — mrmaljao je Aracil, koji je listao večernje novine.

— Nisam; ja sam čovjek koji predviđa.

— Koješta!

— Samo vi ne primjećujete to što mijenja Madrid. Sva se stara Španjolska ruši.

⁹ Riječ je o vjenčanju Alfonsa XIII s Viktorijom Eugenijom, kćerju kneza Heinricha Battenberškog i nećakinjom engleskog kralja Edwarda VIII (31. svibnja 1906.) — *Prev.*

— Ja ne vidim da se išta ruši — dočeka María.

— Da, da; mnoge se stvari ruše, a to se ne vidi. Ti, María, ne znaš kakav je bio Madrid što smo ga mi poznavali. Svi su bili opsjenari. Zar nije istina, Aracil? Echegaray, Castelar, Cánovas, Lagartijo, Calvo, Vico, Mesejo, i što ja znam!¹⁰ Bio je to grozničav grad što se doimao poput kakva sušičavca koji se obmanjuje da je jak. A sad ništa, sve je ugašeno, sivo. Govori se da je sve loše... a možda imaju i pravo.

— Ja ne vidim nekakve velike razlike — odgovori Aracil.

— Nemoj to reći. Madrid je onda bio neobičan grad, drugačiji od ostalih, jedan od ono malo romantičnih gradova u Europi, grad gdje je čovjek mogao živjeti samo od toga što je duhovit. Jednom *quintillom*, dobro složenom, postizao si namještenje a da nikad nisi morao ići u ured. Država se vladala očinski prema obješenjaku, ako je bio promućuran, duhovit i veseo. Svi su odlazili kasno na spavanje; noću su ulice, krčme i gostionice bile pune; vidali se šaljivčine i veseljaci puni duha; bilo je varalica, urotnika, razbojnika, krijumčara, u društvima se kovale podvale i sastavljali epigrami, bilo je listića u kojima su se napadali političari, a drugi se klevetali, bilo je tuče i batinanja, a od vremena do vremena podizala se vješala na Campo de Guardias, gdje se slavilo kakvo proštenje kamo je odlazilo mnoštvo svijeta u kolima. I nije odonda prošlo više od dvadeset pet ili dvadeset šest godina. Onda je okolina trga Puerta del Sol bila puna gostionica, kartašnica, zakutaka, a to je našem glavnom trgu dopuštalo da bude neka vrsta Dvorca čuda. Na samom trgu mogao si nabrojiti više od deset igračnica otvorenih cijelu noć; u nekima se igralo uz okladu od deset centima. Političari su, najprije, bili dosjetljivci. Albareda¹¹ se hvalio da ne razumije politiku i da govori žargonom. I Romero Robledo!¹² Ima li danas takva čovjeka? Kako bi ga i moglo biti! Don Francisco bijaše krasan tip. Kako je sam bio pošten čovjek, imao je naklonost, sasvim ibernsku, prema lupežima. Štitio je andaluške razbojnike, i u Madridu vodio prijateljstva s najvećim lupežima. Samo ova zgoda što ću vam

¹⁰ Slavne ličnosti u Madridu u drugoj polovini devetnaestog stoljeća, od pisaca i političara do torera i glumaca. — *Prev.*

¹¹ Jose Luis Albareda (1828 — 1897), svojedobno veoma popularni novinar i političar, rodom iz Cádiz. — *Prev.*

¹² Francisco Romero Robledo (1838 — 1906), čuveni govornik, političar i višekratni ministar, bijaše rodom iz Antequere kod Málaga. — *Prev.*

je ispričati daje sliku epohe. Don Francisco običavao je držati sastanke u tri sata ujutro, u svom uredu u ministarstvu unutrašnjih poslova, a među pozvanima bilo je ljudi od najbogatijih do najsiromašnijih, koji su odnosili ono što bi vidjeli: tintarnice, pera, škare, sve. Jednom je ministar vidio da je odnesen svijećnjak visok više od metra. To mu se učinilo pretjeranim; pozvao je glavnog vratara i pitao zna li tko je tvorac junačkog djela, a vratar mu reče da je jedan od ministrovih prijatelja izišao s velikim paketom pod kaputom. Tada je don Francisco napisao pismo svom dragom prijatelju i rekao mu da je, bez sumnje, nepažnjom odnio svijećnjak; ali kako mu je taj svijećnjak potreban u uredu, moli da ga vrati. Što misliš, María, što bi uradio današnji ministar?

— Vjerojatno bi ga poslao u zatvor kao kradljivca — reče ona.

— Sigurno. A onda nisu tako radili; bilo je osjećaja za stvari.

Privlačilo je ono slikovito i nemoralno. Ljudi su voljeli znati kako je madridsko gradsko vijeće žarište korupcije; da je neki gospodin savjetnik progutao sve mostiće u čitavu jednom predgrađu, i smijali su se kad su čuli kako su naušnice, što ih je poklonio slavni krijumčar, ukrasile uši kćerki jednog ministra. Priznajem da je takav život bio besmislen; ali je, nesumnjivo, bio zabavniji.

— Jest — pritvrdi Aracil — bio je zabavniji.

— Onoga tko se držao strogo i ukočeno smatrali su odmah republikancem. Jasno da je to bilo smiješno, ali je bilo tako. I čovjek se zabavljao. Danas republika nije ništa.

— Jest, istina je da je sirotica izgubila na vrijednosti — reče Aracil. — Danas već sadrži osnove ideala kakva vratara. Kad god mi govore o republikancima zanesenjacima, uvijek se sjetim vratara u hotelu gdje sam živio u Parizu, i vidim ga s pregačom i okruglom kapicom kako mi pripovijeda priče o Gambetti. Za mene, republikanac i francuski vratar samo su sinonimi.

— Naprotiv — reče Iturrioz — kad ja mislim na republikanca, dolazi mi na um fotograf iz mog mjesta, čovjek zanesenjak. A zatim, čudnovato, sve fotografije koje sam upoznao pitao sam jesu li republikanci, i svi su mi rekli da jesu. Ne znam kakav to tajanstveni odnos postoji između republike i fotografije.

— A vi, Iturrioz, niste republikanac? — upita María.

— Nisam; ni republikanac ni monarhist; ja sam antiburbonac. Sve što je u vezi s burbonstvom za mene je nešto arheološko i ubitačno, kao mumija koja zaudara; tako, kad mi kažu: »Eno tamo

onoga burbonskog kneza«, dođe mi da pokrijem nosnice rupčićem.

— Biti će vrlo teško u Španjolskoj imati kralja koji nije burbonac — reče María.

— Zbog toga se Iturriozu i čini dobro — skoči Aracil — jer je besmisleno.

— Što bi se zemlji u biti sviđalo — reče Iturrioz — to je kralj vođa, kralj ratnik; ne kraljevi kao ovi moderni, trgovački putnici, ubojice golubova, automobilisti. To je smiješno.

— A zašto kralj ratnik? — upita María.

— Donio bi malo ugleda i malo veselja Španjolskoj. Narodom se ne može vladati knjigom priča, i ja mislim da će Španjolac, zaglibi li u tom običnom merkantilizmu, postati podrtina, izgubit će sve odlike rase.

— A zar vi vjerujete da su se Španjolci zaista promijenili? — pitala je María.

— Vjerujem.

— U dvadesetak-tridesetak godina?

— Da. Izmijenio se njihov način mišljenja, a to je ono što se može najbrže izmijeniti u nekom narodu. Čovjek sa Sjevera brzo rasuđuje kao južnjak, ako živi na jugu, i obratno; misao i kultura brzo se stiču; ne možeš naprosto ni zamisliti koliko je puno vremena potrebno da se promijeni nagon; da se izmijeni boja kose, treba proći nekoliko generacija, a da se promijeni jedna kost, potrebna je vječnost. Koliko će tisuća godina biti što čovjek ne striže ušima? Grozno. I usprkos tome, još i danas ima mišiće za micanje ušima; atrofirani su, ali postoje. Ne; ne treba se čuditi tome što su Španjolci u nekoliko godina promijenili način mišljenja. Zametak promjene bio je već u ono naše vrijeme; i prije su — nastavi Iturrioz — mnogi ljudi smatrali onaj život lažnim i površnim. Španjolsko je društvo bilo kao razdijeljena zgrada, ali koja se održala. Dolazi rat na Kubi i na Filipinima, i najposlije rat sa Sjedinjenim Državama: otišle kolonije i, naizgled, ništa se nije dogodilo. Ali ljudi počinju izvlačiti zaključke samostalno i manje-više vele: »Ali ako naša armija nije ni približno ono što smo mislili da jest, te ako je mornarica toliko slaba da je bila uništena bez napora, znači onda da smo zatvarali oči pred tom istinom, a sva je prilika da ih zatvaramo pred svime.« I od toga trenutka počinje rastočno djelo analize, pa pomišljamo da španjolski pisci, političari, govornici, inženjeri i glumci moraju biti tako slabi i nesposobni kao što su naši generali i naši admirali; i pomišljamo da

su naše prilike bijedne, i onaj tko se u to uvjeri, i svaki Španjolac koji sam vidi i primjećuje odbacuje zlatnu legendu svoje domovine. Narod se navikne da kritizira, i tako izlazi da se danas ne mogu učvrstiti nove obmane, a stare su nestale. U Španjolskoj postoje sada dva mjerila; jedno je mjerilo konzervativaca, koje čak može imati etiketu valjanosti baš kao i anarhističko, a kaže: »Je li to službena nauka, službena politika, službena literatura? Budući da je takva, bila dobra ili slaba, ona je dostojna poštovanja.« A drugo je mjerilo nekonzervativca, a to je svaki čovjek koji raspravlja, koji je stigao do sumnje u ono što je sankcionirano te kaže: »Je li to službena literatura, službena nauka, službena umjetnost? Budući da je takva, ona je slaba.« Između jednoga i drugog mjerila nije moguć sporazum. I tako se u Španjolskoj ništa ne potvrđuje. Što ostaje od našeg doba? Ništa. Tko se još sjeća Castelara, i Cánovasa, i Ruiza Zorille, Campoamora i Nuñeza de Arce? Nitko. Sve se to čini kao mrtvi teret što ga je ljudsko pamćenje već bacilo s ruba i osudilo na zaborav. Danas počinje negiranje, barem se sumnja, ide se u potragu za istinom, traži se pozitivizam... i spretan pjesnik, onaj s *quintillom* koji je prije dvadesetak-tridesetak godina mogao živjeti samo od toga, danas umire od gladi ili mora postati pisar; a šaljivčina postaje nosač kovčega, jer od šala nema koristi; razmetljivac iz igračnice nailazi na zatvorene kartašnice; onaj što je sanjao da će od gradskog vijeća načiniti unosan posao za sebe, vidi da općinska uprava postaje moralna... i odlaze šaroliki probisvijeti... svega nestaje... i tako u Španjolskoj imamo, ne baš brodolomce vrline, slave i umjetnosti, kao i posvuda, nego brodolomce imoralnosti, brodolomce spekulacija, brodolomce potajnih rabota, kao što u politici imamo posljednje od posljednjeg: brodolomce anarhizma.

— I vi vjerujete da je to zaista zlo? — upita María.

— Zlo, ne. Moguće je da s vremenom bude zdravlja. Tonemo, propadamo... Tkogod će naići na čvrsto tlo, i opet ćemo se dizati. Tada će se Španjolska preporoditi...

— *Incipit Hispania?* — uzviknu Aracil.

— Ako to vjerujete, zašto se tužite? — pitala je María.

— Ne trebam se tužiti? Ne vidiš li da sam ja čovjek iz druge epohe? Prije su govorili da u svim društvima postoje tri razdoblja: teološko, metafizičko i pozitivno. Ja sam tip što je između teološkog i metafizičkog razdoblja. Što da radim u tom pozitivnom društvu kao što je to koje se namjerava stvoriti? Možeš li mi to reći, María?

Zar ne shvaćaš da bi od nas htjeli stvoriti Engleze, a Španjolci smo? Ne, ne; to je teško. Pribivamo propadanju jednog svijeta, kraju jednog romantičarskog društva. Ja sam prestrašen i radim kao dama Javiera, jedna stara gospođica iz mog mjesta.

— A što je radila ta dama Javiera? — upita María smijući se.

— Ta vam dama Javiera bijaše gospođica od sedamdeset godina, a dolazila je u društvo u našu kuću kad bijah dječak. Dama Javiera, koja je već imala onu zlu analitičku sklonost što nas je sve osudila na propast, kartala je s mojom bakom i sa starim župnikom što se zvao don Martin, i između jedne i druge igre propitkivala je župnika o stvarima što se odnose na vjeru: »Hoće li to biti moguće, gospodine župniče? Može li se takvo što dogoditi?« govorila mu je. A don Martin odgovaraše poučno: »Dama Javiera, nije pristojno ispitivati«, i označio bi sebi poen crvenom ili bijelom kredom. Ja sam se najprije smijao; ali sam počeo uvidati da je savjet što ga je davao dami Javieri zapravo veoma dobar i da nije pristojno ispitivati.

— A to vas ne priječi da uvijek ispitujete — odvrati María.

— To je mana. A ti, Aracil, vjeruješ li da će taj brak promijeniti što u Španjolskoj?

— Kako se uzme. Ako je kraljica inteligentna...

— Zacijelo jest — reče María. — Engleskinja je, iz obitelji u kojoj ima mnogo okretnih ljudi.

— Ne, ona je napola Njemica — reče Iturrioz.

— A vi ne vjerujete u Njemice?

— Ne vjerujem; njemačka žena je približno toliko pruhovljena koliko i kakva junica.

— Ti si laskavac, momče! — reče Aracil.

— To je moje mišljenje. Ali ti kažem: ja bih se veselio da se ništa ne dogodi. I ne samo u budućnosti negoli već i sutra nagovješćuju se teški događaji. Govori se da su stigli dinamitaši.

— Maštarije! — gundao je Aracil.

— Ali pričaju da ima nekakav strašan bauk, dijete nalazi anonimna pisma pod jastukom. Mene to srdi, vjeruj mi. Toliko uznemirujemo te jadne kraljeve da će se svi čvrsto ujediniti te će objaviti štrajk. I onda da vidiš muke i nevolje! Nećemo znati što nam je činiti s uniformama oštopernika u Španjolskoj! Pretjerano vučemo užetom, pa nam se događa s kraljevima ono što nam se dogodilo sa svetcima.

— A što nam se to dogodilo sa svetcima? — upita María.

— Ništa, presjekli su vezu sa zemljom. Naposljetku, sve to okreće na zlo, i ja ne mislim sutra izlaziti, jer, mala, postajem star i veoma plašljiv; ako se što dogodi, snaći će me u postelji.

Iturrioz je još neko vrijeme fantazirao o ovom i onom, a kad je odbilo jedanaest, uzeo je kaput i otišao, zaželjevši laku noć i opomenuvši, u šali, da budu oprezni.

Glava osma **STRAŠNI DAN**

Sutradan je María naumila da s rođakom Venancijem i njegovim kćerkama ode u Cercedillu, ali se put odložio, jer je Paulita, najmanja inženjerova djevojčica, noć uoči toga oboljela od ospica.

Aracil je pregledao djevojčicu. Doktor je bio prilično zaposlen poslijepodne, a osim toga bio je pozvan u kuću markiza Sendille na objed. Prihvatio je poziv misleći da će njegova kći ići s Venancijem izvan grada, a kako je bolest djevojčice osujetila izlet, dogovorili su se da María poslije objeda s inženjerom ode gospođi Belén, a Aracil će doći po nju.

Bolesna Paulita bila je ljubimica Marijina i željela je da njena tetka bude neprestano kraj nje, da je mazi i ljubi.

— Ne mogu to dopustiti — reče inženjer; — može ti prenijeti bolest.

— Zar se prenosi dječja bolest...?

— Ja vjerujem da se prenosi! Svakako je bolje da nisi s njome — i Venancio prisili djevojku da iziđe, opere se sublimiranom vodom i raskuži odjeću.

Pošto su objedovali, María se zatvori u sobu sa starijim djevojčicama; ali je bolesnica to opazila i tražila da dođe k njoj, a ne dođe li, bit će plača.

— Vidiš, najbolje je da ideš — reče Venancio, koji je bio u brizi zbog bolesti djevojčice i bojao se da se njegova rođakinja ne zarazi. — Sluškinja će te otpratiti.

— Zašto? Ići ću sama — i María se oprostila s djevojčicama i na šetalištu Rosales uđe u crveni tramvaj.

Tetka Belén stanovala je u ulici Prado; tramvaj je vozio u blizini njene kuće. U prolazu primijetila je María da se na ulicama živahno razgovara, ali nije obraćala pažnje.

Bila su tri i pol ili četiri sata kad je stigla u kuću tetke Belén. Pozvoni, uđe u salon i nađe da svi prisutni govore u jedan mah.

— Što je? Što se dogodilo? — zapita.

— Zar ne znaš ništa?

— Ne znam.

— Bacili su bombu.

— Zbilja?

— Da.

— Ima li unesrećenih?

— Mnogo. Ujak Justo reče da su dvojica mrtva; ali sada kažu da ih je pet, i bezbroj ranjenih.

— Kakve li strahote!

Marija je to kazala s onom površnom svečanošću kojom se tumače zbivanja koja se nisu vidjela ni osjetila. Zatim odmah pomisli na oca i uznemiri se: »Gdje bi mogao biti u ovom trenutku? On, koji je bio tako radoznao? Bit će da je otišao na mjesto atentata.«

Ujak Justo, tetka Belén, Carolina, nekoliko gospode i gospođa što su se našli u posjetu, zapletoše se u razgovor o anarhistima i bombama, i njihov je razgovor počeo strašiti Mariju. Svi su se zgražali zbog atentata, ali su zločin promatrali različito.

— Za mene su to luđaci — tvrdio je ujak Justo.

— Zvijeri su to! — govorio je, sav izvan sebe, gospodin koji je bio dobavljač sukna za vojsku, a to mu je, bez sumnje, davalo izvjesnu sklonost nasilju. — Trebalo bi ih pohvatati i postrijeljati!

— I ja tako mislim — pridruži se Carolina.

— I ne bih se zadovoljila time da ih strijeljaju, nego bi trebalo da se prije i namuču.

— Ja ne bih tako — sa svoje će strane ujak Justo, šetajući sobom. — Najbolje bi bilo da ih protjeraju. Sve one koji imaju ideje što nisu prilagođene općem načinu življenja otpremio bih na kakav otok i ostavio ih ondje s oruđem i strojevima, da rade i žive.

— Kakvo oruđe i strojevi! — bijesno će suknar. —

Raskomadati ih! »Jeste li vi anarhist?« »Jesam.« »Evo vam onda!« i svakome hitac. Jer su ti zločini kukavstvo i sramota.

I gospodin ponovi te riječi kao da je u tom trenutku učinio neko veliko otkriće.

— Usprkos tome, vidjet ćete — reče ujak Justo — kako će se i taj zločin uzimati u obranu.

— Ja bih ispalio hitac u onoga tko bi ga branio.

— Zaista — mrmljala je tetka Belén plačljivim glasom — što su ti jadni ljudi bili krivi? I jadni vojnici! Razumijem kad ustaju

protiv čovjeka kao što je bio Cánovas¹³ i kad ga ubiju.

— Jasno! — cinično će ujak Justo. — To je svakako manje opasno za nas koji nismo političari.

María je postajala sve nemirnija što je više mislila na oca. Tetka Carolina, a tako i drugi, govoreći o anarhistima, pozivali su se na nju, zamjerajući joj bez riječi što je njen otac imao tako opake ideje.

Uto stiže muž tetke Belén s novim vijestima: broj mrtvih popeo se na deset. Razgovarao je s jednim prijateljem, službenikom u dvoru. Kralj i kraljica vratili su se silno impresionirani; ona sa živčanim napadajem, a on je uzbuđen plakao.

— Nije istina! — povika suknar. — Taj vas je gospodin prevario. Kralj nije plakao.

— A što vi znate? — upita ga ujak Justo.

— Znam to, jer kralj ne plače.

— Zašto ne? Što je u tome čudno? Muž gospođe Belén nadoveza kako mu je prijatelj rekao da je samo jedan od ruskih velikih knezova, naviknut na prizore te naravi, bio miran, i da je savjetovao kralju da odmah iziđe i prošeta ulicama, zbog čega bi ga narod pozdravio. Čini se da se kralj nije odlučio. Umjesto njega, ruski veliki knez izišao je u građanskom odijelu da vidi kuću zločinca, a kako je u njegovoj kraljevskoj obitelji poginulo od atentata nekoliko osoba, pa je već gledao, bez sumnje, s izvjesnom ljubaznom familijarnošću anarhističku sačmu, zatražio je od policijskog glavara da mu pokloni krhotinu bombe, jer skuplja kolekciju.

Popodne je bilo za Mariju prava muka. Željela je otići, ali je čekala, jer se dogovorila da će se tu sastati s ocem. Bilo je šest sati kad se pred kućom zaustavila kočija; María, pažljiva za sve šumove ulice, osluškiвала je sa strepnjom. Otvoriše se vrata salona i uđe sluškinja. María se ledila od zle slutnje.

— Gospođice, izvolite izići, čeka vas otac.

María brzo pozdravi rođake i prijatelje i požuri se niza stube. Po očevu izgledu razabrala je da je nešto teško posrijedi. Aracil je imao izobličeno lice, tijelo mu je drhtalo, usne mu potpuno bijele.

¹³ Cánovas del Castillo (1828 — 1897), španjolski političar, historičar i književnik, često bio ministar predsjednik (diktator) za vladavine Alfonza XII. Ubio ga neki anarhist u Santa-Aguedi. — *Prev.*

Nosio je kabanicu preko ruke, a to je rijetko kad činio.

— Što je? Što se događa? — htjede upitati María, ali joj glas zamre u grlu.

Aracil, ne odgovorivši na nijemi upit, uhvati kćerinu ruku i promrmlja, kao bez daha:

— Hajdemo.

— Ali, što je?

— Brull je ono postavio.

— On?

— Da... i susreo me... tražio je da ga zaštitim... Odveo sam ga kući... Ne znam što ćemo... kuda ćemo i kamo? Oh, bože...! Ja sam upropašten!

María pritisnu očevu ruku.

— Umiri se — reče mu. — Vidjet ćemo što ćemo... Što misliš? Što kaniš?

— Ne znam — uzviknu Aracil — ne znam što da radim...

Pitanje bi bilo mogu li se gdje smjestiti, preobuču i pobjeći.

— I gdje bismo se mogli smjestiti?

— Gdje? Gdje...? Ne znam.

— Možda u bolnici...

— Jest, hajdemo u bolnicu... Kako ti je to palo na pamet...?

Jest, hajdemo onamo.

Pošli su ulicom Leon, izišli na trg Antona Martina i spustili se ulicom Atocha. Doktor je gledao na jednu i drugu stranu, u strahu da ne bude prepoznat. Odjednom Aracil stisnu ruku svoje kćeri.

— Što je? — zapita María, prestrašena.

— Ne čuješ? Izvanredno izdanje novina s pojedinostima o atentatu. Kupi ga. Ne, nećemo ovdje čitati.

Stigli su u Opću bolnicu. Vrtar im nije došao u susret; popeli su se stubama što bijahu osvijetljene velikim ali jadnim svjetiljkama. Opatica priđe doktoru da ga nešto upita. Aracil odgovori kako je već mogao i u pratnji kćeri uđe u portirnicu. Zatvorivši vrata sjede odmah na stolicu i pomrmlja:

— Ja sam gotov.

— Ali, najposlije, što se dogodilo? Kako se dogodilo? — upita María. — Ispričaj mi sve.

— Poslije ručka u markizovoj kući išao sam ulicom Fuencarral, kad me na ulazu u ljekarnu don Jesusa neki čovjek zgrabi neobično snažno za ruku. Okrenuh se. Bio je Brull. »Upravo sam bacio

bombu dok je prolazila povorka, ima gubitaka«, reče mi. U početku nisam razumio što je rekao, pa mi je morao objasniti što se dogodilo. »I što mislite sad?« pitao sam ga. »Ne znam; htio sam da se ubijem, ali videći da me nitko ne slijedi i ne namjerava me uhvatiti, došao sam dovde.« »Imate li kakvo mjesto da se skrijete?« »Nemam, pa sam mislio na vas. Zaštitite me, Aracil! Ako me uhvate, rastrgat će me.« Stigli smo do kuće ne govoreći. Ja nisam tada potpuno shvaćao svu težinu toga. Otvorih vrata, uđe on, ja za njim. Uputio se do ormara u blagovaonici i lakomo popio dvije čaše vode. »Mislim da je najbolje«, rekoh mu, »da ostanete ovdje osam ili deset dana.« »A vi?« upita Brull. »Reći ću vrataru da odlazim.« »Ne, ne, idem s vama, ja ne ostajem. Vi me želite denuncirati, a ja pucam u onoga tko me izda«, i naglo izvuče pištolj i zavitla njime po zraku. U onom trenutku nisam osjećao takav strah kao sada. Bili smo u toj situaciji, gledali se s užasom, kad zazvoni zvono. »Sakrijte se«, rekoh Brullu. Otišao sam do vrata. Bio je pismonoša, uručio mi *Medicinski pregled*. Zatvorih, zovnuh anarhista i odlučnim glasom, gotovo podrugljivim, što je i mene samog vrijeđao, rekoh mu: »Ovdje, u kući, živeći sa mnom, ne možete ostaniti; moja kći, posluga, susjedi, svi bi saznali. Ako se slažete, ima zasebna prostorija s kovčezima i starim namještajem; gleda na krov. Onamo nitko ne ulazi; imam ondje kostur, pa se sluškinje, koje to znaju, ne usuđuju otvoriti ta vrata. Osim toga, možete se zaključati. Smjestite se ondje, zatvorite se i ostanite petnaestak dana.« »A nećete me izdati, Aracil?« »Neću.« »Prisižete li mi?«, povika on gotovo plačući. »Prisižem.« I Brull se smjesti u sobu. U tom trenutku mislio sam bježati. Prošlo je tjeskobnih pola sata u nedoumici, jer sam u sebi govorio: »Ako čuje moje korake i pomisli da namjeravam pobjeći, izići će i pucat će u me.« Želio sam da tkogod pozvoni na vratima da bih se otputio. Uto začuh korake; netko se penjao na gornji kat. Sjetio sam se da ondje u blizini imam zvonice i sam sam pozvonio. Otišao sam do vrata i pretvarao se da s nekim govorim, ušao sam u radnu sobu, otvorio ormar, pokupio sav novac i izišao u trku.

— I što ti mogu učiniti što si štitiš Brullu? — pitala je María.

— Što mi mogu? Mogu me zauvijek poslati na robiju.

— Ma to je nemoguće.

— Nemoj to reći, María. Ne znaš ti što je pravda. Smatrat će me sukrivcem, jatakom. Možda me osude i na smrt. Kako da objasnim da nemam udjela u tom zločinu?

— Ali ti si nedužan.

— Jesam. Kažu da su i oni iz Montjuicha bili nevini, a strijeljali su ih i mučili.

— Onda, nema se čemu nadati; treba bježati i prerusiti se...
Odreži bradu i kosu; ja ću ti je odrezati.

Aracil izvuče iz kutije škare i, poslušan kao dijete, sjede na stolicu. María ocu ošiša kosu.

— Sad bi bilo najbolje da se obriješ.

Aracil se lati brijanja.

— A ti dotle pogledaj što veli izvanredno izdanje — mrmljaše doktor.

María je, puna tjeskobe, počela čitati. U uvodu bile su uobičajene rečenice, fraze kojima se tretiraju katastrofe te vrste; zatim je, nekako zbrkano, dolazio izvještaj o događaju. Bilo je deset mrtvih i mnoštvo teško ranjenih i na samrti. Dok je čitala potankosti, María je probljedjela, ruke joj drhtale. Krv što je u mrljama tekla pročeljem kuće, komadi moždane mase na pločnicima... te su pojedinosti dale Mariji stvarnu sliku strahote i veličine zločina. Vijesti su bile izmiješane s neumjesnim objašnjenjima, a riječi »opak«, »kukavica«, i »divljak« pojavljivale se u nekoliko puta, simetrično ukrašavajući tekst. Kao da bijaše glavno pronaći pravi pridjev da se označi atentat.

Dok se brijao, Aracil je ovdje-ondje okretao glavu da bi pogledao Mariju. Blijed kao kamen, pitaše:

— Užasno, ha?

— Jest, užasno.

Uto María baci pogled na posljednje retke novina i uzviknu.

— Što je? — upita Aracil s britvom u ruci.

María je čitala:

»*Posljednja vijest*. Sumnja se da je izvršitelj atentata mladi Katalonac imenom Brull, koji je prije tri dana došao u neko svratište u ulici Mayor. Anarhist je imao vremena da pobjegne, okoristivši se općom pometnjom. Kad su ušli u sobu iz koje je bačena bomba, pronađena je na umivaoniku štrcaljka i boca napol puna nitrobenzina. Kovčeg zločinčev sadržavao je samo ljetnu kabanicu, dvije velike boce, prazne, kutijicu sodabikarbone, i dvije knjige, jednu francusku, *Misao i stvarnost* od A. Spira, i drugu, spomen-spis samog doktora Aracila, *Anarhizam*

kao sistem društvene kritike; tu je knjigu Brullu posvetio sam autor.«

— Oh! — promrmlja Aracil obeshrabren. — Ubio me.

I ispusti britvu na stolicu.

— Ne — uzviknu María. — Sada ne smiješ gubiti vremena. Znamo da nas traže i da će nas tražiti. Valja se požuriti. Hajde, završi brijanje pa da krenemo.

— Hajdemo — prihvati on. — Ti bi morala ovdje ostaviti šešir, da ne privlačiš pažnju.

María skide šešir, razreza ga škarama u nekoliko komada i umota u novine.

Doktor se bojao da će na izlazu primijetiti njegov promijenjeni izgled, i kći mu preporučila da, dok silazi stubama, iako nije bilo hladno, podigne ovratnik kabanice i pokrije usta rupcem. Svjetlost je bila previše oskudna da bi se zamijetila promjena fizionomije.

— Dobar večer, don Enrique — pozdravi ga neki momak dok su prolazili hodnikom.

— Dobar večer.

— Jeste li to vidjeli?

— Da, strašno je.

— Što vam je?

— Malo mi je slabo. Zbogom!

— Laku noć, don Enrique. I gledajte da ozdravite.

Izašli su iz bolnice i krenuli *Pradom*.

— Skini naočale — reče María.

Aracil ih skide i spremi u džep.

— Nitko te ne bi prepoznao.

— Zbilja?

— Zaista.

Slavni doktor, obrijan, izgledao je kao trgovački pomoćnik. Sjeli su na klupu u Pradu i uzeli raspravljati. Što da učine? Sjesti na vlak bilo je opasno. María je pomislila na rođaka Venancija; ali je odmah odbacila tu misao: samo bi ga uzalud kompromitirala. Trebalo je odmah nešto učiniti. Ali što? Nisu htjeli krenuti odande dok ne stvore plan. Napravili su pregled svih prijatelja koji bi mogli sakriti Aracila.

Nijedan ne bijaše takav da ne bi ulijevao sumnju ako bi pomogao da ga skrije.

— A stražar u Casa de Campo, onaj kojemu si liječio

djevojčicu? — odjednom će María.

— Isidro?

— Da, on.

— Istina. To bi bilo najbolje. Ondje bismo bili sigurni. To je ideja, divna ideja! Nitko ne može u njega sumnjati! Ali kako da uđemo u Casa de Campo?

— Možemo ići sutra.

— A dotle? Nočas?

— Mogli bismo... kamo bismo mogli, mili bože?

— Ne znam, ne znam.

— Kamo idu ljudi s veselim ženama?

— U Fornos... u Bombillu.¹⁴

— Onda hajdemo u Bombillu.

— U Bombillu?

— Da. Ondje je u blizini Casa de Campo, i ujutro možemo stražaru.

Misao je bila dobra, tako dobra te se doktoru činilo da bolje i nema. María ostavi zametak s komadima svog šešira pod klupom. Izidoše iz Prada u ulicu Alcalá. U čistom zraku noći blistala električna svjetla, širokom ulicom sa strane sjale su, kao zvijezde u protutku, obojene ploče tramvaja i fenjeri kočija. Dok su tako išli u mnoštvu, Aracil prepozna pred sobom jednoga od svojih prijatelja iz društva u *Suizu*.

— Aracil je zacijelo u zatvoru — reče taj prijatelj.

— Misliš? — priupita drugi.

— Jest, čovječe.

— Ali, je li poznavao toga Brulla?

— Kako ga ne bi poznavao! Pa bio mu je prijatelj!

Aracil se najprije iznenadio, a onda ga uhvati žestok strah.

— Umiri se — reče María — ne poznaju te.

Ali je Aracil i dalje drhtao. Kći ga pomatraše zapanjena. Bijaše joj baš nemilo što je otac takva kukavica. Uvijek je ostavljao dojam energična i odlučna čovjeka, i takav je, bez sumnje, i bio koji put, ali u svojoj sredini, među svojim; sâm, odijeljen od prijatelja i onih koji su ga bodrili, bio je plašljiv kao bolešljivo dijete.

Stigoše na Puerta del Sol; trg bijaše pun svijeta, jedva da si mogao koraknuti; vladao je potpun mir i bezglasna panika. Svaka

¹⁴ Četvrt na sjeverozapadnom rubu Madrida, na obali Manzanaresa. — *Prev.*

buka proizvodila je uzbunu i mnoštvo je odmah bilo spremno da bježi.

Otac i kći krenuše ulicom Arenal i zatim ulicom Arrieta. Na popločanu dvorištu stare biblioteke plesalo se, glazba svirala na povišenoj podnici od dasaka, ukrašenoj papirnim vijencima, balerine se uvijale izvodeći *pasodoble*, ali ne bijaše živahnosti ni veselja. U vežama, u skupinama, ljudi govorili o atentatu; čitav grad kao da je pritiskivala tragedija dana, donoseći mnoštvu smetenost i žalost. Ljudi su osjećali nesklad između toga brutalnog udarca anarhizma i blagosti ambijenta. U Madridu! U toj mirnoj sredini, u gradu ispravnu, neosjetljivu za kolektivnu egzaltiranost; u tom gradu umne i duhovite mlade gospode, inteligentnih i skeptičnih djevojaka, gradu gladnih što su pomireni sa sudbinom, u takvu gradu — bomba! Bilo je nelogično, neshvatljivo, neobjašnjivo. Davala se fantastična objašnjenja da se razbistri taj nesklad: možda karlisti, možda jezuiti... kome bi to moglo biti u računu? I nije se prihvaćalo najpriprostije razjašnjenje, slučaj čovjeka osamljena, bolesna, teatralna u svom očaju, čovjeka kome se prije bombe raspisnuo mozak u lubanji.

Aracil i María sjedoše na trgu Oriente na klupu do koje nije dopiralo svjetlo uličnih svjetiljaka. Kraj njih na drugoj klupi razgovarale dvije starice odjevene u crno, jedna od njih s dječakom.

— Nema više vjere — reče jedna. — Vjerujte, gospođo, svijet je izgubljen, propao je. Jeste li vidjeli? Tamo u blizini, u onoj ulici, plešu.

— Neka se zabavljaju.

— Da, ali na dan kao što je današnji, kad je bilo toliko žrtava... Vjerujte, kad na to pomislim...! Kad bih ja znala tko su počinitelji, sasjekla bih ih na komade.

— Vidite, gospođo: ja mislim da su učinili veliko zlo, i da su oni što su bacili tu bombu baš gnusni; ali i da čitav dvor i aristokracija prolaze puni dragocjenosti usred siromašna naroda, s bijedom što je ima u Madridu... Jest, ima i toga...! Jer vi, gospođo, ne znate ovdašnju bijedu.

— Zar vi to velite meni koja živim u jadnu predgrađu?

Aracil, nestrpljiv, ustade.

— Hoćeš li da uzmemo kočiju? — upita Mariju.

— Ne, neću.

— A budemo li išli sami putem u Bombillu, pješke, nećemo li

pobuditi sumnje?

— Najbolje će biti da krenemo tramvajem.

Glava deveta **U BOMBILLI**

Sidoše na trg San Marcial. Prodavači izvikivahu večernje novine.

María kupi *La Correspondencia* i *Heraldo*, i s ocem uđe u puni tramvaj što vozi prema Bombilli.

— Tako, s tolikim ljudima — mišljaše doktor — neće se zadržati na nama.

Na prijelazu, neki zlonamjerni gospodin, crnih brkova i malko škiljav, posvetio se dobacivanju ubojitih pogleda Mariji, i najposlije je potiho upita bi li mogao s njom govoriti. Ona okrenu glavu ne mareći.

Sidoše na tramvajskoj postaji. Škiljavi gospodin iščeze kad je vidio Mariju gdje se čvrsto uhvatila Aracilu za mišku.

Otac i kći pođoše još malo naprijed te izbiše na široki dio puta na kojem su se s jedne i s druge strane redali restorani s vrtovima, sa jako osvjetljenim ulazima.

Uđoše u jedan; prođoše velikim trijemom gdje bijaše izlog i nekoliko stolova. Nasuprot ulaznim vratima otvaralo se dvorište s drvećem; u dvorištu svirao organac; i na jednoj i na drugoj strani trijema bilo stubište.

— Htio bih sobu — reče Aracil postarijem konobaru koji im je došao ususret.

Popeše se jednim stubištem, i konobar ih odvede na galeriju, razdijeljenu rebrenicama; gledala je na dvorište gdje bijaše drveća i gdje je uz zvuke organca plesalo nekoliko parova.

U drugom dijelu galerije, što od odjeljka u koji su ušli doktor Aracil i njegova kći bijaše odvojen zelenom rebrenicom, nalazio se nekakav debeljko, crven, s kordovanskim šeširom na glavi; bijaše taj svat u društvu grube žene.

— Eh, ljepotice! — debeljko će Mariji promuklim glasom, zabacivši šešir na zatiljak. — Živjele žene!

María se okrenu da ga odmjeri oštrim pogledom, a on joj reče:

— Nemojte me tako gledati, djevojčice, jer me zaludujete! Ne znate koliko mi se sviđaju takve žene!

Maríu ponese želja da se smije. Aracil, gnjevan, izide naglo u

hodnik i reče konobaru:

— Čovječe, pogledajte ima li kakva druga prostorija, bolje odvojena, jer se miješaju među nas.

— Vi biste zacijelo odvojenu sobu, sasvim za sebe — prepredeno će konobar, kidajući riječi. — Je li tako?

— Da, gospodine.

— Dobro, dobro. Hajte sa mnom — i konobar zlobno zažmiri. Zatim ih povede dugim hodnikom gdje su se s obje strane nizala sivo obojena vrata, i najposlije otvori jedna i upali električno svjetlo. Ondje je vonjalo po vinu i konjaku tako jako te je María pomislila da će joj pozliti.

— Hoćete li večerati? — pitao je konobar.

— Hoćemo.

Dok je Aracil naručivao jelo, uđe cvječar s košarom crvenih karanfila i ponudi Mariji cvijeće.

— Hoćete li?

— Dajte.

María, uze dva velika crvena karanfila pa ih, onako kako je vidjela u svih lakih žena što su ondje plesale, zadjenu u kosu, da bi izgledala kao jedna od tolikih. Zatim proviri kroz prozor; Aracil učini isto i ovije ruku oko pasa svoje kćeri. Dok su tako stajali kao da jedno štiti drugo, javi se konobar:

— Ej, gospodine, večera je na stolu! María se okrenu, a izraz na konobarevu licu natjera je da pocrveni.

Kakvo li mišljenje ima taj čovjek o njoj! Ali, na kraju, to i jest ono što se htjelo — da ih drže za ljubavnike. Sjedoše za stol; nijedno nije osjećalo ni najmanje teka; kako je Aracil mislio da bi svaka sitnica mogla poslužiti kao znak koji će ih otkriti, pokupi jelo i baci ga kroz prozor. Popili su samo vodu i uzeli kavu s konjakom. Pošto se »završila večera«, konobar se povukao, a María zatvori vrata. Kad su ostali sami, Aracil poče čitati novine; ali se toliko uzbuđivao da je počeo drhtati, zubi mu cvokotali.

— Zašto čitaš? — reče mu María. — Treba nam vedrine. Hajde da vidimo ples.

Čulo se udaranje u dlan, razlijegali se uzvici što su dolazili iz dvorišta. Proviriše kroz prozor. Sučelice, u prostoriji pod galerijom, izloženi pogledima publike, žena i muškarac plesali *zapateado* uza zvuke gitare. Zacijelo su bili profesionalci, sudeći im po njihovju i po savršenim pokretima.

— *Olé!* Hoćemo li tamo? — vikali fićfirići, probisvijeti i kojekakav ološ što je ondje sastavljao društvo.

Neki tikvan, monotonim glasom pijanice, udari u tupav pjev, poče nekakvu pjesmu o grobljima i agonijama, kadli ga drugi zapovjednički presječe:

— Šuti, glupane!

Kasnije, kad su ga saletjeli, onaj što je svirao gitaru, malen, postariji čovjek, okrenu pjevati; mladići i one djevojke sastaviše zbor, a pjevač, veoma dubokim glasom, kao da recitira i kao da mu se žuri, poče tango o Esparteru:

*La muerte del Espartero
en Sevilla causo espanto;
deste Madrid lo trajeron,
deste Madrid lo trajeron
hasta el mismo camposanto.*

*(Kad pogibe Espartero,
u Sevilji nastava strava;
iz Madrida je torero,
iz Madrida je torero
u grob stigo, ondje spava.)*

Zatim se glas pjevačev podiže uvis kao strijela, prijeđe u najviši ton, i u tome tonu pjevaše o pokopu toreadora, o vijencima što ih je odnosio, o riječima što su ih toreru posvećivali njegovi drugovi, o žalosti naroda, i kad se taj dio završavao, gitara je oživjela kraj sa nekoliko akorda, kao da se ne želi prepustiti tuzi zbog junakove smrti.

Zatim pjevač u jednoličnu tonu završi tango riječima:

*Murió por su valentia
aquel valiente torero,
llamado Manuel García
y apodado el Espartero.*

*En el circo madrileño
toreó con mala suerte;
la afición, que no dormía,*

le llorarà eternamente.

*(Od junaštva smrt ga stigla,
junak bješe taj torero,
zvan Manuel i García,
a nadimkom Espertero.*

*U areni u Madridu
borio se slabe sreće,
on pogibe za corridu,
prežalit ga nitko neće.)*

Pjevač završi udarivši bijesno cijelom rukom po gitari, a svijet u onoj prostoriji i na dvorištu udari u oduševljen pljesak. Tražili su da ponovi pjesmu, i pjevač poče iznova.

Aracil i María slušahu zadivljeni. Usred noći ta pjesma divljine, klonuća, surovosti i boli izazivala je jak utisak, doimala se duboko i tjeskobno.

— Kako je naša zemlja strašna! — mrmljao je Aracil zamišljen.

— Jest, istina je — reče María.

— Iz te pjesme, toga plesa, glasova, glazbe, iz svega prokapljuje nasilje i krv... I to je Španjolska, i to je naša veličina — nadoveza doktor.

Ocu i kćeri valjalo se svladati da bi se vratili na svoje brige. Raspravljali su u koje vrijeme da krenu u Casa de Campo.

— Mislim, bit će najbolje kad se ovo završi i kad više ne bude ovdje ljudi — reče María.

— A kojim ćemo putem?

— Onim preko mosta što ga zovu Francuski.

— Mislim da ondje ima nekakva ograda.

— Preskočit ćemo je.

— Kako si hrabra, María! Zavidim ti na vedrini; ja sam plašljivac, dronjak.

— Mani se toga! Vjeruj, barem nekoliko sati, da si sam Cid.¹⁵
Sjedili su na divanu, gledajući u pod i ne govoreći ništa;

¹⁵ Cid, španjolski narodni junak (1049 — 1099), istakao se u mnogim bitkama protiv Arapa. — *Prev.*

kadikad bi Marija upitala: »Koliko je sati?« Aracil je vadio sat. Činilo se da su kazaljke naprosto paralizirane; tako su im polagano prolazili sati.

Kad je izbilo dvanaest, doktor uzdahnu:

— Još nam valja dva-tri sata ostati ovdje. Kakve li grozote!

— Ako želiš, možemo krenuti.

— Misliš da je dobro tako?

— Zašto ne? Hajde, put pod noge!

— Dobro je, hajdemo.

Doktor pozove konobara, plati i daje mu dobru napojnicu; ispio je još čašicu konjaka, te on i kći iziđoše iz gostionice. Krenuli su i zašli Floridom, predjelom tammim i pustim. Mariji su neprestano odzvanjale u ušima note tanga što ga je malo prije slušala.

Glava deseta **TRAŽEĆI PUT**

Noć bijaše divna; nebo, osuto zvijezdama, blistalo kroz lišće. Dvoje bjegunaca išlo naprijed, u žurbi ali oprezno; prešli su nekakav usječeni put i stigli do ograde što je omeđivala željezničke tračnice.

— Ovdje je zacijelo prolaz — reče Aracil.

— Ali će u kućici biti stražar. Nećemo tuda.

Nastavili su duž ograde koja bijaše viša od čovjeka, tražeći najbolje mjesto da je preskoče. U blizini Francuskog mosta pruga bijaše na većoj razini od zemljišta s obje strane, tako da je ograda bila visoka s vanjske, a niska s unutrašnje strane. Pad, kad se preskoči zapreka, nije mogao biti opasan.

Naišli su na mjesto gdje se pokraj pruge uzdizalo drvo, uraslo između kolaca ograde.

— Ovo je najbolje mjesto — reče Mariá.

— Hajdemo. Pogledaj ide li tkogod odande.

— Ne, nema nikoga.

Aracil čvrsto sastavi šake da posluže kao stremen; Mariá stade na njih lijevom nogom i dohvati se drveta. U prvom pokušaju nije se mogla podići, priječila ju je suknja; onda, odlučno, stade desnom nogom na kolce i skoči na drugu stranu ne ozlijedivši se i ne ogulivši ruke.

— Jesi li se ozlijedila?

— Ništa. Hajde sada ti.

Aracil pokuša da se popne na ogradu, ali nije mogao; ozlijedio je ruke i, grčeci se i zadihan, upinjao se dok nije, uništen naporom, sjeo na zemlju, uzdišući.

— Odmori se, odmori se malko — reče Mariá — pa pokušaj opet.

— A ako tko naiđe?

— Neće, ne.

Sjedili su na tlu, ona s one, a on s ove strane ograde. Odjednom se iz daljine čulo dahtanje vlaka koji se brzo približavao.

— Sakrij se — reče Aracil.

— Gdje?

— Uz drvo.

María se sakrila; Aracil se pružio po zemlji, i vlak se približavao uz strahovit štropot željeza. Pojaviše se svjetla lokomotive i počеше prolaziti vagoni. Stroj ispusti oštar zvižduk i izbaci masu crna dima, punu iskara, te zasiti zrak vonjem kamenog ugljena.

— Da vidimo sad — reče María kad se vlak izgubio u daljini.

— Kakva li glupa položaja! — mrmaljao je Aracil.

— Pričekaj časak — i María, sjedeći na tlu i vukući silom, otrže volan s haljine.

— Što radiš?

María ne odgovori; svezala je u čvor dva kraja volana i tako načinjen pridržać objesila na kolac da bude kao stremen. Stremen je ispao previše nizak, te Aracil morade napraviti drugi čvor. Zatim stavi nogu i vidje da stremen drži; prihvati se debla i uz nešto muke uspije skočiti, ali je oderao ruke i ozlijedio jednu nogu. Dok se prebacivao, ogrtač mu pao i ostao s onu stranu ograde odakle su se uspinj ali.

— Hajdemo — reče Aracil.

— Ne, najprije trebamo dignuti ogrtač. Ako ga ostavimo na zemlji, mogu pronaći kuda smo pobjegli.

Pomoću štapa dohvatili su ogrtač, uzeli oderani volan i krenuli prugom. Počeli su polako prelaziti Francuski most, preko Floride i ceste u Pardo. Dolje, u nekoj gostionici, nekoliko je parova plesalo uza zvuke organca. Prešli su preko rijeke, prošli ispred osvijetljene skretničarske kućice i ušli u Casa de Campo. Nikoga nisu sreli. Brzo su išli kraljevskim posjedom, popeli se uz nagib prokopa kuda je vodila pruga, prešli ogradu u kojoj su manjkali kolci što su ostavljali rupu za lak prolaz, i najposlije izbiše na zemljište s drvećem i grmljem.

Prolazili su kroza šibljak, derući odjeću; nisu htjeli ići putem. Aracil je išao šuteći; María je, i nehotice, pjevušila tango što ga je čula. Nije mogla zaboraviti tu pjesmu; onaj napjev neprestano ju je salijetao i naprosto progonio.

Izgubili su puno vremena prolazeći između drveća. Osim toga, bilo je nemoguće orijentirati se. Nije im bilo druge već da iziđu na put. Nakon dugog hodanja, pokazujući duboku malodušnost, Aracil reče:

— Isidrova kuća nije na ovoj strani puta, već na drugoj. Morat ćemo opet dolje pa gore, a ja sam iscrpljen.

— Nije potrebno; tamo je nekakav most.

I zaista je bio most iznad puta. Brzo ga prijedoše i malo kasnije vidješe dvojicu žandara. María i Aracil sakriše se među drveće; kad se žandari izgubiše iz vida, njih dvoje krenuše dalje, ali se nisu usuđivali ići putem.

Već se počelo daniti; zvijezde blijedjele, grane drveća jače se ocrtavale na nebu, još tamnom. Aracil stavi naočale i pogleda na jednu i na drugu stranu; nastojao se snaći. Približiše se zidu kraljevskog posjeda, i doktor prepozna kuću stražara Isidra: malu kuću što je imala veliku sjenicu. Vrata još nisu bila otvorena.

— Što da radimo? — upita Aracil. — Hoćemo li zvati?

— Ni govora! Treba čekati da otvore.

— Jest, bit će najbolje tako. Hajde da se skrijemo ondje.

Legoše u travu, vlažnu od rose, između drveća i pročelja stražareve kuće, i tako, jednom jedno a drugi put drugo, uzeše paziti očekujući da se otvore vrata. Bili su ondje više od pol sata; nebo se na trenutke bistrilo, ptice cvrkutale u gustišu.

— Otvorili su prozor — odjednom će María.

Zatim, pošto izminu malo vremena, otvoriše se vrata. Sad se pojavio čovjek u košulji.

Aracil stavi naočale i pogleda: bio je Isidro. Stražar otvori dvorište za živad, a odande iziđe oblak kokošiju.

— Mislim da sad moraš ići — reče María.

Aracil, kome je lupalo srce, ustade i približi se stražaru, a ovaj, kad vidje toga blijedog i poderanog čovjeka, zastade ne prepoznavši ga.

— Ja sam Aracil. Enrique Aracil, liječnik u bijegu — reče doktor, glasom što bijaše jadan i žalostan poput jecanja. — Dolazim da me zaštitite.

Stražar zgrabi doktora za mišku:

— Udite ovamo — te ga ugura kroz dvorišna vrata što ih je maloprije otvorio.

Kad je vidjela što se zbilo, María se prepade.

»Što li će biti?« upita se.

Žestina stražareva odmah bijaše objašnjena, jer trenutak kasnije iziđe iz kuće žena s košarom rublja na glavi i poslije kratka razgovora s Isidrom ode. Stražar zatim dođe da potraži doktora.

— Tu je moja kći — reče mu Aracil.

Isidro joj pođe u susret i propusti ih oboje u malo dvorište.

— Kako ste došli dovde? Nije li vas tko vidio?

— Nitko — i María ispriča što su radili da bi stigli.

— Veoma dobro — dočeka stražar.

Aracil je htio objasniti događaj s anarhistom, ali je mucao ne nalazeći riječi.

— Ne trebate mi ništa kazati, don Enrique — prekide ga gospodin Isidro — potreban sam vam, a ja sam dužan da vam učinim uslugu. Sve ako biste i život tražili! Da ste htjeli izdati prijatelja? Ni sâm kralj ne bi uradio drugačije. Radije u zatvor na cio život nego prijaviti čovjeka!

Gospodin Isidro bijaše viteških nazora. Sasvim logično u Španjolca, i možda u svakoga priprosta čovjeka, da se zakon gostoljublja stavlja iznad svakoga drugog društvenog ili građanskog zakona. Pošto je izložio svoje misli o tome, stražar nastavi:

— Sad ćete provesti ovdje zla vremena.

— Provodili bismo gora da smo zatvoreni — reče María.

— I to je istina. Odveo bih vas u kuću, ali ima ženâ, a neke su brbljave.

— Nama će svagdje biti dobro — uzvratil Aracil.

— U redu onda, ostajete ovdje — preuze stražar. — Treba samo biti na čistu da za sve na svijetu postoji pravilo. Valja vam spavati na sjeniku.

— Odlično — rekoše otac i kći.

— Ima još nešto: nećete moći nikamo iz ovog dvorišta čitav dan.

— Prilagodit ćemo se svemu — promrmlja Aracil.

— Za jelo, već ćemo vidjeti što ćemo. Zna li gospodica što kuhati?

— Da.

— Onda ću vam donijeti mahuna i graška, i svakog dana zakoljite kokoš ili dvije.

— Ne, nije potrebno — reče María.

— Dobro; onda ću vam donijeti komad sušena mesa da napravite »lonac«. Drva imate ovdje.

— Veoma dobro i najljepša hvala! — srdačno će otac i kći u isti mah.

— Hvala vama — odvrati gospodin Isidro.

— Dobro je, eto me onda sa svime. U mene je ključ od dvorišta, ovamo nitko ne ulazi... I strpljenja, jer što je, tu je.

Gospodin Isidro iziđe iz dvorišta, a María i Aracil uzeše uvelike hvaliti plemenitost toga čovjeka. Njegovo lice nije ni najmanje pokazivalo njegovu dobrotu; po izgledu bio je tip zlikovca što svakoga plaši. Bijaše osmagao od sunca, a imao je brkove i zaliske, već sijede. Nosio je bijeli šešir, odijelo od pamučne tkanine i dokoljenice.

Gospodin Isidro vrati se za malo vremena i u dva-tri navrata donese što je bjeguncima bilo potrebno i najposlije naloži vatru.

— Sada morate spavati. I mirovati da vas ne nađu ni s hrtovima. Ja ću pripaziti na jelo, a vi ćete se odmarati.

I stražar dohvati ljestve i prisloni ih na zid okrečene kućice što se nalazila u dnu dvorišta. Aracil i María popeše se i uđoše kroz otvor na sjenik. Nisu mogli mirno spavati. Aracil se svakog trenutka budio, govoreći; María je sanjala da se nalazi u nekakvu sivu gradu u kojemu svi bježe ne znajući od čega, a ovdje-ondje, na kakvoj ulici ili malenu trgu, netko pjeva, a pjesma mu uvijek ista: tango što ga je čula u gostionici.

Glava jedanaesta **ŠTO SU PISALE NOVINE**

Život dvoje bjegunaca u tome zakutku bijaše neobičan, sasvim različit od redovnoga. Ustajali su ranom zorom, kad bi čuli da gospodin Isidro zove svoje kokoši, i od tog doba počinjao se za njih niz poslova koji su ih zabavljali.

Izjutra bi Aracil nevjerovatno strpljivo tucao zrnje ječma i zobi između dva kamena, i od vrste gruba brašna tako dobivena pravio tijesto koje im je služilo za doručak. Kasnije su se samo brinuli da im zavrije lonac i provodili tako čitavo jutro.

María se zabavljala skidajući inicijale s rublja. Jedan od poslova doktora Aracila bijaše da tamni na suncu, eda bi tako što više promijenio izgled; otac i kći imali su bijelo lice onih što ne idu po nevremenu i oboje su svakog dana provodili puno vremena na suncu, da pocrne.

Između jela, sunčanja i pretresanja planova za bijeg, imali su, u početku, dosta posla.

Sutradan im je gospodin Isidro ostavio novine. Pročitali su ih, i u njima se ponovno javiše tuga i tjeskoba. Brull još ne bijaše uhvaćen, a za doktorom su tragali kao za pomagačem.

Najzanimljivije vijesti za Aracila objavljene u novinama bijahu ove:

U kući doktora Aracila

Jutros je u kuću doktora don Enriquea Aracila došao policijski inspektor, jer je jasno dokazano da je doktor bio prijatelj anarhista Brulla. Zvali su nekoliko puta u kući gospodina Aracila; videći da nitko ne odgovara, morali su potražiti bravara da otvori vrata. U kući nije bilo nikoga. Kad su pitali paziteljicu kuće, rekla je da je vidjela doktora Aracila kako je izišao oko šest sati poslijepodne na dan atentata. Kad su je pitali nije li joj se činilo čudnim kad je vidjela zatvorenu kuću, rekla je da nije, jer su veoma često doktor i njegova kći odlazili iz Madrida ne obavijestivši nikoga. Dok je inspektor govorio s njome, neka djevojka, sluškinja u stanu na istom katu na kojem živi gospodin Aracil, kazala je da su jučer u

doktorovu stanu čuli šum vode što je tekla. Pitala je jednu Aracilovu sluškinju: »Jesu li kod kuće tvoji gospodari? A ona je rekla: »Nisu.« »A čula sam buku slavine.«

Pošto su ispitani stanari kuće, a nakon izjave ove djevojke, ima povoda da se vjeruje da je Nilo Brull bio u kući doktora Aracila i da su kasnije, zajedno ili posebice, obojica pobjegla.

Kočijaš koji je vozio doktora Aracila

Na sud se javio kočijaš kočije broj 1329. Izjavio je da je vozio čovjeka Aracilova opisa, elegantna, crne brade, s naočalama, s ogrtačem preko ruke, od ulice Fuencarral do Prada.

Aracilova rodbina

Don Venancio Arce, rudarski inženjer, pozvan na sud, rekao je da je njegova rođakinja María Aracil na dan atentata bila u njegovoj kući, da bi posjetila inženjerovu kćerku oboljelu od ospica. Gospodin Arce misli da je njegov rođak Aracil poznao Brulla; ali da se s apsolutnom sigurnošću može vjerovati da doktor nije sudjelovao u atentatu. Misлити drugačije čini mu se ludost.

Gospođa Belén Arrillaga izjavila je da je njena sestrična María, kći doktora Aracila, bila u njenoj kući od tri do sedam sati uvečer, kad je po nju došao njen otac.

Sestra María, iz Opće bolnice

Sestra María, iz bolničkog odjela što je na brizi doktora Aracila, izjavila je da je na dan atentata, uvečer, vidjela doktora kako je došao s jednom ženom. Sestra je nešto Aracila pitala u vezi s liječenjem nekog bolesnika s bolesnim bubregom, i poslije više nije vidjela doktora. Jedan bolnički sluga vidio je da je doktor Aracil izišao sa kćerkom, nekako oko sedam ili sedam i po uvečer; razgovarao je na čas s njima, ali doktor nije imao volje za razgovor.

Od tog trenutka nitko nije vidio doktora Aracila i njegovu kćer.

Opisi anarhistâ

Izdani su telegrafski nalozi svim željezničkim stanicama s opisima Nila Brulla, doktora Aracila i njegove kćeri. Sumnja se da će uspjeti da pobjegnu iz Španjolske.

Doktor Aracil

Doktoru su Aracilu četrdeset i dvije godine, srednje je visine, ima crnu bradu. Doktor je liječnik u Općoj bolnici i uživa dobar glas. Njegova mnoga klijentela, vele, mogla bi biti kudikamo veća, ali on ne mari. Jedan je od najčuvenijih i najinteligentnijih liječnika u Madridu. Njegova kći María lijepa je djevojka od osamnaest godina, veoma poznata u madridskom društvu.

Prijatelji doktora Aracila tvrde da je besmislica misliti da je doktor Aracil sukrivac u Brullovu atentatu. Uza sve to čini se dokazanim da je Aracil bio u prijateljstvu s anarhistima, koje je zaštićivao svojim utjecajem i svojim novcem.

Ruskinja

Priča se da je neka gospođica Ruskinja, pripadnica terorizma, u društvu Brulla i jednoga značajnog anarhista iz Barcelone, koji je nestao, bila u kući doktora Aracila i da se s njim dogovarala. Ima ih koji tvrde da je doktor Aracil bio začetnik toga atentata, a da je Brull samo instrument.

*

Kad je Aracil čitao te izvode, u onome zakutku Case de Campo, tresao se od straha.

»Sve je ovo poput snomorice, poput kakva grozničava sna«, kazivaše u sebi.

Četvrtog dana uzbuđenost što je odražavahu novine povećavala se. Zatvorili su nekog Talijana, smatrajući ga anarhistom, i umalo što ga nisu linčovali, ali je jasno dokazao svoju nedužnost. Ni zločinac ni jatak nisu se pojavljivali. U novinama bijaše Aracil opaka i opasna ličnost; htjeli su ga uplesti u parišku bombu i u barcelonske, i uzimali da je vođa nekakva terorističkog udruženja. Iz Londona su u Madrid poslali uzbudljivu vijest, dozlaboga

nesklapnu. Prema toj obavijesti, u Međunarodnom anarhističkom centru u Londonu održao se velik sastanak na kojem su raspravljali i odobrili da bude ubijen španjolski kraljevski par. Brull, koji je bio prisutan na sastanku, rekao je da će on u društvu nekoga don Joséa otići u Španjolsku da dinamitom ubije kralja i kraljicu. Izvještaj se doimao kao zgojlna izmišljotina, a fantastični anarhist don José bijaše više kao da je izišao iz opere *Carmen* nego iz stvarnosti.

Kruna svemu bijaše priča doktora Iturriosa koja je sve sasvim zamrsila. Iturrioz je govorio o nekakvu strancu milijunašu koji je zaštitio svog prijatelja Aracila... Vidio je kako je strančev crveni automobil svom brzinom projurio onog dana kad je izvršen atentat... Dobrijan Iturrioz iznosio je sve nekakve tajne, neprestano govoreći kako ništa ne zna, nema on nikakvih podataka, već samo pretpostavlja, misli... i tako je stavio u pokret svu policiju i naveo je na niz krivih tragova.

— Zašto li Iturrioz tako radi? — pitaše Aracil Mariju.

— Da zavara policiju, sigurno.

— Može biti. Nego, zabrinjava me Brull. Što radi taj čovjek?

Petog dana jedne su novine tvrdile da je Aracil već u Parizu, i na tu se vijest doktor zamisli.

— Što misliš — reče Mariji — da napišem svome prijatelju Fournieru da kaže kako su me ondje vidjeli?

— Veoma dobro.

Aracil napisa obavijest te stavi potpis.

— A ako tko od pošte vidi? — upita María

— Pa ne otvaraju pisma.

— Ne vjeruj u to! Za svaki slučaj bolje da ne potpišeš. Zar ne možeš svom prijatelju reći nešto što će mu pokazati da si ti pisao, a da ne staviš svoje ime?

— Mogu. Staviti ću: »Stari drug s broja sedam hotela Medicis.«

— Da, to je najbolje. A ne bi bilo na odmet da to napišeš na kojem drugom jeziku, da ne razumiju.

— Fournier zna engleski.

— Onda ću ja napisati na engleskom.

— To je dobra ideja. Osim toga, reći ću mu da napravi nekoliko posjetnica s mojim imenom i da ih ostavi na četiri-pet mjesta.

María prevede pismo na engleski, Aracil ga prepisa, a ona napisa adresu. Gospodin je Isidro priljepio marku i oprezno bacio

pismo u poštanski sandučić.

Glava dvanaesta **BRULLOV RASTANAK**

Tri dana pošto je pismo poslano novine donesoše senzacionalnu vijest: Brullovu smrt. Jednog jutra, u svanuće, čula se dva pucnja u nekoj od kuća u ulici San Mateo. Noćobdija i stražari u službi pokucaše na vrata kuće odakle su se čule detonacije; probudiše vrataricu i pretražiše sve stanove. Već su odlazili kad jedan od njih vidje kako ispod vrata jedne nenastanjene tavanke sobice izlazi potočić krvi. Kad su silom otvorili vrata, stražari nađoše tijelo Nila Brulla, koji je prestajao disati. Anarhist se ubio. Kraj njega, u bilježnici pisanoj olovkom, stražari nađoše anarhistovo oproštajno pismo; novine su ga objavile i komentirale. U pismu bijaše ovo:

Španjolcima

Trenutke prije smrti, hladan, miran, uvjeren u svoju nadmoćnost nad vama, hoću da vam govorim.

Za čitava mog života društvo me progonilo, zatvaralo me u tor kao zvijer. Jer sam bio bolji, smatrali su me za najgorega; jer sam bio prvi, držali su me za posljednjeg.

Iznio bih razloge svoga Velikog djela altruizma kad bi me Španjolci mogli razumjeti; ali sam siguran da me neće razumjeti, da me ne mogu razumjeti. Robovi se ne izjašnjavaju pobunom, a vi ste robovi, robovi svi, čak i oni koji misle da su emancipirani. Jedni su robovi kralja, drugi morala, ovi Boga, oni uniforme, jedni znanosti, drugi Kanta ili Velázquezua.

Sve je ropstvo i bijeda.

Ja sam sâm buntovnik, pravi Buntovnik. Moja nepokornost ne potječe iz onih glupih i vulgarnih shvaćanja kojekakvih Reclusa i Kropotkina.

Ja idem dalje, dalje od ideja.

Ja sam iznad pravde. Moj je plan samo taj da gurnem svijet prema kaosu.

Ostvario sam svoje Veliko djelo sam. Možda to ne vjeruju glupani koji misle da se anarhistički atentati ostvaruju

zavjerom.

Jest, bio sam sâm; sâm prema sudbini.

Da mi je trebalo saučesnika, ne bih stigao do cilja. U Španjolskoj nema čovjeka sa dovoljno srca da me slijedi. Nema ni dvojice kao što sam ja. Ja sam lav stavljen u dvorište za kokoši.

Napisao bih sa zadovoljstvom studiju o psihologiji anarhista od akcije, da je posvetim Psihološkom društvu u Parizu, oslanjajući se na svoja najinteresantnija opažanja, ali nemam vremena.

Ovih posljednjih mjeseci nosio sam se nejasnom idejom da privedem kraju svoje Veliko djelo. Kad sam se uvjerio u potrebu da ga izvedem, nestalo je mojih kolebanja, i mirno sam živio, proučavajući trenutak i način da ga privedem kraju.

Živio sam mirno, i život što su mi ga drugi sakrili živio sam snažno dok sam pripravljaio svoje djelo.

Može li se uporediti izvanredna jačina mog života sa smiješnim živovanjem sibirita starog Rima ili sa ne manje smiješnim postojanjem versajskih dvorjanika?

Sâm u kojoj god noći prije atentata, kad sam s balkona bacao naranču da vidim kamo pada na ulicu i da mogu pravo utvrditi kako ću baciti bombu, imao sam više uzbuđenja nego svi oni.

Jest. Dao sam sebi obilnu nadoknadu.

U posljednjem trenutku, uzimajući bombu u ruke i ulijevajući u nju nitrobenzin, drhtao sam: »Dršći, veliki čovječe«, rekoh sebi; »imaš pravo na to i na više.«

I kad sam je bacio obavivši je cvijećem i kad se rasprsnula, pomislio sam da mi se raspala utroba.

Nešto slično zacijelo osjeća žena u porodu. I ja sam na svijetu ostavljao nešto živo.

Prije mene u Španjolskoj nije bilo ništa. Ništa! Poslije moga Velikog djela živio je već ideal: Anarhija. Ja sam ga bacio na svijet u tome strašnom trenutku.

Da sam imao mogućnost uporedbe između autora jednoga individualnog djela, mračnog i bez posljedica, i autora jednoga događaja koji će ganuti svijet, kazao bih da moje stanje mozgovnog automatizma, otkad sam zamislio svoje Djelo pa do časa kad sam ga ostvario, bijaše jednako djelu

Raskoljnikova u *Zločinu i kazni* Dostojevskoga.

Mislim da bi malo ljudi zadržalo onakvo jasno gledanje. U strašnom trenutku, kad sam bio na balkonu s bombom u ruci, vidio sam na ulici nekoliko djevojaka koje su se smijale. Usprkos tome, nisam se kolebao. Neumoljivo kao Sudbina, osudio sam ih unaprijed na smrt. Bilo je potrebno.

Ostvario sam svoje Veliko djelo, ostvario ga sâm samcat, i s uspjehom.

Vjerujem da je moj atentat najveći od svih što su izvršeni. Svi Španjolci, ukoliko nisu glupani, morali bi mi zahvaliti; jest, svi: kralj, jer sam oplemenio njegovo zanimanje; buržoazija, jer pred opasnošću izgleda manje sebična i podla; narod, jer je od mene naučio najefikasniji i najenergičniji oblik protesta.

Imao sam trenutak slabosti, jest, kad sam se sklonio u kuću doktora Aracila. Ne kajem se. Taj prolazni trenutak slabosti omogućio mi je da u posljednjem času budem svjestan svoga života i veličine svoga djela.

Utonut ću u ništavilo zatjeravši metak u srce. Uništiti moj mozak, ispaliti u njega, činilo bi mi se svetogrđe. Osim toga, liječnici ga ne bi mogli proučavati, a neće naći mnogo mozгова kao što je ovaj.

Zbogom.

Nilo Brull

Kad je pročitao to pismo. Aracil ostade zamišljen.

Teatralna i zanosna strana svega toga, lijepa gesta čovjeka Mediteranca što je bijaše ostavio Brull, izazvala je izvjesnu zavist u doktoru.

»Valja priznati, bio je čitav čovjek«, promrmlja.

Poslije, kad je zavladao svojim osjećajima, mislio je na moć iluzije što je čovjek ima da bi obratio kiseline svoga želuca i razdražljivost jetre u idealističke i metafizičke motive...

Moglo se slijediti kojim je putem krenuo anarhist, skačući preko krovova od sobe u kući doktora Aracila do onog mjesta.

Kad je tako došlo do raspleta u pogledu glavnog sudionika drame, iako ne na zadovoljstvo pravde i javnosti, novine su počele zamjerati i rugati se policiji i vladi što nisu uspjele uhvatiti Aracila.

Neki su tvrdili da je doktor umaknuo iz Španjolske, u automobilu, u slavnom crvenom milijunaškom automobilu što ga je

vidio Iturrioz; drugi, da je otišao vlakom, prerušen; ali je većina mislila da se doktor i njegova kći nalaze sakriveni u Madridu.

Kad je prošlo pet dana što je Aracil poslao pismo svom prijatelju u Pariz, novine su krupnim slovima donijele vijest: »Doktor Aracil u Parizu«, a u nastavku čitav niz telegrama.

Doktor je dolazio u redakciju lista *L'Intransigeant* da pozdravi Rocheforta, i u razgovoru s jednim urednikom spomenutog lista rekao da se Nilo Brull, bez sumnje, uputio njegovoj kući da bi u njega zatražio zaštitu, jer je bio njegov prijatelj. Doktor ga nije mogao ni odbiti a ni zaštititi, i odlučio je da mu prepusti kuću. Aracil je prešao granicu u automobilu jednog prijatelja i odlučio da ide u Ameriku, ali ne smatra isključenim da se vrati u Španjolsku kad se smiri sadašnja uzbuđenost, da dokaže svoju potpunu nedužnost. Aracil je bio u kući dopisnika madridskih novina u Parizu, i ostavio posjetnicu.

Kampanja je dosta dobro obavljena, da nitko ne posumnja. Nastojalo se ispitati tko je doktora spasio, ali se ništa sigurno nije postiglo.

Raspravljalo se o izručenju Aracila, a nakon četiri-pet dana novine su počele na taj događaj gledati kao završen.

Epoca je pisala: »Anarhisti mogu biti zadovoljni; dobili su bitku bez gubitaka sa svoje strane.«

Glava trinaesta **ODLAZAK**

U dva tjedna zatvora Aracil se osjećao dotučen samoćom i mirom.

— Mislim, valjalo bi već krenuti — reče Aracil svojoj kćeri pošto je o tome mislio nekoliko dana. — Isidro ne može živjeti u miru dok smo mi ovdje.

— Zašto?

— Jer mu smetamo.

— Ovo je više nego smetanje. Ali Isidru to nije važno. Što je do njega, možemo ovdje ostati i godinu dana ako želimo.

I bila je istina. Stražar je bio neobično požrtvovan. Vraćanje dobročinstva doktoru Aracilu, koji mu je izliječio kćer, pričinjalo mu je toliku radost da se prelijevao od zadovoljstva. Unatoč tome Aracil je želio da pođu; osjećao se utučen, ponižen što je sâm, želio je biti među ljudima, negdje gdje se može isticati i govoriti.

María bijaše za to da ondje provedu još mjesec-dva, a onda da se bez brige otpute vlakom; ali je Aracil priznao da više ne može izdržati, jednostavno mu je nepodnošljivo, ne može ni zamisliti da dulje ostane u toj rupi.

— Dobro, onda idemo — prihvati María.

Odlučio o putu. Najrazboritije bijaše da Aracil ide sam, služeći se vlakovima u radne dane i da čeka Mariju na granici; ali je doktor tvrdio da se boji samoće, jer bi bio kadar učiniti kakvu glupost. Bila bi ludost da zajedno krenu vlakom, jer su još svježiji atentat i nalozi izdani policiji. Najbolje je putovati na konju. Složni u tom pogledu, otac i kći raspravljahu gdje bi pokušali da iziđu iz Španjolske. Aracil mišljaše da je najjednostavnije uputiti se pravo u Francusku. María mišljaše da je bolje otići u Portugal.

— U prvom redu, put je kraći — reče ona; — a onda, treba prijeći kraj koji je manje naseljen i sigurno je i put manje čuvan.

María se sjećala kako je rođak Venancio u više navrata pripovijedao o tome putu. Posavjetovaše se s Isidrom; i on je bio pristalica puta u Portugal.

— Ništa; onda idemo u Portugal — suglasi se doktor.

Počeše pripreme; Isidro kupi dva jeftina konja i ostavi ih u staji

svog prijatelja u mjestancu Ventas de Alcorcón. Donese nošenu seljačku odjeću: za Aracila kaput od gruba platna, pojas i platnene hlače, a suknju i bluzu za Mariju.

María je ušla nekoliko novčanica, kapital kojim su raspolagali, u podstavu očeva kaputa, pošto su ih najprije umotali u komad voštanog platna, a nekoliko dura¹⁶ i peseta ostaviše za put.

Gospodin Isidro pokaza Aracilu, na magarcu što ga imaše, kako se sedla i zauzdava i kako se priteže potprug i sapni remen. Zatim stražar kupi pokrovac i naprtnjaču u koju stavi nekoliko funti čokolade, sir, čuturicu i kruh, za slučaj da nekoliko dana ne dobiju na putu jela. María zatraži da kupi čajnik, kutiju čaja i kuhalo na alkohol.

Gospodin Isidro pobrinuo se da nabavi mapu Španjolske, i naposljetku dade doktoru svoju ličnu kartu i svoje isprave.

— Zovete se kao ja, Isidro Garcia; čuvar ste u Casa da Campo i idete sa svojom kćeri u San Martin de Valdeiglesias. Od San Martina kažite da ste donde išli vlakom i da idete u Vera de Plasencia.

Načiniše popis mjesta kroz koja moraju proći; kad su se već odlučili, odredili dan polaska i spremili sve, u pol noći pojavi se gospodin Isidro, pusti ih iz njihova zatvora, i sve troje, natovareni stvarima, kroz grmlje prijeđoše velik dio Case de Campo sve dok ne stigoše blizu sela Aravaca.

Kad su stigli donde, Isidro podiže ljestve i prisloni ih na zid. Pope se, pogleda desno i lijevo i reče:

— Hej, dođite!

Popeše se María i Aracil. Zid je s druge strane bio jedva metar od tla, tako da su u jednom skoku bili vani.

— Sad nastavite držeći se ovog zida — reče gospodin Isidro — ja ću naprijed da vam dovedem konje.

U trenutku nestade stražara; Aracil i María nastaviše sami. Noć bijaše tamna; u tlu, mokru od kiše, propadale noge. Nisu se ni s kim sreli. Već je svitalo kad stigoše u Ventas de Alcorcón.

Na cesti ih je čekao stražar držeći za uzde dva konja.

— Ej, hajdemo onamo! — reče gospodin Isidro. — Vaša kobilica, gospodin Enrique, zove se Montesina, a gospođičin konjic Galán. Govorite im, jer ove životinje često bolje slušaju riječi nego

¹⁶ Duro je novac od pet peseta. — Prev.

palicu.

Aracil obeća da će tako postupati. Stražar pomaže da otac i kći uzjašu, dade svakome prut u ruku, srdačno se rukova s njima i reče im:

— Zbogom i sretan put!

Glava četrnaesta *UDALJUU SE OD MADRIDA*

Doktor i María krenuše cestom prema Carabanchelu. Danilo se. Madrid se isticao na crvenoj pozadini plama; izlazilo je sunce iznad grada, i na vjetru s istoka tamnoplavo nebo stapalo se s bijelim snijegom.

Aracil i María sretali se s mnoštvom prnjara u njihovim kolima, i s mljekarima što su kasali na malim dlakavim konjićima putem u Madrid.

Tek su malo odmakli od Carabancheli, kadli Aracilova kobila, razabravši, bez sumnje, da joj konjanik nije nikakav jahač, zastade ne hoteći dalje.

— Hajdemo, Montesina, hajdemo! — doktor će joj nekoliko puta.

Svi blagi nagovori i uvjeravanja bijahu bez koristi. Kao da se zainatila, tvrdoglava kobila ni da se makne s mjesta: stala kao da su joj noge ondje ukopane. Doktor sjaha da bi je pokrenuo vodeći je za povodac, ali nije ništa postigao. Tako su izgubili gotovo sat vremena, kad se pojavi nekakav dječarac jašući na kljusetu, uzdignut između vedara s mlijekom.

— Što, neće da ide? — javi se dječak.

— Neće.

Mališan sjaha sa svog konja te će doktoru:

— Uzjašite, vidjet ćete već kako ide.

Aracil uzjaha; dječak uhvati šibu s obje ruke i udari njom kobilu, koja poče živo kasati cestom. Aracil se uhvati sedlu za oblučje: umalo da nije pao, jer je jedva uspio sačuvati ravnotežu.

Jadna životinja, sjećajući se udarca, više se nije zaustavljala. U podne stigoše u Alcorcón; kako nisu htjeli ljude ništa pitati da ne bi pobudili sumnju, krenuše, po Aracilovu nadahnuću, cestom u Móstoles umjesto u Villiaviclosu.

Već su stigli u mjesto slavnog načelnika koji je objavio rat Napoleonu,¹⁷ kad sretoše odrpana prosjaka crne brade i

¹⁷ Andrés Torrejón, u doba napoleonske invazije načelnik mjestanca Móstoles u madridskom okružju, proslavio je sebe i svoje mjesto time što je objavio rat

nepovjerljiva pogleda.

— Je li to Villaviciosa, dobri čovječe? — upita Aracil.

— Nije. Ovo je Móstoles. Da stignete na put koji vodi u Villaviciosu, valja vam se vratiti u Alcorcón i krenuti nalijevo, cestom što prolazi sučelice lončarijama.

Okrenuše konje i vratiše se natrag da nađu put, i predvečer prodoše ispred Villaviciose. Jeli su kruha i čokolade, a kako su bili smrvljeni i umorni od nespavanja prošle noći i nevikli jahanju, popeše se, vodeći konje za uzde, u hrastovu šumicu i ondje zastadoše. Aracil sveza konje za stablo i poslije ode s bocom da traži vode u rječici što je tekla u dnu usjekline. María je dotle naložila lijepu vatru od suharaka; kad se otac vratio, pružiše se oboje blizu vatre, umotani u pokrivač. Ujutro se probudiše ukočeni od hladnoće; María razvi sinoćni upret i zapali malo ognja. Zagrija vodu i priredi čaj, i baš kad su ga pili, vidješe, prestravljeni, kako iz guštika izlazi čovjek kojemu je puška u ruci, a vrat mu i donji dio lica umotan u rubac.

— Što je? — upita ga Aracil dršćući.

— Što radite ovdje?

— Idemo u San Martín i malo se odmaramo.

— Jeste li vi iz Madrida?

— Jesmo. Ja sam čuvar u Casa de Campo.

— Ah, vraže! Imate dobru službicu.

— Pih!

— Jest, baš lijepu službicu.

— A čemu vam toliki oprez? — pitao je doktor.

— Kad sam vidio vatru, pomislio sam da bi mogli biti cigani. A kad vidim taj svijet, idem pripravan. Za svaki slučaj. Jer mene ne prevari nikoji tuponosi.

— Nemamo mi ništa od tuponosih, kume — reče Aracil, sad već mirniji.

— Vidim, vidim. Hoćete li kupiti zeca? — zapita stražar.

— Valja najprije vidjeti kakav je; nećemo mačka u vreći.

— Imam ga tamo u kući, u blizini.

Stražar iz Villaviciose svede konje do ceste, zatim pomože Mariji da uzjaše i, govoreći joj *ti*, posveti joj nekoliko brđanskih

Francuskoj; njegova čuvena okružnica od 2. svibnja 1808. urodila je vrenjem i bunom protiv Francuza u Španjolskoj i označila početak rata za Nezavisnost. — *Prev.*

udvornosti.

Išli su oko četvrt sata dok nisu stigli do kućice u koju je stražar ušao i zatim izišao noseći zeca u ruci.

— Koliko? — upita Aracil.

— Dvije pesete.

— Skup je.

— Pa to vam je gotovo badava! Ali neka bude, dat ću vam ga za šest reala.¹⁸

Aracil plati.

— Hoćete li uskoro opet ovuda? — upita stražar.

— Za tri-četiri dana.

— Onda, zbogom. U zdravlju, mala!

— Zdrav bio! — odvažno će María.

Kad su malco odmakli, María upita oca:

— Zašto si mu rekao da je zec skup, kad je veoma jeftin?

— Da ne posumnja da nismo seljaci odvratili Aracil ironično. — Što je čovjek škrtiji, to je više nalik na seljaka.

— Jest, istina je.

Cestom projuri nekoliko automobila, dižući oblake prašine i ostavljajući smrad petroleja.

— To je španjolsko bogatstvo — mrmljao je doktor — služi samo da nas uprlja i zasmradi na putu.

U podne se približiše Brunetu: brzo ga izgubiše iz vida i nastaviše put dok se ne zaustaviše podno krčme nazvane *Los dos Caminos*, podignute na visu i na križanju dviju cesta.

Krčma bijaše oniska kućica s niskim krovom, smještena na osamljenu i žalosnu mjestu. Aracil ocijeni da je sigurna i dobra za njih. Iskustvo od prošle noći uvjerilo ga je da je veoma opasno noćiti vani. Pozva krčmaricu, dade joj zeca da im ga priredi za večeru te zatraži slame i ječma za konje.

Ogrijaše se otac i kći uz vatru pa okrijepljeni iziđoše na čistinu pred krčmom i sjedoše na kamenu klupu. Krajolik bijaše ondje jadan i pust. Kad je zanoćalo, bijaše kao da se naokolo stisla sama žalost. Cestom polagano prođoše dvokolice, škripeći. Zrak je bio oštar, vjetar zviždao po okolnoj goleti.

Bila je već noć kad stiže krčmar sa psom i sjede pored vatre; žena donese na tavi zeca pečena s rižom, te Aracil i María jedoše s

¹⁸ *Real* je četvrtina pesete, 25 centima. — *Prev.*

velikim tekom. Krčmarova djeca gledala su ih gutajući slinu, pa im Marija, u kojoj su pobudili samilost, ostavi dobar dio, a oni ga pomamno progutaše.

María je grijala vodu za čaj kad se pojaviše dvojica čuvara u uniformi. Bili su s posjeda nekog bogataša iz Brunete, a držali se kao sama vlast; svaki je nosio pušku i nabojnjaču punu naboja. Popiše nekoliko čaša, malo porazgovaraše i odoše.

— Svi su oni razbijači — reče krčmar pokazujući na njih.

— Je li?

— Ako nisu još i gore.

— Zar su ti čuvari zli ljudi?

— Veoma zli.

Krčmar zatvori kućna vrata, a zatim poče Aracilu pričati događaje iz karlističkog rata, u kojem je sudjelovao kao vojnik. María je drijemala, pa krčmar, shvativši da su gosti umorni, uze fenjer i otprati ih na sjenik.

Vjetar je cvilio u noćnoj tišini.

Otac i kći izuše čizme, uvukoše noge u slamu, opružiše se pokriveni pokrivačem i zaspāše.

Glava petnaesta
SAN JUAN DE LOS PASTORES

Kad su ujutro izišli iz krčme *Los dos Caminos*, baš je svanjivalo. Nebo, nisko i sivo, otapalo se u finu i slabu kišu. A pošto su malo odmakli od krčme, sitna kišica pretočila se u pljusak, te Aracil i Mariá pobjegoše pod most podignut preko obližnje rječice. Kad su se približili obali da se sakriju pod most, susretoše se sa dvojicom ljudi skitničkog izgleda što se odmarahu sjedeći na pijesku.

Aracil ih pozdravi, oni ravnodušno uzvratije, i tako su zajedno čekali da se oslobode kiše. Uto se na obali pojaviše dvojica čuvara što su sinoć bili u krčmi *Los dos Caminos*, i jedan od njih, obraćajući se skitnicama, reče im:

— Ala! Ča odavde!

— Riječne obale nemaju gospodara mrmrljao je stari, ljutit.

— Ali je ovo posjed moga gospodara — odvrati čuvar — i zato budite ljubazni pa se odavde udaljite.

— Tako se postupa s poštenim ljudima! — uzviknu stari. — Tako se radi u Španjolskoj! Ali znajte da sam ja, iako sam se skrio pod most, čovjek poznat, jest, gospodine, i čak glasovit... ja sam Musiú Roberto del Castillo.

— Šta mi tu pričate? — prostački će čuvar. — Dosta razgovora! Ala, ča odavde!

— U redu — reče mali razvlačeci.

Dvojica skitnica ustadoše; jedan uze u ruke svoju torbu za kruh, drugi platnene bisage, te izadoše ispod mosta i krenuše usred kiše.

— Zar se ovdje ne može ostati? — zapita Aracil jetko.

— Može, vi možete.

Aracil nije htio dugovati nikakve milosti tima neotesanim i samovoljnim ljudima, i kad je pljusak nešto oslabio, izvede konje, pomože Mariji da uzjaše, te njih dvoje krenuše.

— Kakvih li gadova! — uzviknu Aracil.

— Kako bi svaka njuška da zapovijeda! Sav je svijet despotski! Zar nije?

— Jest, baš odvratno.

— Da sam ja na mjestu tih siromašnih ljudi, svakog bih dana razvalio jednu ogradu i ubio jednog stražara. Poslije deset godina takva sistema zemlja bi bila svačija.

Aracil počinjao da se junači. U razgovoru o tome i sličnom išli su korakom, kad opaziše da se tlo počinje mijenjati i penjati. Ulazili su u surovije i opasnije područje. S jedne i druge strane vidjele se goleme granitne hridine, jedne položene iznad drugih, kao veliki dolmeni. Kraj je dobivao zrak s planinske kose. U pravcu Madrida vidjela se neizmijerna ravnica; između oblaka probilo se sunce i svjetlo mu blistalo na zelenim poljima, a udubine u sjeni isticale se kao tamni potezi kistom.

Promatrali su neizmijernu ravnicu kad stazom sa strane izbiše na cestu ona dvojica skitnica ispod mosta. Stari je nosio dug kaput, kapu i šal, i to ga je učinilo neobičnom pojavom u onoj zabiti; drugi, niži, obrijan ali s bradom starom desetak-dvanaestak dana, nosio je otrcan kaput, plave mehaničarske hlače, okruglu kapu, koja je nekoć očito pripadala vojniku konjaništva, a na nogama imaše bijele platnene sandale s pletenim potplatima i bisage u ruci.

— Kako su oni čuvari bili grubi s vama — reče Aracil — nisu imali pravo nikoga otjerati.

— Ovdje ništa ne važi imati ili nemati pravo — živo će starac, s tuđinskim naglaskom.

— Idete li daleko? — upita Aracil.

— Na sajam u Adradu — odvrati mali. — Ovaj je gospodin Francuz i kasnije će u Portugal da se ukrca put Amerike.

— Ah, on je Francuz!

María pomisli da je njen otac nakanio upustiti se u razgovor s tim čovjekom, i potihlo prošapta:

— Oče!

— Što je?

— Nemoj govoriti francuski s tim čovjekom.

Aracil pogleda kćer; začudio se videći da je shvatila njegovu namjeru; zatim će, obraćajući se starome:

— Tako, vi ste onda Francuz?

— Nisam, gospodine; ja sam Španjolac, prodajem specijalitete; ali kako sam puno vremena živio u Alžiru, svi me zovu Musiú Roberto del Castillo, ili jednostavno *Musiú*.

— A kakve to specijalitete prodajete?

— Lijekove, sve moje pronalaskе. Imam jedan eliksir za

trakavicu.

— Čovječe, a od čega se sastoji? — pitaše Aracil podrugljivo.

— I kad bih vam rekao, ne biste razumjeli, dobrijane.

Doktor poskoči u sedlu; počeo je raspravu s pronalazačem eliksira da bi mu se smijao, ali je bio oprezan, te pusti da ga *Musiú* smatra prostim i da ga prezire.

— Imam i prašak protiv raka — pridoda pronalazač.

— Možda od arsenika? — opet će Aracil.

— Ama, čovječe, ne govorite besmislice! — i *Musiú* poče da se glasno smije. — Arsenik je otrov, čovječe.

— Ali otrov može biti lijek — uze dokazivati Aracil.

— Šutite, čovječe! Šutite! — odvrati *Musiú*. — Bolje da ne govorite o onom što ne razumijete.

Aracil, uboden starčevim odgovorima, obrati se mladome te mu reče:

— Zaista su ovi čuvari veoma grubi i ne znaju postupati s ljudima.

— Ali su ovi još smilje i kovilje prema drugima.

— Zar ima još surovijih?

— Uh, još kako! Vidite, ja sam *Ninchi*; ne znam jeste li čitali moje ime u novinama, jer su mi nekoliko puta prišivali po petnaest zbog hule, hoću reći zbog povrede vlasništva. Elem, prije godinu dana uloviše me čuvari na zidu dok sam brao voće te me pretukoše do zla boga. Vidite, ostavili su me sakata — i *Ninchi* pokaza uništenu i nekorisnu ruku.

— I sada ne možete ništa raditi? — upita María.

— Ništa. Ne znam samo kako me nisu ubili. A jesu me namlatali! Istina je da sam izdržljiviji nego što izgledam.

— Kakva li divljaštva! — uzviknu Aracil.

— Tako je to u Španjolskoj; tako ide ova nesretna nacija — skoči *Musiú* Roberto del Castillo.

— *Musiú* vam je mudrac i učenjak — reče *Ninchi* ironično. A onda nadoveza: — Kad biste nam dali nešto sitniša da ondje što uzmemo — i pokaza na obližnju krčmu — učinili biste nam uslugu.

Aracil mu dade nekoliko bakrenih novčića, te *Ninchi* i *Musiú* odoše u krčmu, a doktor i njegova kći nastaviše svojim putem.

Kiša ulila još jače, te putnici skrenuše s ceste i zaputiše se stazom u selo što se vidjelo na maloj udaljenosti.

— Koje je ovo mjesto? — upita Aracil pastira što je dolazio sa

nekoliko koza.

— Chapineria.

Stigoše u gostionicu i uđoše u kuhinju. Krčmarica, krupna i zlovoljna žena, s trbuhom do grla, razgovaraše s bobicom ne gledajući je u lice. Aracil i kći, pošto su se osušili kraj vatre, zatražiše jelo. Krčmarica im kao protiv volje priredi objed, gulaš s krumpirom, a jeli su istovremeno s nekim postolarom krpom, potukačem što je išao od mjesta do mjesta i udarao potplate na obuću.

Uto uđe u kuhinju čovjek, brbljavac i nadriučenjак, nekakva mjesna znamenitost, i tek što je pozdravio, reče s ponosom da je mason i socijalist. Pošto je neko vrijeme ispitivao postolara, taj čovo, radoznao kao sam vrag, htjede nastaviti svoje preslušavanje s Aracilom, ali mu ovaj kratko uzvрати da je čuvar u Casa de Campo i da putuje.

Poslije, iako je sveudilj padala kiša, reče Mariji da nastavljaju put.

Brljavac mason i socijalist kaza, da ga čuju, da svi čuvari kraljevskih posjeda strašno napinju nos, i Aracil, praveći se uvrijeđen, plati račun te iziđe iz krčme.

Ostaviše Chapineriju, vratiše se na cestu i prodoše prilično lijepim mjestancem što se zvalo Navas del Rey. Na izlazu iz mjestanca mlad žandar ljubazno ih pozdravi, i ostade zaneseno gledajući Mariju.

— Osvojila si prezaslužnu žandarmeriju! — ironično će Aracil kćeri.

— Da; čini mi se da jesam — odvrati ona u smijehu.

Počеше se spuštati niz veliku strmen, između dva obronka pokrivena boricima. Nebo, na jednom kraju ljubičasto a na drugom olovno, bijaše puno prijetnje; mase borova širile se sumorne i crnkaste na obroncima. Cestom, pokrivenom borovim iglicama, prolazila poneka kola s volovskom zapregom, natovarenom drvima; oblak boje škrljavca širio se nebom. Počela je kiša, put postao klizav i opasan; a onda se nebo sklopi sa svih strana.

U nekoliko zavojitih krivulja siđoše polako strminom te uvečer stigoše do duge i uske krčme, sagrađene od gruba kamena, što se dizala blizu potoka. Krčma se zvala *San Juan de los Pastores*.

Aracil i njegova kći ostaviše konje te sjedoše u kuhinji pored vatre iz koje se dizao dim, ispunjavao odjeću i gonio na plač.

Momčić, bosonog, obnovi nekoliko luči što su gorjele u kamenoj udubini u zidu, i svjetlo se jače raširi crnom kuhinjom.

U krčmu se sklonilo nekoliko pastira što sa stadom idu od paše do paše, pa ih María i Aracil promatrahu. Jedan od njih bijaše mršav, orlovska pojava s tužnim izgledom stara sluge. Dolazio je sa stadom iz Extremadure i išao u Castillu.

Sa sobom je vodio sina, boležljiva dječaka, plavokosa i nježna, kneževskog izgleda. Ta dva sjetna pastira, dva brđanina, svijetlo-modrih očiju i sanjarskog, aristokratskog držanja, razlikovali su se među drugima, pukom ravnice, ljudima prćasta nosa i ispupčenih jagodica.

Kad se unoćalo, pojavi se krčmar sa četvoricom lugara što su čuvali borove šume. Krčmar bijaše iz Torreledonesa, visok, kicoš, crnih brkova. Zvali su ga *Mellado* ili *Škrbavi*; i svaki je čas priklapao: »K vragu trud i muka!«

Mellado bijaše brbljavac; reče da je bio prijatelj torera *Frascuela*, i stoga je bio uvjeren da poznaje bikove bolje negoli itko. I lugari su imali svoje mišljenje u pitanjima borbe s bikovima, i između njih i *Mellada* povede se duga rasprava o svim mogućim torerima i njihovim pomagačima u Madridu; kladili su se oko budućnosti toreadora-početnikâ, i María je imala čast da prvi put čuje imena *Polaca*, *Nondonguito*, *Guama Chico*, *Potata* i još čitav niz njoj nepoznatih nadljudi.

Jedan je hvalio ovog, drugi onog, te se razvi žučna diskusija između *Mellada* i jednog lugara, a ovaj sebi dopusti da kaže krčmaru da je budala.

— Meni to još nitko nije rekao! — viknu *Mellado* tragičnim glasom. — Jer ja ubijam i za manje od toga!

— Šta ti imaš ubijati! — skoči žena. — Ne baljezgaj, nego idi i pogledaj ima li mjesta za stado ovih pastira!

Mellado zacijelo nije bio tako divlji kao što je želio da o njemu misle, jer se odmah okanio rasprave te izišao iz kuhinje, s fenjerom, i domalo eto ga nazad.

Pošto povečeraše, krčmar ponudi Mariji i doktoru sjenik, a on se s lugarima posveti briškuli te nastavi razgovor o bikovima.

María i doktor pružiše se na sjeniku. Bilo je ondje miševa, čulo se kako trče po podu. María bijaše u strahu, bojala se da je koja od tih životinja ne ugrize. Zbog toga nije sklapala očiju, te mišljaše na tisuću nevolja što ih još čekaju na putu. Pošto je tako podugo

prebiralu u sebi, najposlije zaspa.

Glava šesnaesta **KRČMA GLADI**

Ujutro, po mračnu i oblačnu danu, iziđoše iz krčme. Upopriječiše preko sela zvana Pelayos, prođoše kroz San Martin de Veldeiglesias, i kad su izlazili iz ovog mjestanca, poče sipiti kiša.

Na cesti im se pridruži star seljak što je išao s magarcem natovarenim sa dvije vreće pšenice. Taj je starac imao lice izbrazdano poput kore na drvetu, a govorio je nekakvim starinskim kastiljanskim jezikom, upotrebljavajući neuobičajene strukture rečenica i čudne riječi. Aracil i María zabavljahu se postavljajući mu pitanja i slušajući kako odgovara.

Čim su izišli iz San Martina, starac skrenu na prečicu prema mlinu.

— Ima li ovdje kakva gostionica? — upita ga Aracil.

— Ima, tamo vam je u blizini — odgovori starac — udarite li prećacem, eto vas ubrzo ondje.

Zahvališe mu na uputi. Žurili su se po kiši, kad ugledaše napol srušenu kuću, skrivenu među hrastovima; dimnjak joj ispuštao u zrak slab dim. Polje unaokolo bijaše pusto i opaljeno; samo je pustinjak ili asket mogao odabrati taj kut da bi živio u njemu.

Pokucaše na vrata, te Aracil upita mogu li im dati noćište i hranu. Starica u crnini, slaba i žučkasta, rezignirano im pokaza da uđu, a mršav momak koji bijaše kao duh uze konje za uzde i odvede ih u staju.

Aracil zamoli što god da utole glad; ne bijaše ničega osim suha kruha; naloži momku da baci krmu konjima, a momak reče da će im dati trave, jer nema slame ni ječma. Ta krčma bijaše Krčma gladi. Aracil i María uđoše u staju i vidješe da su jaslje čiste. Izvedoše konje u polje, a kad je zanoćalo, vratiše ih u staju.

Otac i kći bijahu zlovoljni, i samo su šetkali gore-dolje po kuhinji. U pokrajnoj sobi, koju su zvali dvoranom, bijaše zrcalo uvito u plavu gazu, punu crknutih muha, i dvije stare litografije: jedna prikazivala Malek-Adela, heroja madame Cottin,¹⁹ kad

¹⁹ Marie Risteau Cottin (1770 — 1807), francuska romansijerka. — *Prev.*

podigne svoju damu na konja, a druga Poniatowskog,²⁰ u trenutku kad s konjem zaglavljuje u rijeci.

— Čudno je — reče María — kako je to stiglo u ovu daleku zabit.

— Jest, baš čudno.

— A moderno, naprotiv, ne stiže — nadoveza María.

— Razumljivo — odvrati Aracil. — Život je danas industrijski, i civilizirani svijet, umjesto da u sela šalje litografije pravih ili lažnih heroja, šalje šivaće strojeve.

Tako su otac i kći preklapali o koječemu. Nekoliko puta zatražiše jelo, i poslije mnogog traženja, domaćica im priredi juhu od češnjaka, i donese im nešto crno i hladno, nalik na jetru, i vrč vina. Aracil primijeti da u kući nema ni mačke ni psa.

Tanjur s crnim jelom, koje ne htjedoše jesti Aracil i njegova kćerka, starica uze i stavi u ormar, na veliku žalost svih članova obitelji.

Zatim starica i njezine kćerke u crnini, dvije već odrasle a jedna djevojčica — ne zna se koja više sušičava i žalosna — sjedoše pored vatre; poslije im se pridruži onaj mršavi i prozimi momak, te počese moliti kronicu. Svi bijahu žalosni, šutljivi i potišteni. Ovda-onda zijevahu od gladi i odmah stavljahu znak križa nad otvorenim ustima, a starica, pošto bi zijevnula, uzdisaše i kazivaše:

— Oh, Gospode, mučna li života! Za malo dana što ih čeljade proživi na ovom svijetu! Oh, kakva li bezvrijedna i žalosna života! I sve same suze, bolesti i nevolje! Uh, koje li koristi od rada, bolje da se čovjek nije ni rodio.

Poslije takvih litanija starica gledaše u goste, kao da traži sućut u svojoj misli što oduzima vjeru u svijet. Doktor bijaše ojađen i zlovoljan; María se zapanjila videći takvo siromaštvo.

Nakon molitve iščeznu cijela obitelj slabih i nemoćnih, a starica, sve cvileći, donese slamnjaču te je prostrije u kuhinji pored vatre. Aracil i njegova kći smjestiše se kako mogoše.

Kad je svanulo, doktor opremi konje, plati momku koliko je tražio, i dvoje bjegunaca iziđoše iz žalosne krčme.

— Kakve li strahote! Kakve li kuće! — uzviknu Aracil. — Sada dišem — mrmljao je kad se opet našao na cesti.

²⁰ Josef Poniatowski (1762 — 1813), poljski general imenovan maršalom Francuske u Leipzigu, poginuo je u rijeci Elsteru. — *Prev.*

— I ovi jadni konji nisu od jučer ništa jeli — reče María.

— Vidjet ćemo hoće li danas biti bolje sreće.

Nastaviše cestom, i sat kasnije počеше se uspinjati. Nebo bijaše oblačno; sunce, lijeno, pojavi se nekoliko puta te opet zađe: i ono kanda bijaše nemoćno; zemlja se svjetlucala, vlažna od rose.

Visoko na obronku vidjeli se međaši pokrajine Avile. Na putu se mimoiđoše sa nekoliko kola; poneka bijahu puna svečano odjevenih djevojaka što su išle na sajam u Adradu.

Prođoše kroz Sotillo, nahraniše i napojiše konje i nastaviše put sa sajmarima. Uto se, na jednom zaokretu, susretoše sa skupinom Cigana što se sa ženama i djecom vraćahu s tržišta. Žene su išle dvije po dvije, na slabim mazgama i na mršavim i iznemoglim magarcima što bijahu puni uboja i kojekakvih izraslina; nekoliko mališana promaljalo glave između samara, a muškarci pješačili laka koraka i kočoperni.

Starac sa zaliscima, s velikim štapom, približi se doktoru i ponudi da mu otkupi kobilu; Aracil odbije. Onda ga upita bi li je htio zamijeniti, a mlad i naočit ciganin dođe u pomoć starcu; iznese on nove prijedloge, koji bijahu odbijeni, i najposlije starac i mladić, odlučni u zloj namjeri i pozvavši pogledom drugu dvojicu u pomoć, zauzeše prijeteći stav, te jedan od njih reče:

— Hajde, bolje vam je da sjašete i ostavite konje, nemate tu šta razmišljati!

Aracil ostade miran kad je čuo prijetnju, a María, misleći da opasnost nije ozbiljna, uzdignu šibu te momka, koji joj se približavao da je prihvati za noge, udari po licu. Nekoliko cigana staviše ruke na kusture koje su nosili za pojasom, i tko bi znao što bi se dogodilo da u tom trenutku nisu naišla kola puna djevojaka što su išle na sajam.

Kad vidješe kola, Cigani promijeniše držanje; i muškarci i žene zatražiše milostinju za djecu, i doktor izvadi nekoliko bakrenih novčića i baci ih na tlo; tako put bijaše slobodan, te doktor i njegova kći mogahu dalje.

Glava sedamnaesta **GILA**

Između jahača, kola i stada koje su sajmarci gonili na prodaju, približiše se mjestu gdje se održavao sajam. Na ulazu u mjesto čuo se žagor kao u košnici, a ovdje-ondje zrakom bi se prolomio zvuk trube. Na ulicama blato dosezalo više od pedlja. Na trgu prodavali željeznu robu, uprtnjače i ogrtače, šešire iz Pedra Bernarda, rupce, tkanine najživljih boja, nepoznatih u svijetu civilizacije.

U daščari gdje je bio kinematograf *Ninchi* je svirao na vratima. María i doktor nisu ga poznali, ali ih on pozva i preporuči im gostionicu, gdje su dobro jeli.

Aracil reče gostioničaru da je čuvar u Casa de Campo u Madridu i da ide u Arenas de San Pedro. Zatim su govorili o lovu i o divokozama iz planine Gredosa, a gostioničar objasni da na najvišem dijelu, u Pena de Almanzor, ima jezero, tajanstveno i bez dna: ondje žive životinje tako strašne, te kad upadne vol, odmah ga požderu i ne ostave od njega ništa osim pluća, što plivaju na površini jezera.

María pomisli na rođaka Venancija, toga nasmiješenog razarača legendi, koji se kupao u jezeru na Gredosu i zagnjurio u one vode a da nije ulovio ni strašno čudovište ni najskromniju nimfu, čak ni laganu prehladu.

Aracil i María bili su poslijepodne na predstavi u *Ninchi*jevu kinematografu, a nešto kasnije izidoše iz Adrade. Prolazeći selom što se zvalo Piedralabes, sustigoše na cesti dvije žene i jednog muškarca. On bijaše jadan mršavko, s kapom i starom kabanicom, dugovrat, s gitarom na leđima. Žene su bile odjevene u svijetle haljine; jedna bijaše zatubasta nosa, ružna, krivih očnjaka; druga, djevojčica, blijeda i anemična.

Doktor i njegova kći začudiše se tim pojavama, i kad su prolazili kraj njih, radoznalo ih promotriše.

Čovjek s gitarom pozdravi ih, krenu za njima i poče pričati svoje nevolje. Reče da su on i žene išli u Adradu jer su imali ugovor da plešu u kinematografu; on je svirač na gitari, a one plesačice, i zbog nekakve gluposti ne htjedoše ih primiti; otputili su se pješke i bez novaca, a izmoreni su od tolikog hoda. Bijahu baš jadni.

Dok je čovjek govorio, zatubasta je gundala, a anemična mladica, blijeda i plavkasta, s mrljama bojila na licu, tužila se na hodanje. Nosi, reče, cipele s visokom petom, iste koje joj služe za ples i koje su joj prava muka. Onaj s gitarom upita doktora bi li im mogao dati što za jelo. Bila bi im dovoljna jedna peseta. Aracil mu je dade. Ostavivši na putu nesretne komedijaše, María i njen otac stiгоše, kad se već unoćalo, u mjestance Casavieja i uđoše u krčmu.

Prođoše veoma dugim hodnikom do kuhinje, u kojoj su razgovarale dvije žene sjedeći na rubu ognjišta; Aracil pozdravi, ali ni jedna ne uzvрати; zapita može li dobiti smještaj, žene odgovoriše mrzovoljno, a doktor nato, zaboravivši položaj u kojem se nalazi, reče da bi bolje učinile kad bi bile malo uljudnije s putnicima.

Kad je to čula, gostioničarka poskoči s ruba ognjišta gdje je sjedila i baš neuljudno reče Aracilu neka ide, ona je kraljica u svojoj kući i ni od koga joj ne treba za život.

Umiješa se María veoma blago i postiže da pripitomi gostioničarku; privoljela ju je da ih zadrži ondje i da im, povrh toga, priredi večeru.

Gostioničarka prijeđe odmah iz zlovolje na sklonost; lati se da im priredi skromnu večeru; dok je kuhala, pričala je o svojim roditeljima i mužu; pripovijedala je svoju historiju i rekla da se zove Gila. Zatim postavi malen i klimav stol i posluži goste večerom, koja se sastojala od juhe od kruha, ukrašene slojem paprike gotovo prst debelim, nekakva jela od svinjetine s istim onakvim crvenim slojem.

Kasnije se pojavi veoma lijepa djevojčica; ona zareda naokolo i poljubi ruku svima što su se ondje nalazili. María upita Gilu što to znači, a krčmarica objasni da je njena kći išla na ispovijed, i svećenik je, bez sumnje, naredio kao pokoru da poljubi ruku svima koje zatekne u kući.

Zatim dođe gostioničar, neotesanac koji je, nema sumnje, živio pod ženinom vlašću; kako je sebi dopustio da s njom raspravlja i da se rječka, Gila ga otpravi prijekim riječima, a poslije, dok je prala tanjуре, zapjeva obješenjački:

*Svevišnji na nebu vlada,
načelnik je glavar grada;
pop u crkvi može zborit,
mene neće nitko korit.*

— Kakve li surove žene! — reče Aracil s gađenjem.

— Pa ovo je čisti anarhizam — odgovori María potihlo i smijući se.

Gila se odlučila da zablješti svoje goste svim vrstama bezočnosti; ta kraljica slivnika i sudopera bijaše priličnija za kakvu modnu reviju nego za kuhinju u skromnoj seoskoj krčmi.

Kad se odlazilo na spavanje, Gila je kao posebnu počast dopustila doktoru i njegovoj kćerci da spavaju na sjeniku na najvišem dijelu kuće, dok su se ostali gosti smjestili u trijemu.

Ni Aracil ni María nisu dobro spavali, jer je u mjestu bio noćobdija s jakim baritonom: taj je pred kućom izvikivao noćne sate u fioriturama i stankama stare španjolske *zarzuele*²¹, u koloraturi tako moćnoj da bi se i kamen probudio.

Svjetlo što se u svanuće probijalo kroz pukotine na sjeniku, rano ih je probudilo, a nekakav im je čovjek dosađivao vičući:

— Mazgari! Svanjuje!

Kad je objutrilo mogli su malko spavati. A kad su se probudili, ulazilo je kroz prozorčić žitnice svjetlo dana kao *široka* zlatna poluga, osvjetljujući zrak pun čestica prašine i pun paučine sa stropa.

Sidoše sa sjenika, oprostiše se s Gilom, koja se spremala za posao ili, bolje rečeno, za predstavu toga dana, te odoše iz mjesta.

²¹ *Zarzuela*, vrsta domaće španjolske operete. — *Prev.*

Glava osamnaesta **SVETO VLASNIŠTVO**

Išli su pokraj sela što se zvalo Mijares, kad im se pridruže dvojica žandara. U početku su doktor i njegova kći drhtali, ali se ubrzo umiriše, jer ih žandari nisu ništa pitali.

Prodoše kroz dva mjestanca, Gavilanes i Pedro Bernardo; u ovome potonjem ostadoše žandari, a Aracil i María krenuše nedavno načinjenom i pustom cestom. Upitaše cestara čemu ta cesta kad njome nitko ne ide, a čovjek im reče, smiješeći se prepredeno, kako su potegli i načinili taj put radi posjeda neke bogate vlasnice, a nemaju ondje nikakva mjesta ni naselja čiji bi se žitelji mogli koristiti cestom.

María se iznenadila videći da njen otac ne prosvjeduje, i kad su ostali sami, reče mu to.

— Nas se dvoje, sva je prilika, već privikavamo na štošta.

— Pih!

— Ja mislim da nas takvo putovanje pomalo zaglupljuje, zar nije tako? — pitala je María.

— Pa i prirodno je — reče doktor razmišljajući. — Od promatrača postali smo sudionici. Misao paralizira djelo, kao što djelo umanjuje misao. Previše smo na putu, puno vidimo, mislimo malo.

— Sigurno bi potpun čovjek morao u isto vrijeme misliti i raditi.

— Jasno! To je maksimum. Misliti na velike stvari i činiti ih. To je bio Cezar.

Zabavljali su se razgovarajući, kad na jednoj strani ceste ugledaše slaba i gotovo gola čovjeka kako sjedi naslonjen na hrpu kamenja; bio je umotan u pokrivač pun rupa, a imao je rubac na glavi. Kraj čovjeka bila žena, stara i dronjava; promatrala ga ona ravnodušno.

— Što je tome čovjeku? — zapita Aracil, zaustavivši konja.

— Ovo je moj muž — odvrati starica — bolestan je, a sad ga spopala ognjica.

Aracil sjaše i, ne sjetivši se svog položaja, pregleda bolesnika.

— Ovaj je čovjek teško bolestan, baš teško — reče starici, koja

sleže ramenima.

— Kako ste mogli na put kad vam je muž tako bolestan? —
pitala je María.

— Vidite — otpovrnu žena — bijeda, neimaština. Nismo više
mogli ostati u mjestu; dugovali smo za stan, pa su nas otpravili, a
kako je on već mnogo vremena bolestan i ne zarađuje, uzeli smo put
pod noge.

— A što je vaš muž?

— Što biste htjeli da je? Nadničar. Radio je na vojvotkinjinu
imanju dok se nije razbolio, a sad je svakog dana gore. Htjeli smo se
zadržati ondje, u krčmi, ali kako nemamo novaca...

— A gdje je ta krčma? — zapita doktor.

— Na četvrt sata odavde.

— Zar ne bi vaš muž mogao donde? Platit ćemo mu stan.

Žena zapita muža:

— Možeš li do krčme?

— Ne mogu — promrmlja bolesnik — pusti me da ovdje
umrem.

— Idem da obavijestim onog cestara što smo ga vidjeli — kaza
Aracil kćeri.

I vrati se stotinjak metara, nađe cestara te mu reče:

— Čujte, prijatelju: ondje umire čovjek na cesti; možete li ga
primiti?

— Čovječe, nisam ja ovlašten za to! — odvrati cestar. — Osim
toga, moja je žena u porođaju, upravo je rodila djevojčicu.

— Ali onog čovjeka ne možemo ostaviti samo tako. Kažem
vam da imam nešto novaca. Ma bilo i vani, ako imate nadstrešnicu
gdje bismo ga smjestili...

Cestar razmisli i prihvati.

Aracil ode da obavijesti bolesnika, i nemoćnik se polako uputi
cestarevoj kući, dok mu je žena pomagala u hodu. Zatim doktor
dade ženi tri dura, pa odmah i on i kći uzjahaše i nastaviše put.

Uto na okraju pašnjaka vidješe kamen međaš, na kojemu je
pisalo:

Vlasništvo preuzvišene gospođe vojvotkinje od Córdoba.

Aracil skide kapu dok je čitao natpis te uzviknu podrugljivo:

— Oh, sveto vlasništvo! Pozdravljam te. Zahvaljujući tebi,
Španjolci koji ne emigriraju umiru na cestama od gladi i groznice.

María ne reče ništa. Kad se unočalo, stigoše u Lanzahitu te

večeraše i prenoćíše u krčmi.

Glava devetnaesta **GRILLOVE OKLADE**

Zadržaše se da jedu u gostionici koja se zvala *Patriarcas Grandes*, u blizini mjestanca zvana Ramacastanos.

Svi stanovnici gostionice — staro i mlado, muško i žensko — bijahu slabi i žuti od povratne groznice. U dvorištu raslo nekoliko iščupanih i krivih eukaliptusa s odrpanim granama.

Kad su izašli iz gostionice, moradoše se doktor i njegova kći zadržati, jer su u taj čas prelazila preko puta zbijena stada bikova, što ih je nekoliko kravara na konjima nagonilo da prijeđu prolom u dnu kojega je tekao potok.

Zajedno s Marijom i njenim ocem čekao je elegantan i melankoličan mladić na crnu konju. Taj mladić reče da ona stada bikova idu iz Extremadure u planinu i da su po svoj prilici prešli preko rijeke Taja kod Almaraza.

Aracil i njegova kći ne htjedoše se upuštati u razgovor s neznancem, i kad su bikovi prošli i put ostao slobodan, krenuše svojim putem.

Za malo vremena pojavi se mladić jašući na svome vrancu. Za njim išao bijel pas oštre njuške i opuštenih ušiju. Taj melankolični mladić, u tamnoj odjeći, bijaše baš kao Jahač smrti na bakrorezu velikog Dürera.

Mladić pozdravi u prolazu i prestiže ih; zatim opet zastade, bez sumnje da bi iznova promotrio putnike.

— Tko li je taj čovjek? — reče Aracil. —

Možda uhoda?

— Ma! — odvrati njegova kći. — Nekakav radoznalac.

— Nešto između radoznalca i zaljubljenika.

— Možda.

Stigoše u Arenas de San Pedro. Aracil i María prodoše tuda u kasu, prosljediše pokraj dvorca i prijedoše preko mosta s kojega se vidjela rječica nastala od mnogih mlazova vode što su tekli širokim kamenim koritom. Gotovo sve kamenje bijaše prekriveno rubeninom što je ondje stavljena da se suši i što je bliještila na suncu.

Zapitaše jednu između pralja za put u Guisando, i već karakom

uputiše se u mjestance kroz guste borike.

Na putu, blizu radionice u kojoj su radili razni drvodjelci, susretoše slijepca i dječaka na malim kolima što ih je vukao magarac. Kola, obojena i zatvorena, imala su na zadnjoj strani desetak rupa pokrivenih okruglim bakrenim pločicama, a nad njima stajao natpis: *Panorama Universal*.

Starac je na sebi imao žučkastu kabanicu, šešir u obliku stošca i velike naočale; svitak platna držaše u ruci i kutiju o ramenu; dječak je mahaio motkom dugom poput koplja.

Aracil ih upita čime se bave, a slijepac odgovori da idu od mjesta do mjesta sa svojim slikama. Nose i plakat koji prikazuje različite prizore zločina u Don Benitu, od ubojstva žrtve do izvršenja smrtno kazne nad dvojicom zločinaca.

Ona kutija što mu je visjela o ramenu bijaše organac: njegovim zvucima začinjao je svoja pričanja; i organac i plakat služili su mu da privuče ljude.

Slijepac htjede pokazati divote svog deklamiranja, te poče recitirati, zanosno i ostrim glasom, romancu u kojoj se opisuje zločin u Don Benitu sa svim strahotama. Slijepac se zvao *Grillo*, to jest *Cvrčak*, a to ime bijaše baš u skladu s njegovim kriještavim glasom.

Čovjek je imao dobro pamćenje; sjećao se drugih romanca što su opjevale slavne zločine; i tako naposljetku, vadeći iz sjećanja, uze recitirati romance o junačkom Franciscu Estebanu i o dičnom Diegu Corrientesu, i s tim slikovitim pripovijestima o razbojnicima, o udarcima bodežom, pucnjavama, tužaljka mučenika i krvničkim ispovijestima stigoše na domak Guisanda.

Izdaleka se mjestance ugodno doimalo sa svojim crvenim krovovima i izgledom švicarskog sela; ali u njemu nije bilo ništa što bi se moglo hvaliti: ulice bijahu pune blata, kola su vozila između ljudi.

Raspitaše se za gostionicu, i pokazaše im jedan kućerak; slijepac, slijepčev vodič, Aracil i njegova kćerka udoše ravno u kuhinju. Ondje bijaše mršav starac, umotan u plašt i uništen povratnim groznicama; on im iznemoglim glasom reče neka pričekaju dok dođe njegova kći.

Stiže kći, žena lijepih očiju, s ogrlicom od koralja na obnaženu vratu; ona putnicima priredi večeru.

Poslije jela razgovarahu uz svjetlo kuhinjske svjetiljke, kad

stiže nekoliko drvodjelja iz borika. Zacijelo nisu imali puno posla ni zabave, i Grillo, koji je znao mnoge huncutarije i smicalice iz života po gostionicama, okladi se s jednim drvodjeljom da taj neće pojesti pet dvopeka bez pila dok Grillo izbroji do sto. Drvodjelja, visok i jak momak, reče da nema novaca za okladu, ali je siguran da će dvopek pojesti. Jedan drvodjelja dade real za prijatelja, i poče pokušaj; ali visoki momak nije mogao pojesti pet dvopeka, i kad je Grillo izbrojao do sto, nije ih uspio progutati. Onaj što je dao novce plati nezadovoljan, a onaj što je pokušao pojesti popi čašu vode i sjede kraj vatre, tako zadovoljen.

— To me podsjeća — reče Grillo — na jednu staru priču.

— Pričajte — navališe drvodjelje.

— Bio jedan stari student što je tumarao od mjesta do mjesta — poče kazivati Grillo.

— Jednog dana obrete se u Madridu mrtav gladan i sa strašnom zuboboljom. Čovjek je imao pesetu u džepu, i nije znao što da radi, pa će u sebi: »Ako odem brijaču i izvadim kutnjak, bit ću gladan kao pas; a budem li jeo i ne izvadim zub, žestoko će me boljeti.« Između te dvije mogućnosti, znate li što je učinio?

— Ja bih jeo — reče veći dio drvodjelja.

— Ja bih stavio melem — javi se drugi.

— Njemu je palo na pamet nešto bolje — nastavi Grillo. — Zacijelo bijaše od đavoljeg nakota. Otišao je do slastičarne gdje se nalazilo mnogo ljudi, i pred izlogom povikao: »Pojeo bih stotinu! Pojeo bih dvije stotine!« Vojnici što su ga čuli rekoše mu: »Evo da ne bi! Po što ćemo? Za koliko se kladimo?« »Ako izgubim, neka mi iščupaju kutnjak, ali samo ovaj.« »Važi, hajdemo!« Uđoše u slastičarnu, student da jede, a vojnici da plate; poslije tuceta više nije mogao i priznade da je pobijeden. Vojnici ga odvedoše u brijačnicu i brijač mu iščupa kutnjak. Kad su izašli, podrugljivci sastaviše krug oko studenta; pokazivali su prstom na njega, grohotom se smijali i govorili: »Gledajte ovog studenta! Izgubio okladu, pa mu iščupali kutnjak.« A student odvrati: »Jest, ali me taj kutnjak bolio već mjesec dana.« Ja velim isto o ovome što je izgubio okladu — nadoveza Grillo. — Izgubio je, ali se najeo dvopeka i ništa nije platio.

Drvodjelje se smijale priči, pa i onaj na koga je nišanihla pohvali aluziju. Poslije toga Grillo izvuče svoj organac i poče okretati ručicu, pa odsvira dva-tri krnja valcera i jednu staru, romantičnu

francusku pjesmu iz *Villarsovih draguna*.²²

Domaćica upita doktora i njegovu kćer bi li htjeli leći, a kad su rekli da bi, djevojka ih oboje povede u bijednu izbu iza staje i svinjca, punu sijena. Aracil i María začudiše se spavaonici, ali prije nego što su stigli prosvjedovati djevojka odnese svjetiljku pa ostadoše u tami. Doktor zapali šibicu i pregleda skrovište, što bijaše puno paučine. Miris svježe trave bijaše tako jak i prodoran da se nije moglo disati; otac i kći pokušavali su se smjestiti što udobnije u toj rupi, kadli se otvoriše vrata i unutra provali golema svinja, kako se činilo, s opasnim namjerama. Aracil, osjećajući to, udari je nogom, i svinja iziđe grokćući i kričeći. Zapališe opet šibicu, prepriječiše vrata i legoše na počinak.

Budili su se nekoliko puta od groktanja žiroždera, koji su njuškali oko vrata i htjeli ući.

Omamljeni mirisom svježeg sijena, iziđoše iz toga gnusnog zakutka još prije nego što se dan zapoznao. Platiše jelo i noćište, osedlaše konje i pošto kupiše velik kruh i dobar komad pršuta, da im se nađe na putu, krenuše iz onog mjestanca.

²² *Les dragons de Villars* (1856), komična opera što ju je komponirao francuski skladatelj Aimé Maillart (1817 — 1871). — *Prev.*

Glava dvadeseta
ČOVJEK S CRNIM KONJEM I
BIJELIM PSOM

Ulazili su u kraj zvan Vera de Plasencia; na desnoj strani uzdizao se siv granitini zid planine Gredos, kojoj su se razbijeni vrhovi u strogoj liniji ocrtavali kao podrezani na modrom nebu; s lijeve strane, prema ravnici, vidjeli se brežuljci pokriveni maslinicima i stablima mogranja, naranči i limuna. Od tih suhих bregova, što bijahu kao spaljeni ili načinjeni od krhotina i pepela, odudarale zelene livade i voćnjaci u podnožju planine.

Put je krivudao uz ograde livada, penjući se i spuštajući obroncima planine.

María i njen otac prolažahu ispred mjestanca Poyales del Hoyo, kad se pojavi pred njima mladić s crnim konjem i bijelim psom, u društvu župnika koji je jahao na magarcu.

Jedni pozdraviše, drugi odzdraviše, i Aracil, iako nije imao volje, morade ući u razgovor.

Župnik bio razgovorljiv i počeo ispitivati doktora i njegovu kćer; mladić s crnim konjem ne reče ništa.

Put je bio uzak, pa su morali ići jedno za drugim u indijanskom nizu, kako kaza doktor. Na nekim mjestima put je bio pretvoren u jarke pune vode.

— Što je ovo? — čudio se Aracil.

— Tako natapaju livade — odgovori mladić, koji još nije bio progovorio — vlasnici ovdje izbacuju vodu po putu, pa ne moraju trošiti za jarke.

— Kakva li lupeštva!

— Svi ovdje tako rade — reče župnik. — Svi su okrenuli u lupeštvo, a oni bogati i moćni još ponajviše!

Izbili su na lijepo mjesto što su mu davala hlada golema kestenova stabla, a ukrašavali ga veliki oleandri što bijahu poput košarica sa cvijećem. Mladić s crnim konjem predloži da se ondje zadrže da jedu; Aracil kaza da se njima dvoma žuri, ali mladić i župnik uzeše salijetati suputnike, tako ne bijaše druge već pristati.

Malko očistiše tlo i naložiše vatru; mladić izvadi svoju užinu, čašu i tanjur te ih ponudi Mariji; župnik izvuče mijeh s vinom i

nekakvu hladetinu, a Aracil ono što je kupio u mjestu. Poslije jela župnik predloži da se malo odmore na suncu, te odmah skide reverendu i složi je kao uzglavlje, pa se opruži u travi i zaspao.

Aracil bijaše nestrpljiv da krene te reče Mariji da se spremi.

— Što, zar idemo? — zapita mladić, smatrajući se već članom društva.

Aracil nehotice učini znak protivljenja, a neznanac, kad to opazi, nadoda snuždeno.

— Ako vam smetam, ne velim ništa.

— Ne smetate — odvratil Aracil — nikako.

Jahač zahvali, a zatim odmah progunda:

— Zovem se Alvaro Bustamante. Koga god u ovome kraju upitate, moći će vam jamčiti za me.

— Oh, ne sumnjamo u to! — reče Aracil — Jeste li vi odavde?

— Jesam — nastavi kazivati mladić. Ja sam rodом iz Jarandille, gdje su mi roditelji starosjedioci.

— Zar ste vi polj odjelci? — pitao je Aracil.

— Jesmo; imamo vinograde, stoku, mlinove, pecaru rakije...

— Gle, onda ste vi bogati — upade María.

— Jesmo... ali to ne znači da nismo nesretnici, jer zaista provodimo strašan život.

— A što vam se to događa? — upita sa zanimanjem doktorova kći.

— Što nam se događa? Ono što vam kažem: nesretni smo, i eto! Istina je da su žitelji Extremadure nisko pali; od junačkog Garcije de Paredesa²³ do Garcije de Paredesa iz zločina u don Benitu postoje svi stupnjevi degeneracije.

— Ali, neće biti da ste vi koga ubili? — u šali će María, hineći strah.

— Nisam, ne bojte se — odvratil smješkajući se mladi don Alvari — nije moja nesreća u tome da bih bio grubijan, već u tome što nemam energije nizašta. Ja i moja braća žrtve smo svog očuha. On je čovjek neobične energije. Bio je općinski tajnik u našem mjestu i oženio se mojom majkom, udovicom sa tri sina, najbogatijom u svoj Jarandilli. Moja je majka blaga, ljubazna žena; tada je živjela dijelom u mjestu, dijelom u Madridu. Udala se, i počeo

²³ Diego Garcia de Paredes (1466 — 1530), zvani »Samson iz Extremadure«, čuveni španjolski ratnik koji se istakao junaštvom u osvajanjima u Italiji. — *Prev.*

očinska vlast. I ona i mi braća postali smo ništice. Moj je očuh strašan; on upravlja svime. Ustaje rano, liježe kasno; uvijek radi, nosi ga pomama za imutkom, hoće da proširi posjede, da se domogne svega. Po njemu, mi ne moramo raditi. Brat i ja namjeravali smo se osloboditi, ali nismo mogli; otišli smo u Madrid u namjeri da se osamostalimo, pa ništa. Moj očuh sad želi da brat bude narodni zastupnik, i to će postići.

— Pa onda vas voli — reče María.

— Voli; ali nas je dotukao; gotovo je i sa ono malo energije što smo je imali, pa trunemo u blatnu životu u jednome od ovih mjesta.

— A zašto ne odete? — zapita Aracil.

— Uvijek to mislim; ali ne da odem u Madrid ni u Pariz, već u Australiju, na Novi Zeland, u nove zemlje, gdje je život intenzivan.

— I odlučili ste se?

— Jesam; ali kad je moj plan sazio i kad bi ga trebalo ostvariti, vidim da nemam volje, da mi je volja mrtva... A zatim, zadržava me kad vidim majku, koja je sva nježnost za nas i koja jednim pogledom goneta moje najskrovitije misli. Vjerujte, mrzim samog sebe.

Mladić je govorio vatreno, a istovremeno kao da je obeshrabren.

Doktor i njegova kći promatrali su ga radoznalo i sa simpatijom.

— Na vašem mjestu — reče Aracil — ja ne bih donosio nikakvu herojsku odluku, već bih pronašao kakvu strast: sastavljati stihove, skupljati marke ili kamenje... Male su stvari poput čavala: mogu poslužiti da učvrste volju za životom.

Uto se župnik, koji je spavao okrenut licem suncu, naglo pomaknu i probudi:

— Što ćemo? — reče.

— Da krenemo?

— Hajdemo.

Uzjahaše i u četvero uputiše se prema Candedi. Planina Gredos dizala se na desnoj strani, visoka, nepristupačna, kao golema siva zidina, bez ijedne kolibe, bez grma, bez stabla na svojim kamenitim obroncima i glatkim grebenima što su blistali na suncu. Rekao bi da je ogroman val pepela, ovapnjen, izgorio, razbijen; val što je u tami dalekih geoloških doba oblikovao planinu kad se skamenio. Nešto snijega bijelilo je zupčasto bilo planine te bijaše

kao pjena na golemu granitnom valu. Zrak bio proziran, čist, svijetao, kao zrak tek stvorena svijeta; iznad planinskih grebena plavio se, plavet mu bila jaka i blistava. Poneki orao, leteći blago u neizmjerne visini, ucrtavao je u zračnoj čistoći velike i veličanstvene krivulje; na lijevoj strani, dolje, blistala na suncu zelena polja, izbrazdana tamnim crtama međa, sjale se šumice voćnjaka i brežuljci pokriveni divljim ružmarinom i hrasticima.

I opet se put pretvorio u jaz, i konji su propadali u glib. Vilenkonjci letjeli nestašno, dodirujući vodu.

— Ovo je baš lupeštvo! — reče Aracil.

— Jest, sigurno — pritvrdi don Alvaro. — Ovdje vlasnici omeđuju polja i planine, oduzimaju putove, ali ne čine ništa za sela. Najprostraniji krajevi, pašnjaci na kojima bi mogle živjeti tisuće duša, ne oru se. Vlasnici ih čuvaju za lov i pašu. I kad već odnose plod tuđeg truda, da barem nešto učine! Ali ništa. Ovdje imate ovaj dio Vere, prirodno plodan, zdrav; ali ljudi crkavaju kao muhe, umiru od groznice.

— A zbog čega to? — upita župnik.

— Zato — odvrati don Alvaro — što u svim selima prave bare i kaljuže da se kupaju svinje, a te se kaljuže napune komarcima koji izazivaju groznicu. Ta čista voda što dolazi iz planine zaustavlja se i pretvara u glib i gnjilež. I u Španjolskoj se događa isto sa svime!

— Istina je — potvrdi Aracil. — Koliko se čistih struja zaustavlja i pretvara u kužnu kaljužu!

Don Alvaro nastavi:

— Sve što se događa na selu u ovoj našoj zemlji toliko je bestidno i nepravedno te nije čudo što siromašni Španjolci samo gledaju da što prije emigriraju iz ove neugodne zemlje. Jer ovdje je država abdicirala i svoje funkcije ostavila u rukama nekolicine bogataša. Ovdje se dopušta da vlasnik drži čuvare razbijače koji nose pušku i pune nabojnjače; to znači da mogu, čuvajući svoje vinograde, raskoliti lubanju ma kojem nesretniku koji pođe da ukrade grozd; ovdje se na posjedima stavljaju zamke i otrov; ovdje predaju žandarmeriji i vode u zatvor siromašna čovjeka koji skupi svežanj suha granja ili pregršt žira. A onda, ti bogataši, koji su ne samo kukavni nego i blesavi nisu kadri ni da zasade nekoliko eukaliptusa ni da uvedu ikakve poboljšice na selu. Ništa. Posvemašnja škrtost i lupeštvo. Zar na svijetu više nema drugog prava doli prava vlasništva?

— Jest, tako je, ovakvo stanje ne može vječno trajati — reče župnik. — I ja sam uz vas i seljake. Ja sam sin ratara i mogu vam reći, zaista se u Španjolskoj više ne može živjeti.

— A u Andaluziji — prosljedji don Alvaro — još je gore. Ima bogataša koji imaju pašnjake i goleme zabrane. Ondje žive jeleni i divlji veprovi, a mogli bi živjeti ljudi.

— Jednoga će dana ipak ući ljudi u te velike zabrane — reče Aracil.

— Kako će ući? — pitao je župnik. — Da love divlje veprove?

— Ne, već da love vlasnike — uzvratí doktor.

Svi udariše u smijeh, uzevši to za šalu.

— Što mislite, jesu li prije ljudi po selima živjeli bolje ili gore! — upita María.

— Bolje, puno bolje — reče don Alvaro. — Prije su ti pašnjaci i velika imanja pripadali samostanima. Fratři su živjeli na selu i manje-više pomagali seljacima. Ali danas toga nema; sva ta imanja, što potječu od prodaje nacionalnih dobara, u rukama su pojedinaca. Predajom posjeda općinskoj upravi dezamortizacija je trebala biti nešto veliko. To je bilo pravedno i liberalno. Ali ono što se napravilo ne samo da je nepravedno nego je i završilo reakcionarnom odlukom. Papa je izopćio iz crkve onoga tko je kupio crkvena dobra; ali se svijet smije izopćenjima kad su u pozadini novci, i neki su otvoreno, a drugi potajno, kupovali ta imanja budzašto, i sad su u rukama najkršćanskijih vlasnika, koji su veći samodršci od fratara, fanatičniji nego fratři i više neprijatelji puka nego fratři.

— Istina je — reče župnik.

— Dodajte — prosljedji don Alvaro — religioznoj dezamortizaciji građansku, pa ćete vidjeti kako država prodaje selima njihove planine i njihove zemlje, i kako se sada u nekim selima što imaju borove šume koje su prije bile seoske, ne može uzeti ni komad lući za svjetlo. I život je sve teži iz dana u dan, jer se to privatno vlasništvo povećava, a podmićeni gruntovničar i sukrivac načelnik dopuštaju da vlasnik proširi svoje posjede i uzme danas jedan a sutra drugi komad narodnog zemljišta, dok je narod u agoniji, i ljudi samo odlaze, i dobro čine.

— Kakve li nesreće! — uzviknu María, koju je taj razgovor ražalostio.

— To će na kraju donijeti Španjolskoj revoluciju — reče

župnik.

— Bit će logična — uzviknu Aracil. — U zemlji u kojoj je vlasništvo tako brutalno, tako agresivno i tako glupo kao u našoj, revolucija je već trebala pobijediti.

— Sad klija — preuze don Alvaro. — Vi i ne znate kakva je srdžba i kakvo je ogorčenje na španjolskom selu. To u Madridu ne znaju, jer se u Madridu ne objavlještava ni o čemu; ondje misle da i nema drugog razgovora doli onog u kongresu i u novinama. A u mjestima se i selima govori, komentira, mrze vojsku, mrze nepravedni zakon, žele živjeti i raditi.

— Kako da taj protest ne izbije na površinu? — pitaše Aracil.

— Danas je tako teško! Zatim, emigracija oduzima snagu protestu. Najinteligentniji i najsposobniji ljudi odlaze u Ameriku. Naši su ljudi četiri stoljeća obrađivali strane zemlje, a svoju su ostavili. Jaki ljudi odlaze, slabi ostaju, dok kukavice odlaze u Madrid i odande još više kvare narod.

— Jeste li vi neprijatelj Madrida? — pitala je María.

— Ja sam neprijatelj velikih gradova, luksuza i vlasništva. Vjerujem da novac truže naš život. Mi Španjolci trebali bi živjeti kao seljaci, jer je naša zemlja siromašna. Često sam mislio da bi bogataš koji bi mikrobima kuge i tifusa zarazio sve državne papire i sve novčanice što prođu kroz njegove ruke, bio zaslužan čojek.

— A kako bismo živjeli bez novca? — opet će María.

— Živjeli bismo na selu. Život što se gomila u gradovima raširili bismo preko dolina i brda, zemlja bi bila zajedničko vlasništvo, i tako bismo mogli živjeti čistim, vedrim i lijepim životom.

— A kazališta? — upitala je María.

— Bila bi na otvorenu.

— Vi ste veoma radikalni — reče doktor, smijući se. — Još više, vi ste anarhist.

— Riječ me ne plaši, istina... ali ne vjerujem u anarhizam, barem ne u sadašnji anarhizam.

Razgovarajući tako i jašući korakom prodoše kroz Candededu. Polovinom popodneva vrućina je postala zagušljiva; nebo je postajalo bjeličasto, a planina Gredos činila se crnom. Bilo je još rano, a htjeli su stići u Madrigal, i tako, zabavljeni razgovorom, nastaviše put.

— Ali ovo nije put u Madrigal — odjednom će don Alvaro.

- Zar nije? — upita župnik.
— Nije. Tko je rekao da krenemo ovuda?
— Nitko — odvrati Aracil — vidjeh da krećete ovim putem, pa sam mislio da ga znate.
— Dobro je i tako — dočeka župnik — svi putovi vode u Rim.
— Jest, ali ne vode svi u Madrigal — odvrati don Alvaro.
Naiđoše kola, pa jahači upitaše kočijaša kamo vodi put, a on im reče da ne završava ni u kojem mjestu, već vodi do usamljene zavjetne crkve Naše Gospe od Chille.
— A može li se ondje prenoćiti? — zapita župnik.
— Može, ima ondje kuća, crkvenjakova.
— Onda hajdemo onamo — rekoše svi četvero.

Glava dvadeset prva
NAŠA GOSPA OD CHILLE

Od Candeleda do naše Gospe od Chille jahali su lijepim predjelom, punim visoka drveća.

Večer pomalo osvajala; nebo se raščinjavalo, postajalo čišće. Na mahove Gredos bijaše kao providan, prozračan brijeg; modar kristal umetnut u tamnije plavetnilo obzorja.

Okaniše se razgovora o krupnome. Don Alvaro, sasvim raspoložen, čavrljao s Aracilom i njegovom kćerkom i šalio se sa župnikom, koji je uvijek imao spreman odgovor i bio pravi šaljivčina.

Svi su mirno i za šalu primili što su izgubili pravi put, ali ne i konji, već sustali od hoda; a magare na kojemu je jahao župnik, zgnječeno pod težinom prečasnosti što bijaše na njemu, išlo daščući. Don Alvaro, koji ga vidje takva, reče u šaljivom tonu:

*Magarcu fra-Petra
nizdol kako-tako,
al s jahačem uzbrijeg
bogme nije lako.*

A župnik, njišući se, odvrati:

*Uzbrdicom ata
treba moja halja,
nizbrijeg se i sama
bablja smokva valja.*

Svi se nasmijaše župnikovoj nesputanoj veselosti, a don Alvaro reče mu:

— Vi ste, velečasni, rječit čovjek, čini mi se.

— Jasno — odvrati župnik. — Zašto ne? Ne smije čovjek biti razvrzigr.

— Hoćete li da vam posudim svoga konja?

— Neću, gospodine; samo vi jašite na njemu. Sad ću ja malo sići da se magarac može odmoriti.

Nastaviše put. Već se i noć hvatala. Sumrak bijaše savršeno prozračan, nebo kao od opala; kasnije postade narančasto s ružičastim oblacima, a još kasnije ostade crveno kao krvavo more osuto zlatnim otocima.

Još se nije vidjela zavjetna crkva. Marija, ponešto nestrpljiva, potjera konja kozjim puteljkom što je prolazio kroz česvinovinu²⁴ i mastiku i dijelio se i račvao, dok nije stigla na vrh brežuljka, odakle je, na oskudnu svjetlu sumraka, opazila bijelu kuću, koja zacijelo bijaše kapelica okružena zbijenim skupinama drveća.

Aracil, župnik i don Alvaro vidješe u daljini kako se ističe pristao Marijin obris. Crvenkasto obzorje postajaše tamno, i u pozadini se ukazivao herojski krajolik, okružen već tamnim bregovima pod mračnim i prijetećim nebom.

Djevojka siđe opet na put.

— Što se vidi? — zapita je otac.

— Blizu smo.

— Dobro je — reče župnik; — onda podbodimo ate pa naprijed, jer smo blizu i kasno je...

Zvijezde su počele blistati na najčišćem plavom nebu. Zrak je strujao u svježim dasima što su donosili miris šume; lišće na drveću treperilo, a trava se lelujala u valovima pod udarcima vjetra. Približiše se kapelici između dva reda topola. Drska sova, nepomična na borovoj grani, glave kao da je istavljena, promatrala ih radoznalo, i kad je vidjela da se ti uljezi približavaju, brzo odletje. Noć se krilila i ostavljala više mirisa u zraku i više svježine u vjetru. Krajina je tonula u sjetan san. Nešto kasnije, zvono oštra zvuka prosu svoje kristalne kajde u šutljivi okoliš...

Uđoše u kuću crkvenjakovu i smjestiše se u kuhinji. Don Alvaro i župnik izvukoše nešto hrane, pa su jeli pored vatre, u društvu doktora i njegove kćeri, na svjetlosti plamena s ognjišta i luči što je gorjela na željeznoj lopati.

Crkvenjak, starac oglopavio od samoće u kojoj je živio, govorio je izrijetka. On putnicima objasni kako će, kad se unoća, biti svečanost što je upriličuju žene koje u planini skupljaju drva.

Oko devet sati pojavi se u kuhinji skupina grubih djevojaka, ružnih, crnih, većinom krezubih, u društvu momaka koji su, tko više tko manje, bili nalik na gorile. Kad su ulazili u kuhinju ti momci i

²⁴ česvin — primorski hrast (*Quercus ilex*) — D

djevojke bijahu kao čopor divljih životinja; s njima su bile dvije strašne starice: jedna visoka, suha kao loza, naborana i bezuba; zvali su je tetka *Calesparra*; druga bijaše malena, povijena i crne puti; nju su zvali *Cuerva*, to jest Vrana.

Pristunost župnika nametala je nešto poštovanja tim divljacima, što su gledali don Alvara, a naročito Mariju, kao da su stvorenja pala s Mjeseca.

Među momcima nalazio se jedan s izgledom pravog čimpanze. Bijaše nezgrapnan, krupan, dugih ruku, tubasta nosa i sjajnih očiju; imao je gustu bradu od šest-sedam dana, rekao bi da je sva od bodljika; imao je crne obrve i opuštenu donju usnu. Zvao se Canuto, a bio je svinjar. Drvarke se igrale s njim, a on nastojaše da ih zgrabi govoreći:

— Uh, kopilice, ako te uhvatim u planini, već ćeš vidjeti svoje!

— Ovaj je baš nekakav tupavac — reče Aracil župniku.

— Jest — dočeka župnik. — Ali nije ni tako glup kako izgleda.

Ima u njemu više lupeštva negoli u kakvoj podmukloj mazgi.

Nekoliko momaka ostalo je pred crkvenjakovom kućicom te dvojica-trojica od njih uđoše u kuhinju da pripreme glazbala za ples, što se stastojahu od lonca u koji su udarali palicom i *zambombe*, bubnja napravljena od ovnujske kože zategnute na cilindričnoj kori plutova drveta.

Kad su već uredili nezgrapne instrumente, iziđoše svi na čistinu pred crkvom, staviše između kamenja nekoliko luči, koje su davale više dima nego svjetla, i poče ples koji se doimao kao ples primitivnih ljudi u pozadini djevičanske šume.

Svjetlost luči mrljala je crvenkastim od sjajem lica plesačica i davala prizoru fantastičan izgled.

Jedan između momaka, koji se smatraše šaljivčinom, uze u kuhinji tavu i, kao da se prati na gitari, otpjeva nekoliko neobičnih pjesmica, a zatim zapjeva Canutu i tetki *Calesparri*.

— Kao da nismo u civiliziranoj zemlji — reče don Alvaro.

— Možda i nismo — odvrati Aracil, dobro raspoložen.

— Uistinu je čudno — prihvati María da u blizini ima vlakova, telegraf i električno svjetlo...

— U ovom trenutku nalazimo se u jeku brončanog doba — pritvrđi don Alvaro.

— Ama, čovječe! — reče doktor. — Canuto nije stigao ni do kvartara. Uvjeren sam da još osjeća želju da hoda četveronoške.

Neko su vrijeme promatrali ples.

Svečanost nije bila osobito privlačna, i María i Aracil, u pratnji don Alvara, udaljiše se malo od čistine pred crkvom. Iznad planine sjao pun mjesec, okrugao i bijel. Ni dašak nije ometao vedrinu neba; tišina bijaše na nebu i na zemlji; činilo se da sve počiva u svečanom miru; drveće i stijene ocrtavahu se jasno na mjesječini, planina Gredos uzdizala se između plavičastih maglica.

— Kako je lijepo — reče María.

— Neobično je — nadoda don Alvaro.

— Crkva s onim bijelim zidovima ima magičan izgled odavde — dometnu doktor.

Glava dvadeset i druga *LEGENDA O CHILLI, PO ARACILU*

— A znate li zašto se ova crkva zove Naša Gospa od Chille? — upita María don Alvara.

— Ne znam.

— Ime zacijelo ima svoju historiju ili svoju legendu.

— Ako je nema, lako ju je — reče Aracil.

— Ja ne bih imao toliko mašte — odvrati don Alvaro.

— Ja bih; evo, odmah ću vam je ispričati; ali nemojte ništa reći župniku.

— Neću, ne brinite.

— Ima li ovdje kakav samostan? — zapita doktor.

— Ima: samostan Yuste.

— Onda je tu i legenda. Čujte je — reče Aracil.

I uhvativši umiljat i uvjerljiv propovjednički ton, poče ovako:

»U samostanu Yuste, što se utisnuo u planinu Gredos, živio vam, ima mnogo godina, redovnik po imenu Melitón, koji bijaše velik grešnik i vreća obješenjaštva. Fra Melitón nije se zadovoljavao da dobro jede, dobro spava i bolje pije, što je dužnost svakog fratra, već mu se mililo da izlazi iz samostana i udvara djevojkama. Osim toga, Melitón bijaše zlonamjeran, rugao se ljudima, varao priora, i umjesto da u dokolici čita, kao što su radila njegova subraća, one uzvišene knjige što se zovu *Duhovni dalekozor*, *Oblog teoloških vrlina*, *Puška pokajanja* ili pak *Mistična tabakera za iskihavanje bogomoljnih duša*, posvećivao se lupeštvima i porugama.

Jedne noći, u tjednu proslave Tijelova, imao je fra Melitón sastanak s bogatom udovicom, koju je poučavao u kršćanskom nauku. Kanio joj je odnijeti *Pušku pobožnoga*, jer to djelo ima najviše uspjeha kod jogunastih udovica. Kad je završio molitve, Melitón, bez priorova dopuštenja, iziđe iz ćelije, uze svjetiljku i kišobran — nesretnik se bojao prehlade! — otvori samostanska vrata te iziđe. Put je bio blatan, pa je Melitón pomišljao kako će se uprljati dok stigne do udovičine kuće, i to mu bijaše nemilo.

Baš je bio u tim mislima kad spazi u blizini sivu magaricu, što je sigurno pobjegla s kakva imanja pa onuda pasla. Fra Melitón pomisli kako mu je magarica došla kao naručena, baš u pravi čas, te

joj on priđe, uzjaha i potjera prema selu, hej, hej! Fratar bijaše rastresen, jer je mislio na udovicu, na paštete kojima ga je gostila i na gusti muškat što je u bogatim zalihama ležao u vinari, kadli iznenada pogleda dolje i vidje da ide po zraku, između oblaka, i da se drveće gotovo ne vidi. Fra Melitón se uplaši, pomisli da je zapao u morsku bolest od sjećanja na vino, ali vidje da se zaista sve više uzdiže. Čovjek, bolje rekavši, fratar, prestrašen, uzbuđen, poče vući magaricu za oglav, ali ona ne haje.

— Stoj! Stoj! Stani! — povika on više puta, ali magarica samo grabi naprijed.

— Stani! Stani! — uzvikao se fratar, a magarica, ne mareći, samo protisnu kroza zube:

— Da, da, viči, vapi! Imaš i zašto!

Melitón pritisnu magaricu debelim mesom, da vidi može li prisiliti čudnu životinju da se spusti, a dozivao je sve prijatelje, vriskao i vapio mašući svjetiljkom, a magarica, koja je bjesnjela i divljala, i opet samo protisnu:

— Da, da, viči, vapi! Imaš i zašto! Onda fra Melitón razabra da je izgubljen i da je velik grešnik; osjeti duboko kajanje, poče plakati i preporučivati se Gospi. Uto očuti da se siva magarica na trenutke umiruje i da izbacuje nepodnošljiv vonj sumpora. Onda Melitón, u božanskom nadahnuću, bojeći se da se ne razbije na tlu, otvori kišobran, koji mu posluži kao padobran, i spusti se polagano na taj brežuljak. Kad se našao na tlu, kleče i zahvali nebesima, i sjećajući se onoga što je rekla magarica dok ga je nosila u visinu, podiže tude svetište Naše Gospe od Chille, to jest od Vapaja.«

*

— Vrlo dobro — u smijehu će don Alvaro kad je saslušao legendu. — Objašnjenje je veoma šaljivo, puno duha, premda pomalo nepristojno.

— Mislite...?

— Dabome, čovječe.

— Vjera naših predaka obiluje šaljivim stvarima.

— Ne velim da nije tako.

— To pokazuje snagu vjere. Kad još uvijek živi, unatoč svim svojim smiješnim stranama, bez sumnje je za nešto.

Bili su se udaljili od crkve pa se vratiše do nje. Izdaleka se činila kao velik feudalni dvorac s nazubljenim zidovima i kulama,

usred klanca okružena šumama; mjesečina prosipala srebro po granju, duboko nebo bilo neobično sjajno...

Spavali su u trijemu crkvenjakove kuće. S polja naokolo dolazila tišina donoseći onaj tajanstveni dojam Prirode, u kojem se spajaju potpuni mir i intenzivan život drveća i bilja, kukaca i ptica. U dubokoj noći čuo se zloslutni krik sove, a pred jutro pjevali slavuji.

Glava dvadeset treća **POTRAGA**

Dok su Aracil i njegova kći spavali u trijemu u kući crkvenjaka Naše Gospe od Chille, dvije su osobe išle Madridom misleći na njih i pripremale se da ih traže: bijahu ta dvojica Tom Gray, dopisnik agencije Reuter, i doktor Iturrioz.

Toma Graya poslala je njegova agencija u Madrid da šalje izvještaje o svečanostima; s tribine, koja je bila blizu balkona što ga je zauzeo anarhist, prisustvovao je eksploziji, pomogao ranjenima, vidio mrtva Nila Brulla i pribivao autopsiji. Osim toga, poznavao je Aracila i njegovu kćer.

Imao je sve potrebne podatke za potanko obavještenje, i to je učinio; ali je nestanak Aracila i njegove kćeri dao događaju novo značenje i povećao Grayevu novinarsku radoznalost.

Gray je poznavao doktora Iturriozu, i nije mislio, kao drugi, da je podrugljivac, već je bio uvjeren da je to darovit čovjek.

— Nas dvojica moramo potražiti Aracila — reče Englez.

— A ako ga nađemo...? — zapita Iturrioz.

— Ako ga nađemo... pomoći ćemo mu da pobjegne.

— Slažem se.

Obojica krenuše i obidoše sve dijelove Madrida. Iturrioz je bio uvjeren da njegov prijatelj nije otišao iz prijestolnice.

Kad su iz Pariza stigli telegrami koji su tvrdili da je doktor ondje viđen, Gray je sumnjao: nastavio je sa svojim obavještenjima i, najposlije, kad je vidio da njegova istraživanja ne donose ploda, mislio je da treba ostaviti tragove koje je slijedio, i krenuti novima.

Iturrioz i Gray viđali su se u kavani *Suizo*, i izmjenjivali dojmove. Jedne večeri reče Iturrioz:

— Vidio sam inženjera Venancija Arcea, Aracilova rođaka. On nešto zna; ima indicija o onom što je mogao učiniti doktor. Večeras ćemo ga posjetiti.

Otišli su u posjet inženjeru i razgovarali s njim.

— Ja sam spreman uložiti potrebni novac da ih spasimo — reče Gray. — Stoga se ne skanjujte da nam kažete što znate; ako su pobjegli, bolje po njih; ako nisu, pomoći ćemo im da pobjegnu.

— Ja vam ne znam mnogo — odvratí Venancio. — Imam samo

indicije, pretpostavke...

— Govorite — reče mu Iturrioz. — Mislim da su Aracil i María bili u Madridu do prije desetak-dvanaestak dana, skriveni ne znam gdje.

— I ja tako mislim — reče Iturrioz.

— Najpametnije je bilo ostati u Madridu poslije atentata — ustvrdi Venancio — iako Aracil nije u njem sudjelovao. Oni su noću saznali da su izdani nalozi za hapšenje; prirodno je dakle da su izbjegavali putovanje vlakom.

— Znači, vi ne vjerujete da su bili u Parizu kad je stigla ta vijest? — zapita Gray.

Ne vjerujem.

— Ni ja — pridoda Iturrioz.

— Mnogi razlozi navode na taj zaključak — nastavi Venancio. — Zna se da se Aracil obrijao u bolnici; dokazano je.

— Istina je — potvrdi Gray.

— Unatoč tome, dvojica pariških novinara koji su rekli da su ga vidjeli, opisali su ga kao čovjeka crne brade. Iz razgovora s Aracilom u Parizu izlazi da doktor još nije znao da su Brulla našli mrtva. Uza sve to, vijest je ondje bila poznata dvadeset četiri sata prije, a Aracil nije bio upućen. Osim toga, pustili su da dan poslije susreta s anarhistom kaže da ne zna za Brullovo boravište.

— Sve je to besmisleno — reče Gray.

— Nije. To pokazuje — reče Iturrioz — da Aracil nije bio u Parizu i da su njegovi prijatelji izveli taj manevar da zavaraju policiju.

— To je i moje mišljenje — primetnu Venancio.

— Onda, što mislite? — upita Gray. Gdje su? Jesu li još u Madridu?

— Ja držim — odgovori inženjer — da je Aracil zatražio od kojega svog pariškog prijatelja da izmisli sastanak s njime, a kad je vijest postigla učinak i svi povjerovali da su umakli, oni su pripremili bijeg.

— Misлите li da su krenuli vlakom? — upita Gray.

— Vjerujem da nisu. Da su otišli vlakom, bili bi u sigurnosti; da su izvan opasnosti, pisali bi nam. Osim toga, logično je da se čovjek ne usudi izazivati sudbinu kad je već uspio da se spasi u prvo vrijeme.

— I što mislite kako su otišli?

— Ne znam; ako je posredovao koji prijatelj ili utjecajna ličnost, moguće je da su otišli automobilom; ali sumnjam u to zbog onog što sam prije rekao. Da su otišli automobilom, bili bi već podavno izvan Španjolske i pisali bi nam da nas umire.

— Onda mislite da su još u Španjolskoj?

— Tako je.

— I da namjeravaju pješačiti do Francuske? To mi se čini besmisleno.

— Bilo da pješače ili jašu na konju, mislim da su izabrali put prema Portugalu. Zašto tako mislim? Prvo, jer je taj put kraći; drugo, jer je kraj slabije napučen; treće, jer sam ja Mariji govorio o tome putu.

— Onda nema sumnje da su krenuli tuda — reče Iturrioz.

— Dakle, ako su vaše pretpostavke točne, dokle su mogli stići? — pitao je Gray.

— Ako su krenuli dan-dva poslije objavljivanja vijesti da su prošli kroz Pariz, onda su zacijelo negdje blizu portugalske granice.

— Hoćete li s doktorom Iturriozom i sa mnom poći da ih tražimo? Ići ćemo automobilom, pa ako ih sretnemo, odvest ćemo ih u sigurnost.

— Sva je prilika da cesta nije onaj put što su ga izabrali.

— Ne mari; raspitivat ćemo. Onda, hoćete li s nama? Krenut ćemo za nekoliko sati. Iturrioz i ja doći ćemo po vas u pet sati. Budite spremni.

Oprostiše se, a ujutro se Tom Gray i doktor Iturrioz pojavili pred vratima Venancijeve kuće u prekrasnu automobilu. Popeše se sva trojica. Gray je vozio. Izidoše iz Madrida i ubrzo stigoše u Maquedu; ondje su raspitivali, prosljedili do Oropese i, ne dobivši nikakve obavijesti, došli u Navalcarnero. Poslije ostaviše glavnu cestu i stigoše u Brunete.

Venancio je mislio da je doktor sa kćerkom krenuo tim putem. Kako je tuda prolazilo malo svijeta, mogli su se u krčmama sjetiti bjegunaca; i zaista, na prvom mjestu gdje su pitali, u krčmici *Dos Caminos*, žena opisa Aracila i njegovu kćer i reče da su prije tjedan dana ili više boravili u njenoj kući. Za cijelog puta, od Bruneta do mjestanca San Martin de Valdeiglesias, nailazili su na trag Aracila i njegove kćeri, a u krčmi u San Juanu de los Pastores, opisi što ih je dala krčmarica bijahu tako jasni da Venancio, Iturrioz i Englez nisu mogli sumnjati da je riječ o doktoru i Mariji. Nisu mogli objasniti to

što je krčmarica tvrdila da je ono bio čuvar i njegova kći.

U San Martinu trag se gubio; prošao je priličan broj seljaka na svečanost u Adradu, i nisu se mogli sjetiti da su vidjeli te putnike. Osim toga, cesta je tu prestajala, i nije se moglo nastaviti automobilom.

Raspravljali su o tome kako da nastave put, te Venancio, pošto je dobroano promislio o svemu, reče:

— Najbolje je da jedan kupi dobra konja i prođe put preko planine u pravoj liniji prema Portugalu; automobil može istraživati cestu između Navalmorala, Plasencije i Corije.

Odlučiše da tako učine. Iturrioz, koji je bio dobar jahač, kupi u San Martinu de Valdeiglesias konja, zabilježi mjesta kroz koja mora proći, i poslijepodne krenu na put. Ostadoše pri dogovoru da će on o svojim traganjima pisati svakog dana Tomu Grayu u Navalmoral.

Venancio i Englez siđoše automobilom u Escalonu, a iz Escalone požuriše se u Maquedu, odakle nastaviše cestom i zaustaviše se u Navalmoralu de la Mata.

Sutradan su Venancio i Gray prokrstarili cestom, ali nisu našli nikakav trag. Prvo Iturriozovo pismo nije kazivalo ništa zanimljivo; u drugom je javljao da je u Adradi susreo čovjeka s nadimkom *Ninchi*, koji poznaje bjegunce. Taj *Ninchi* ponudio se da ga prati, pa su njih dvojica išli duž Gredosa i tragali za Aracilom i njegovom kćeri.

Glava dvadeset četvrta **SERRANA DE LA VERA**

Aracil se probudi i vidje da je i María budna; obadvoje ustadoše i izidoše na čistinu pred crkvom. Nejasna svjetlost svanuća osvjetljavala je polje. Puhao je svjež i blag lahor. Osedlaše konje i baš su htjeli krenuti kad župnik, koji i sam bijaše ustao, reče:

— Što, zar ne želite vidjeti crkvu? Aracil se htio izgovoriti kako mu valja pripraviti konje, ali ga kći ušutka pogledom, a župnik, koji je primijetio namjeru, reče:

— Hajte, molim vas! Pa neće vam misa uzeti cio dan!

Bila je nedjelja: nećkanje je moglo ispasti previše značajno, pa udoše. Župnik i čuvar pokazaše im crkvu i kor.

— Svira li jedno od vas na glasoviru? — upita župnik Mariju.

— Ne... Mi...? Pa otkud biste htjeli da to znamo?

— Ama ne pravite se nevjēsti! Vi svirate na glasoviru.

— Ne, ne sviram.

— Manite se priča!

María se uznemiri i gledaše zbunjeno oca. Aracil se nacerio i grizao usne.

— Iako sam ponešto žestok — reče župnik — nisam od onih koji bi ikome naudili. Premda sam nešto odgonetnuo, o tome šutim. Dakle, hajte i svirajte na orguljama dok ja služim misu.

— Privući ćemo pažnju — reče Aracil — a to nam nije podesno.

— Zašto biste privukli pažnju?

— Žena koja svira na orguljama!

— Već ćemo urediti. Na kor će ući samo crkvenjak, vaša kći i vi; ljudi neka misle da ste vi svirali. Crkvenjak neće ništa kazati ako mu tako zapovjedim.

Nije bilo načina da se odbije, i María se dogovori sa župnikom što treba svirati. Crkvenjak će je upućivati kada i kako treba što raditi, a Aracil će pritiskivati mijeh.

Zvono počē zvoniti, a malo kasnije udoše u crkvu svi ljudi iz okolice koji su sinoć bili na svečanosti. Poče misa. Aracil se prihvati mijeha na orguljama. María je sjela ispred tipaka i radila onako kako ju je upućivao crkvenjak.

Tako je svirala ono čega se sjećala: odlomke iz opera i sonata Beethovenovih i Mozartovih.

Kad se završila misa, župnik ih pozva na objed. Pripravili su izvrstan ručak; ali María i Aracil rekoše da im se žuri, uzjahaše, a za njima eto don Alvara.

— Jako ste dobro svirali! — reče s iskrenom pohvalom Mariji.

— Nisam ja svirala! Svirao je moj otac!

— Eh, to su mislili ljudi; ali kako sam ja radoznao, uspeo sam se uza stube i vidio kako vaš otac napuhava mijeh dok vi svirate.

María se nasmija.

— Zacijelo imate čudno mišljenje o nama — reče.

— Tako te se ne bih začudio kad bi pri dolasku u obližnje mjesto izišli da vas dočekaju zovući vas vojvotkinja, princeza ili kraljica.

— Ne brinite, neće.

— Što ja znam!

Sidoše kroz glogov gušticu i vrištinu, kroz velike i mirisne grmове divljeg ružmarina, mokra od rose. Miris tamjana isparivao se među tim trnjacima; dugo su išli ne znajući pravac; ali su neprestano slijedili klanac Chille, kojemu je u dnu tekao potok; poslije su u mlinovima za mljevenje paprike pitali za put, i tako stigoše u Madrigal de la Vera.

Ondje su njih troje ručali u velikoj i crnoj kuhinji gdje bijaše golem kamin, u kojem su visjeli vijenci kobasica i svinjskih butina. Poslijepodne krenuše na put i podbadajući konje prodoše kroz Valverde de la Vera, zatim kroz drugo mjesto, u kojem, po kazivanju don Alvara, nije vrijedilo zaustaviti se, jer je baš jedno i kukavno, a kad se unoćalo, stigli su blizu Losara.

Don Alvaro ispriča Mariji priču, ili legendu, o ženi-razbojniku, nazvanoj Serrana de la Vera, koja je u prijašnja vremena prolazila tim planinama i pljačkala putnike; i poče recitirati staru romancu, koja ovako kazivaše:

*Baš u Veri od Plasence,
a u klancu zvanu Olla,
zastade me zlatokosa
hajdučica iz planine.
Nos i oči velom krije
da joj tako zakrivenoj*

*ne ugleda nitko lica
ni opisa da joj ne zna.*

María mu reče neka nastavi romancu o hajdučici, i don Alvaro istoči je cijelu.

Već se unoćalo kad stigoše u Losar de Vera. Don Alvaro odvede ih u veliku gostionicu, osvijetljenu električnim svjetlom, i ondje s sve troje smjestiše.

Glava dvadeset peta **KONJ ZAGLAVLJUJE**

Kad su sutradan podranili iz mjesta, opaziše kako Marijin konj ne može da ide. Jedva je jedvice pomicao noge, kao da se klanja, i jako je dahtao, a kad je htio krenuti naprijed i ubrzati korak, pravio je šum kao kotao kad vrije. María je molila oca i don Alvara da se ne žure, jer ih njezin konj ne može slijediti. María sjaha, te Aracil i don Alvaro pregledaše kljuse.

— Gdje ste kupili tu ragu? — upita don Alvaro. — Kakve li strvine!

Konj stade, a Aracil, María i don Alvaro promatrahu ga šuteći. Jadni Galán izgledao je zaista kukavno onako žalosne spodobе i drhtavih nogu; velike mu okrugle i ugasle oči gledale tjeskobno. Žudno je otvarao usta da diše; dahtao je i hripao i pokazivao velike i žute zube.

Pošto ga je promotrio, reče Aracil:

— Ovaj će konj odmah uginuti.

Skinuše mu sedlo i oglav da bude slobodniji; ne htjedoše ga ostaviti, činilo im se to okrutnim. One mutne i blage oči bijahu kao da čuvaju neodređenu a nježnu želju.

Noge mu se kočile; zatim počе drhtati, savi mu se jedna prednja noga, zatim druga, nagnu se naprijed, zatetura i opruži se postrance, uzdišući. Noge se grčevito micale, životinja počе dahtati, i oči joj se zamagliše. Trenutak ostade nepomična, kao da se odmara, očekujući posljednji udarac; izvi vrat, dug i uzak, opet se uzbudi... i tanak mlaz krvi poteče iz nozdrva na tlo.

— Jadni Galán! — protisnu María, brišući iskrenu suzu.

— Je li vas se to dojmilo? — pitao je don Alvaro.

— Jest, žao mi je konja. Tako loše postupaju s njima!

Uto počе visoko u zraku kružiti orlušina, sup bjeloglavi, tako visoko te bijaše kao da leti iznad samih planinskih vrhova.

— Taj je već vidio plijen — reče don Alvaro.

— Taj je zaista nezavisan — nadoda Aracil.

María uzjaha na sapi očeve kobile, a zatim se udaljiše odande.

Približiše se Jarandilli; don Alvaro morao je tu ostati, pa je nastojao privoljeti doktora i Mariju da se zadrže, i nabrojao im

znamenitosti mjesta.

— Ne, ne možemo, jako nam se žuri — reče Aracil.

— Mogli biste se odmoriti u mojoj kući — nadoveza don Alvaro. — Ondje vas nitko neće tražiti.

— Hvala! Najljepša vam hvala! — rekoše otac i kći. — Ali nije moguće.

— Želio bih onda da mi nešto obećate — reče don Alvaro Mariji.

— Što to?

— Da mi, kad stignete, gdje god to bude, napišete pismo i kažete: stigli smo.

— Vrlo dobro; hoću.

— Ali potpisano, s vašim imenom i prezimenom.

— Hoću; nema u tome nikakve zapreke.

— Kad već tako pristajete, onda mi, u sjećanje na zajedničko putovanje, pošaljite svoju fotografiju.

— Dobro.

— Zaista?

— Da. Ali i ja nešto želim: da o nama ne govorite nikome, pa ni svojim kod kuće, dok ne dobijete moje pismo.

— Ne brinite, govorit ću jedino sa samim sobom.

— Onda, oprostimo se prije nego što uđemo u mjesto. Neka nas ne vide zajedno, jer će vas pitati.

Oprostiše se srdačno, te otac i kći prodoše kroz mjesto i krenuše putem u Cuacos.

Glava dvadeset šesta *MUSIÚ*

Nešto kasnije susretoše skupinu mazgara; bijaše ih više od dvadeset, a jahali su mazge natovarene vrećama paprike. Svi su bili veoma gizdavi, a mazge im imale praporce oko vrata.

Mazge su bile jake i brze, i uskoro ostaviše za sobom kobilu na kojoj su jahali doktor i njegova kći. Kad su došli na uzbrdicu pokrivenu kamenjem, Aracilova kobila uspori hod; mazge su se, naprotiv, pele uz obronak veoma brzo.

Bio je živahan i lijep prizor vidjeti onu skupinu jahača, onako sjajnu, kako se penje starim drumom. Zvuk praporaca kao da je poticao mazge, žustre, čiste, opremljene, pa su grabile brzo i snažno. Kamenje je odzvanjalo pod željezom potkova, a ispod kopita skakale iskre.

Aracil i njegova kći polagano su napredovali; jeli su što su nosili u naprtnjači; poslijepodne su na putu vidjeli čovjeka koji je trčao, a sat prije nego što su stigli u Cuacos namjeri im se na put stari Musiú Roberto del Castillo, koji je jahao na čupavu konju. Duge mu noge dosezale do tla, a skupljene hlače dopuštale da mu se vide slabe kosti. Musiú Roberto del Castillo uljudno pozdravi doktora i njegovu kćer.

— Vi me poznajete? — upita.

— Ne poznajemo — odvrati Aracil.

— Ovo je — reče María — gospodin što je išao s niskim čovjekom, a sreli smo ga prvi put blizu mosta kad smo krenuli iz Brunete.

— Isti, gospođice — potvrdi *Musiú*.

— Pronalazač eliksira. Sjećam se — uzviknu doktor; — samo ste prije išli pješke.

— Jesam — progundā *Musiú*; — naišao sam na ovog konja u polju, pa sam ga prisvojio.

— Vraže, kakve li rabote!

— Ne može svatko biti bogat kao vi.

— A odakle vi znate da smo bogati? — upita doktor.

— Eto, znam. A osim toga znam da ste liječnik i da bježite.

— Pih!

— Znam pouzdano! I kako mi treba nešto novaca, ako ne odriješite vrećicu, prijavit ću vas.

— A mi ćemo vas prijaviti kao konjokradicu! — upade María.

— Bah! Između skitnice kao što sam ja i gospode kao što ste vi postoji velika razlika. Mene će zatvoriti na nekoliko mjeseci; vas, što ja znam što ste učinili! Vjerojatno štogod pokrupno kad tako bježite.

— I što ćete dobiti ako nas prokažete? — pitaše Aracil.

Musiú sleže ramenima. Sve troje su nastavili cestom.

— E pa dobro — reče *Musiú* — što ćete mi dati da šutim?

— Vi ćete reći — odvrati María.

— Pedeset dura.

— Odakle da ih izvučemo?

— Koliko, onda, vi nosite?

— Dvadesetak.

— Neka bude.

— A ako nas poslije prijavite?

— Koješta! I ja imam mnogo što skrivati, i stoga ne brinite — reče *Musiú*, smijući se cinično, te pokaza svoje crne zube.

— Hajde, dat ćemo vam pet dura — reče Aracil.

— Dobro, dobro. Dajte. A kad stignemo u mjesto, svatko na svoju stranu.

— Jedno pitanje — reče Aracil: — zašto kažete da sam liječnik i da sam bogat?

— Jer ste na putu pregledali bolesnika, velim da ste liječnik; jer ste mu dali novaca, velim da ste bogati; jer se ondje niste htjeli zadržati ni trenutka, mislim da bježite.

Aracil ne odgovori. Dosljednost nije mogla biti logičnija. Stigoše u Cuacos, i dvojica žandara izađoše pred njih te ih zaustaviše. Pobjegao je zatvorenik što su ga vodili, i žandari su mislili da su ga Aracil i njegova kći zacijelo sreli na putu. Oni nabrojiše osobe s kojima su se sreli putem, a jedan od žandara zatraži njihove dokumente. Pokazaše ih.

— Vi ovdje ostajete? — upita žandar, ne čitajući papire.

— Vjerojatno — reče Aracil.

— U redu. Onda ćete sutra s nama u Jaraiz, da date izjavu.

Istovremeno bijaše zaustavljen i *Musiú*, on je drhtao od straha i gledao svoga konja i dvojake.

Jedan žandar zovnu mladića lupeškog izgleda, te će mu,

pokazavši na doktora i njegovu kćer:

— Čuj, Lesmes, otprati gospodu u krčmu.

Zatim dvojica žandara uzeše *Musiúa* u sredinu i odoše s njim.

— Kamo vode onoga? — zapita Aracil Lesmesa.

— Kamo bi ga odveli...? U zatvor, dakako.

Mladić ih odvede do krčme. Kobilu ostaviše u staji i uđoše u veliku, počadavjelu kuhinju.

Vlasnik gostionice bijaše sijed starac s ispupčenim jagodicama na licu. Lesmes, za koga se pokaza da je sudski pandur, reče mu da smjesti doktora i Mariju.

— Ali, jesu li to sumnjive osobe? — upita gostioničar.

— Nisu, čovječe, ne; imaju isprave i pokazali su ih žandarima.

— A zašto onda dolaze s tobom?

— Jer sutra moraju u Jaraiz da daju izjavu.

— Dobro, dobro.

— Ako ih ti ne želiš primiti, odvest ću ih u drugu gostionicu.

— Ama ne; neka ostanu.

— A što se toliko prenamažete, gospodine Benito? — reče mlad i bucmast prenašač paprike. — Kad su svi ovdje prisutni, počevši od vas, sjedili u hladovini, tko duže tko kraće.

— Šuti, životinjo! — izdera se starac. — U moju kuću dolaze samo pristojne osobe.

Mazgar se nasmija, a sluškinja ode da priredi sobu Aracilu i njegovoj kćeri.

Glava dvadeset sedma **BIJEG U NOĆI**

Na slabom svjetlu lojanice vidjela se nečista i crna soba, u kojoj su se gubili, razbacani kojekuda, velika škrinja, stol s nogama ukriž i dvije postelje s crvenim pokrivačima. Na stropu se vidjele uvijene grede obojene plavo. Na zidu, okrečenu i punu oljuštenih mjesta, visjelo maleno zrcalo, pomučeno i pocrnjelo, i nekoliko bakroreza s vjerskim prizorima.

María i Aracil raspravljahu što da učine. Prijetile su im dvije opasnosti: jedna, izjava u Jaraizu, u kojoj bi se mogli smesti i upasti u kontradikcije i propasti, a upropastiti i čuvara Isidra; druga opasnost bijaše da ih oda *Musiú*, kad vidi da je uhvaćen.

Kad su vidjeli da bi mogli sve izgubiti, odlučise da bježe noću i potraže najbližu postaju, a to bijaše Casatejada. Odande bi Aracil otputovao vlakom u Portugal; a da ne idu zajedno i ne pobude sumnju, María bi pričekala u mjestu i otišla sutradan.

— Samo da nas ne nadziru — reče María. — Pozovi Lesmesa, pandura, koji se zacijelo nalazi dolje.

Doktor siđe u kuhinju pa uze razgovarati s mazgarima i čovječuljkom koji ih je doveo u gostionicu; reče da će ostati nekoliko dana u Jaraizu, ispriča nekoliko botkih priča i sprijatelji se sa svima.

María se dotle uputi kako se otvaraju kućna vrata; s jedne na drugu stranu bijaše lanac, a stražnja vratašca imala su zasunak koji je škripao. Poslije se uspe u sobu što su im je namijenili i razgleda okolicu. Hodnik je bio blizu, a prozor mu gledao na uličicu što su je sastavljala dva zida od gruba kamena.

Na jednoj strani hodnika, u potkrovlju, čuvala se motike, grablje, vile i košare.

To je potkrovlje bilo zatvoreno crvotočnim vratima što su se pridržavala kukom.

Večerali su u kuhinji. Govorili su živahno i veselo, da ne pobude sumnju.

Poslije večere odoše Aracil i María u svoju sobu, koja je bila blizu stubišta, a vrata ostaviše otvorena. Odozgo su promatrali kamo mazgari stavljaju samare, što su im služili za uzglavlje, i vidješe da

ih svi smještaju na unutrašnjem dijelu, najudaljenijem od vrata. Znači, put bijaše slobodan.

Postojale su dvije velike poteškoće: sići niza stube i otvoriti vrata bez buke, da se nitko ne probudi. Izvesti kobilu iz staje bijaše nemoguć pothvat, pa su odlučili da je ostave.

Sat ili više ostadoše u sobi, u tami, dok nije utihnuo i najmanji šum u kući. María izuje cipele, a Aracil čizme.

— Hajdemo.

Iziđoše na stube. Bile su tako stare da su škripale pod najlakšim korakom. Otac i kći silazili su niza stube na vršcima prstiju, zadržavajući se koji put prestrašeni. U daskama praskalo, pa su zastajali nepomični, dok im je srce lupalo. Stigoše u trijem. María na trenutak osluhnu disanje mazgara i tiho tihano krenu prema vratima. Zatim povuče zasun, a željezo jako zaškripi.

— Tko to tamo švrlja? — reče jedan mazgar.

María zgrabi očevu ruku i povuče ga natrag.

— Zbiva li se što? — ponovno zapita mazgar.

María i Aracil ostadoše na trenutak nepomični; zatim uzmaoše malo pomalo i popeše se ponovno stubama. Bilo je teško izići kroz vrata a da nitko ne primijeti. María spomenu ocu o prozoru u hodniku.

— Hajde da ga vidimo.

Išli su tiho; prozor je bio na visini od pet-šest metara nad uličicom. Aracil otpasa pojas. Dosezao je gotovo do tla, ali se nije imao gdje učvrstiti! drvo je bilo slabo i crvotočno.

— Kako bismo mogli ovo učvrstiti? mrmljao je Aracil.

María uđe u potkrovlje gdje se čuvalo poljodjelsko oruđe i dođe s drškom motike.

— Ako bismo je postavili poprijeko na prozor? Ha?

— Jest, moglo bi poslužiti.

Držak je bio doista duži nego što je širina prozora; bilo je samo pitanje hoće li se izmaknuti. Svezaše pojas na sredini drška i vidješe da se učvrstio veoma dobro.

— Hajdemo — reče Aracil. — Sidi najprije ti, ja ću paziti da se držak ne izmakne.

María provuče tijelo izvan prozora i prihvati za pojas; Aracil joj je pomagao odozgo, i djevojka stiže do zemlje ne ozlijedivši se.

Doktor se htjede spustiti, ali je mislio da bi, kad ispusti pojas, držak motike, jer je dosta težak, pao na hodnik te izazvao buku.

— Što je? — upita María.

— Čekaj malo.

Aracil izvadi rubac, prekide ga na dvije trake i priveza njima držak motike za šarke na prozoru.

— Ama, što je? Zašto ne silaziš?

— Čekaj, molim te.

Kad je učvrstio držak, naže se izvan prozora i spusti bez poteškoće.

Prodoše uličicom između dva kamena zida te iziđoše na cestu.

Mjesec je sjao na nebu i promaljao blijedo lice iznad nekog krova, mjesečina je dijelila ulicu na tamni i na svijetli dio; na svijetloj strani vidjela se trošna pročelja, ruševna, sa starim i nakrivljenim balkonima, a po njima se ocrtavale crne i rupičaste sjene velikih streha i izbočina. Kamenje se snažno ocrtavalo. Držeći se zidova, Aracil i María nastaviše stranom u sjeni, što je u razmacima bila presijecana svjetlom koje je ulazilo kroz bočne uličice.

Neka žena otvori balkon i proli vodu iz umivaonika. Kasnije vidješe noćobdiju; umotan kabanicom, noseći koplje što mu se čelik sjao na mjesečini, sjetno je izvikivao noćni sat.

Izađoše iz sela; tužno zavijanje pasa prekidalno bi na trenutke noćni mir. Kad su prolazili ispred nekakve osamljene kuće, ispade pred njih psić koji je bijesno lajao. Aracil izvuče revolver i udari ga njime. Ali je pseto i dalje lajalo i nasrtalo da ugrize dok nije, režeći, napustilo bitku.

Put prema Jaraizu bijaše dobro označen: ali bi bilo mnogo teže pronaći kasnije put u Castejadu. Sat ili sat i po poslije odlaska iz Cuacosa stigoše u Jaraiz. Nisu ušli u mjesto; prodoše ispred osvjetljene kovačnice.

— Pričekaj me časak — reče Aracil; — pitat ću ovdje.

María ostade sama na putu, i za malo vremena vrati se doktor.

— Pogodili smo, idemo dobro — reče.

Nastaviše put. Slaba mjesečina obasjavala je polje pusto, golo i suho; u daljini je nekakav pas čuvar lavežem ispunjao zrak. Otac i kći počeli su popuštati; na mahove su osjećali kako ih hvata san.

Ponoć je bila prošla kad stigoše na obalu duboke rijeke. Po vodenom površju prosuo se treperav sjaj, rijeka tajnovito šumila.

Bjegunci su išli obalom ne bi li ugledali most ili kakav čamac, ali ne nadoše ni jedno ni drugo. Što da učine? Rijeka strašna, široka,

vijugava, bijaše kao velika zmija zaspala na pijesku. Divili su se kad su je vidjeli onako blistavu; zadržavanje ih je moglo upropastiti.

— Ovo je rijeka Tiétar i zacijelo nije jako duboka — reče Aracil; — to što put vodi ovuda, a nema mosta, znači da je ovdje gaz.

— Pogledajmo.

— Izuše se i zagaziše u rijeku. U početku nije bila duboka, ali je poslije sedam-osam koraka porasla visina vode.

— Treba se vratiti — reče Aracil.

— A što ćemo?

Bilo je veoma teško odgovoriti na to pitanje. Matica je bila brza; da neplivač u njoj izgubi tlo pod nogama, bilo bi nesreće.

— Pričekajmo da vidimo kad se malo razdani — reče Aracil, malodušno.

Pružiše se na obali rijeke. Oboje su bili iscrpljeni, grozničavi, nijemi. Uto se oču kako u daljini juri konj uzagrepcu.

— Netko dolazi! — uzviknu doktor zaprepašten. — Jesu li možda žandari? Onda smo izgubljeni.

Kad je jahač zašao na pijesak širokog riječnog korita, nije se više čuo topot konjskih potkova; ali se, naprotiv, čulo, svaki put sve bliže, zveckanje orme i remenja u noćnoj tišini.

Nisu bili žandari već usamljen čovjek na bijelu konju. Jahač zacijelo nije poznavao put, jer ostade zbunjen kad se nađe pred rijekom bez mosta kojim bi prešao; pogleda uz obalu pa niz obalu, i najposlije se odlučí da zagazi u vodu.

— Hej, dobri čovječe! — reče mu Aracil.

— Što je? Tko me zove?

— Biste li nas mogli prevesti na konju?

— Ne mogu, žuri mi se.

— A ako bih vam platio?

— Ne mogu gubiti vremena.

Čovjek se spremi da prijeđe preko rijeke na konju, pa kao da se želi ohrabriti, zapjeva:

*Hajde, moj konjicu brzi,
zaplovi sa mnom po rijeci,
gone me žandari carski,
konjicu, deder poteci!*

— Hajde, pa kud puklo da puklo! — reče Aracil. — Prihvati se za me, María. Čvrsto!

Doktor se obadvjema rukama uhvati konju za rep, a María ocu za pas. Voda se penjala, penjala, došla im do vrata; doktor i njegova kći osjećali su strah od bliske smrti; zatim voda poče opadati, konj se strese i istrže iz doktorovih ruku, i tako se Aracil i María nađoše u rijeci, ali im voda bijaše jedva nešto iznad koljena. Bez muke stigoše na drugu obalu. Konjanik podbode konja ostrugama i udalji se kasom.

Aracilu i Mariji curila voda s odjeće, a drhtali su od mokrine i hladnoće. María se tresla, a njen otac, uplašen, ne misleći više na bijeg, nastojaše da zapali vatru; gotovo sve žigice što hi je nosio bile su vlažne; ipak su neke valjale, pa su mogli zapaliti vatru i malko posušiti odjeću.

Na obzoru počela rudjeti zora, i šafranasta koprena praskozorja širila se zemljom kad su Aracil i María opet krenuli na put. U svanuće prijedoše željezničku prugu. Na sivom svjetlu jutra, usred žitnih polja, vidjelo se selo. Na istoku blistala jedna zvijezda; pijetlovi počinjali kukurijekati.

Nasmrt umorni išli su putem kad iznenada začuše povike:

— Aracil! María!

Okrenuše se iznenađeni. Pred njima, na konju, bijahu Venancio i Gray.

— Hajdemo — reče Englez — uzjašite.

Aracil uzjaše na sapi Grayova konja, a Venancio podiže Mariju i smjesti je na prednji svod sedla, pa kasom stigoše na cestu. Ondje je čekao crveni automobil i čovjek kraj njega. Englez naloži čovjeku da odvede konje u selo; u auto se popeše Venancio, Aracil i María. Englez okrenu ručicom da pokrene motor, zatim se pope na svoje sjedište, otkoči kočnicu, i automobil krenu vrtoglavom brzinom.

Venancio objasni doktoru i njegovoj kćeri da su izjutra saznali od glasnika, što ga je poslao Iturrioz, da su bili u Cuacosu, i taj ih je glasnik, a bijaše to *Ninchi*, vidio kad su prelazili Tiétar, iako ih nije prepoznao. Kad im je kazao da se na putu blizu rijeke sreo s jednim muškarcem i jednom ženom, Englez i on uzeše da su to oni.

Aracil ispriča što im se dogodilo u Cuacosu, i misleći da su možda u taj čas otkrili njegov bijeg, osjeti strah.

Danilo se; mjesec se sakrivao; još je nekoliko zvijezda žmirkalo na nebu; Gredos ukazivaše svoje pravilo između bijelih

oblaka, te bijaše poput kakvih zupčastih zidina; zatim se poljem razli sunce, krpe oblaka ostadoše iznad krajnjih vršaka, a malo kasnije planina nestade kao čarolijom...

Englez je dobro znao put kojim je valjalo ići; siđoše do Trujilla, a šest sati kasnije uđoše u Portugal.

Glava dvadeset osma *U PORTUGALU*

Zaustavili su se u prvom selu za portugalskom granicom i zadržali se u gostionici. María se slabo osjećala, noge kao da su joj gorjele.

— Što ti je? — reče joj otac.

— Ne znam.

Kad je htjela izuti cipele, nije mogla: noge su joj natekle. Aracil joj izreza cipele, ali i svlačenje čarapa bijaše joj na veliku muku; María otrpje bol ne tužeći se.

— Kako je hrabra! — reče Venancio, raznježen.

— Oh! mnogo, mnogo — uzviknu Englez, pun udivljenja.

Mariji strašno otekle noge, krv u njih navrla. Englez je imao nekakve tablete sublimata, koje su rastvorili u vodi, te Aracil oprao i poveza noge svojoj kćeri. Kad je završio povezivanje, doktor, koji je klečao, poljubi Mariju u nogu, iskreno, plačući.

Ona pruži ruke svom ocu, i na trenutak ostadoše zagrljeni.

Nisu smjeli gubiti vremena. Aracil i Gray odnesoše Mariju u automobil, a Venancio se oprostio s njima.

— Valja mi se vratiti u Madrid.

Aracil mu dade Isidrove dokumente i zamoli ga da ih što prije preda čuvaru, a María mu reče da zahvali Isidru i da mu ispriča kako su prešli granicu. Venancio zagrlj svoju rođakinju i rukovao se s doktorom i Englezom, koji nastaviše put u unutrašnjost Portugala.

Englez je imao prijatelja, svog zemljaka, koji bijaše vlasnik rudnika; taj ih je njegov prijatelj imao primiti u svojoj kući.

— Sad ćemo krenuti prema Coimbri; stići ćemo onamo uvečer, a kad se unoća, bit ćemo već u kući moga prijatelja.

U početku je cesta vodila između visokih plutovih stabala, što su u donjem dijelu bila oguljena i crvenkasta; poslije je krajolik postajao ugodniji i zeleniji. Prokrstariše prostrane borove šume. U podnožju borova, a pod njihovim eliptičnim ranama, vidjele se glinene čaše koje su skupljale smolu voštane boje. Sve je prolazilo vrtoglavom brzinom s jedne i s druge strane automobila: kuće, šume, drveće, putovi.

Aracil kao da je tonuo u san: umor i zrak navlačili mu drijem

na oči; María je osjećala težinu u glavi, drhtala je, srsi joj prolazili tijelom.

Podnoć prodoše kroz Coimbru, a kad se već sasvim unoćalo, stigoše u malo mjesto s velikim trgom punim drveća. Auto se zaustavi pred kućom s osvijetljenim prozorima. Sluga iziđe na vrata, i Englez ga upita za svog prijatelja.

— Je li kod kuće?

— Jest, ali ima goste na večeri.

— Dobro, neka iziđe.

— Ali mi je gospodin rekao...

— Ništa, kaži mu neka iziđe.

Sluga se ubrzo vrati s domaćinom, ćelavim i crvenim Englezom četrdesetih godina; Gray mu odmah objasni što se dogodilo.

— U redu. U redu — reče rudar.

I otvori automobil i pruži doktoru ruku da lakše iziđe; zatim, bez ceremonije, uze Mariju za ruke i predade je Grayu, koji s njom krenu uza stube do sobe na katu.

— Ova su gospoda moji rođaci, ostat će nekoliko dana — reče rudar sluškinji, nabadajući portugalski.

Zatim će, obrativši se sluzi:

— Otprati gospodina da smjesti auto.

Najposlije, naklonivši se Mariji, reče:

— Oprostite, imam večeru s Portugalcima koji hoće da mi prodaju neke rudnike.

I Englez ode; María, Aracil i sluškinja ostadoše u velikoj i neurednoj sobi. María, uz pomoć djevojke, leže na tvrdu i malu postelju, a Aracil se pruži u naslonjaču.

Glava dvadeset deveta

ODMARAJU SE

Sutradan opazi Aracil da njegova kći ima jaku groznicu. Rane na nogama nisu bile dovoljan razlog za takav porast temperature. Kad je zanoćalo, groznica je pala. Aracil je mislio da je to posljedica trošenja živaca u proteklim danima; ali se u ponoć groznica vrati, i Aracilu postade jasno da je to od baruštine: očito je oboljela kad su se one noći bijega odmarali na obali Tiétara.

María je buncala gotovo svu noć. U njenu bunilu rijeka je bila bolna misao koja ju je opsjedala.

— Rijeka... rijeka... — uzvikivala je. — Pazi... utopit ćemo se... — i uspravljala se u postelji, drhtava, širom otvorenih očiju. — Ah! prešli smo već...

I uvijek se vraćala na istu misao.

Aracil bijaše veoma nemiran zbog kćerine bolesti, pa upita rudara je li mjesni liječnik bistra glava.

— Jest, vrlo je inteligentan.

— Bismo li ga mogli pozvati?

— Nema nikakve zapreke. U njega se čovjek može pouzdati.

Pozvaše liječnika, mlada čovjeka otvorena pogleda; on pregleda bolesnicu i kaza da je posrijedi povratna groznica. Odredi način liječenja, koji se Aracilu činio dobar, i poslije četiri dana Mariji je bilo bolje, a groznica je popustila.

Gray najavi da odlazi u Madrid.

— Što vi namjeravate? — upita Aracila na rastanku.

— Još ne znam. Krenut ćemo kad Mariji bude bolje.

— Kamo?

— Još nismo o tome mislili. Bili smo zaokupljeni brigom da odemo iz Španjolske, a to nam se činilo tako teško da nismo pravili nikakav plan za kasnije.

— Ali se sad morate odlučiti.

— Ne znam bismo li u Francuskoj...

— Odande će vas protjerati.

— Mislite li da će biti bolje da idemo izravno u Englesku?

— To je svakako bolje; u Engleskoj svatko živi.

— Onda ćemo u Englesku.

— Reći ću prijatelju rudaru da sazna kad iz Lisabona kreće brod koji ne dotiče Španjolsku, i dat ću vam pismo za hotel u Londonu.

— Najljepša hvala.

Tom Gray pozdravi Mariju i ode.

U tjedan dana što su boravili u mjestu María se počela oporavljati, i kako joj je bivalo bolje, njen je otac postajao nemiran, nervozan i žalostan. Plašio ga najmanji štropot na ulici, neprestano je strahovao i jadikovao zbog svake sitnice.

Kad se María pridigla, morao je Aracil nekoliko dana ostati u postelji. Doktor Duarte, mjesni liječnik, preporučio mu je da provodi dan u prirodi, jer je slab i neurasteničan.

María, kad se oporavljala, bijaše dražesna, lijepa, nasmijana, slaba kao djevojčica. Nitko ne bi mogao u njoj zamisliti energičnu i smionu ženu. Nije izlazila iz kuće, prozor njene sobe gledao je u ravnicu što se zelenjela od vinograda i kukuruza, a zatvarala se u pozadini brežuljcima, na kojima se poput fantastične procesije redao dug niz čempresa završavajući na groblju.

María je običavala sjediti pored prozora i razgovarati sa sluškinjom, provincijskom djevojkom istočnjačkog ili židovskog tipa.

Dobro su se razumjele iako je jedna govorila portugalski a druga kastiljanski, i bile su unekoliko duševno srodne premda je María uočila da Portugalka osjeća neprijateljstvo prema Španjolcima. Djevojka je pričala kako se u Lisabonu većina lopova, probisvijeta i propalica sastoji od Španjolaca. María joj odgovaraše da svagdje ima zlih ljudi, ali se djevojka nije dala uvjeriti.

Primjedbu suprotnu djevojčinoj dao je Aracil, kojega je rudar predstavio svojim znancima kao inženjera, Francuza, koji je došao da posjeti rudnike. Doktor se u razgovoru s Marijom rugao mještanima.

— Ova je zemlja idealna za tašte ljude — reče joj.

— Zašto?

— Jer smo ovdje svi preuzvišena i presvijetla gospoda.²⁵ Kakva li preuzetna naroda!

— I u Španjolskoj ima nešto od toga — odgovarala María.

— Ima, u pismima. Zar si kad vidjela da se mi Španjolci

²⁵ U Portugalu se svi časte titulicama *Vuecencia*, *Excelencia* i sl. — *Prev.*

oslovljavamo sa »Presvijetli«? Takvo je ponašanje koji put zaista smiješno! Onomad su direktoru manjkali izvještaji iz rudnika, pa ih je tražio kao lud; najposlije uđe u kuhinju, gdje je dječak koji ih donosi baš jeo, i kad direktor vidje izvještaje na podu, među smećem i ljuskama krumpira, uzviknu gromovito: »Pogledaj samo gdje su izvještaji!« A momčić ustade, skide šešir te će bezbrižno: »Jest, držao sam ih tamo da bi ih dao vašoj presvjetlosti.« Pribivao sam tome prizoru i nisam mogao a da se ne nasmijem.

— Jest. Smiješno je.

— A onda, kakve li sentimentalnosti! Taj je narod degeneriran! Neki dan Englez otpratio slugu, a sluga zaplaka; navečer prekori kuharicu što joj je zagorjelo jelo, a ženi poletješe suze... Baš smiješno.

— Jest, zacijelo je ovo sentimentalni narod.

— Ovo je elegijski narod, kao židovski. Čuju se samo njihovi *fados*²⁶, tako tužni, tako čeznutljivi! Usprkos svemu, ti su Portugalci jako slični Španjolcima.

— Gle! Reci to njima koji tvrde da su druge rase! Oni nalaze niz fizičkih i psiholoških razlika između Portugalaca i Španjolaca. Govore da su više Europejci, više uljuđeni, a možda i jesu; da znaju francuski, da smo mi prostiji, a i to je lako moguće; da su druževniji, a to može biti sigurno. Ali je nesumnjivo da između nas i njih nema simpatije, ne volimo se.

— Jest, istina je.

— I ne može biti drugačije. Oni su ceremonijalni, naduti, uvijek visokoparni; a mi, bili zli ili dobri, jednostavniji smo.

— Ali mi se doktor Duarte učinio jednostavnim.

— Jest. On je od malobrojnih jednostavnih ljudi odavde... i zanimljivo, anarhist je.

— Da?

— Jest. Neke večeri, dok smo šetali trgom, rekao mi je, s izvjesnim žaljenjem: »U Portugalu neće nikada biti anarhista. Ovaj je narod mekušan i indolentan. U Španjolskoj ima više životnosti, više energije«, dodao je. I to je istina. Oni su čeznutljivi ljudi, kao Južnoamerikanci, ali bez one južnoameričke jarosti. To je narod mlake krvi, nema ništa u sebi.

²⁶ *Fado* je portugalska lirski narodna pjesma. — *Prev.*

Glava trideseta

ODLAZE

Kad su u mjestu proveli tri tjedna, engleski rudar reče im kako je dobio obavijest da će brod Clyde sutradan isploviti iz Lisabona prema Londonu ne pristajući ni u jednoj španjolskoj luci. Osim toga, dobro je da odu, jer se u mjestu počelo previše govoriti o njima, a to bi moglo biti opasno.

Odlučili su se; rudar im predade Grayevo pismo za pansion u Londonu, i naloži svom tajniku da ih otprati u Lisabon i smjesti na brodu.

Poslije doručka krenuli su njih troje kočijom i vozili se sat vremena kroz borove šume. Nebo je bilo oblačno, prijetilo kišom.

Stigoše na željezničku postaju, pričekashe pola sata i uđoše u južni ekspres. Službenik u vlaku smjesti ih u odjeljak u kojemu je bio samo nekakav mladić s naočalama i sivim ogrtačem. María se zavuče u kut i zatvori oči.

Mislila je na nezgode putovanja pješice, što su u nekoliko dana u njenoj mašti poprimile neodređenost dalekih sjećanja, prekidanih neobično živim dojmovima.

Nagli prekid normalnog života preinačio je tako perspektive stvari i osoba da je svoj život, život svog oca i svoje obitelji nalazila drugačijim od onih i onakvih kakve je uvijek vidjela.

Mladić u sivom ogrtaču upustio se u razgovor s doktorom i engleskim tajnikom. Taj mladić, elegantan, bijaše omalen Portugalac, ponešto razmetljiv; veoma je dobro govorio španjolski; reče da je konzervativni narodni zastupnik i pristaša diktature; imao je čast da bude prijatelj svih balerina i pjevačica iz Madrida i Seville.

María, koju nije mnogo zanimao razgovor zastupnikov, iziđe u hodnik. Već se smračilo; ispred prozorčića brzo promicala stabla i kuće. Padala je kiša. Vlak je u jednoličnu ritmu kloparao poljem. Ovdje-ondje stao bi na kakvoj samotnoj postaji; čulo bi se kakvo ime izgovoreno čeznutljivo; na svjetlu nekoliko fenjera ukazalo bi se maleno šetalište sa nekoliko bagremova što su lili suze na asfalt perona, i vlak bi nastavio put.

María bijaše nestrpljiva, željela je da već stigne. Poče čitati

ogläse smještene u hodniku vagona; gotovo svi bijahu oglasi hotela i kasina onih gradova kojih već samo ime ostavlja dojam svečanosti i užitka: Nica, Ostende, Montecarlo, Istanbul, Kairo...

María je šetala s jednoga na drugi kraj vagona i zastade kad je čula da dvije gospođe govore kastiljanski. Činilo joj se da već davno nije čula svoj jezik.

Uđe opet u odjeljak; zastupnikov, englezov tajnik i Aracil nastavljali su razgovor o politici.

Moglo je biti jedanaest sati uvečer kad su se pomolila svjetla Lisabona; u vlažnom zraku sjale električne žarulje; prošli su ispred osvjetljenog prilaza. Stigoše na kolodvor, siđoše liftom do ulice, sjedoše u kočiju, a tajnik reče kočijašu gdje treba zaustaviti.

Kiša je padala pljuskom. Prođoše kroz potop koji je ulice pretvorio u bujice te obalom rijeke dođoše do mola gdje stadoše. Električne svjetiljke broda sjale i ljuljale se na motkama kao zvijezde. Crven fenjer odlazio i dolazio palubom.

Kočija se zaustavi, i sve troje se brzo popeše na brod. Bijaše to Clyde. Pokaza se mornar umotan u kišnu kabanicu. Tajnik pozva službenika broda, a čovjek Mariji i njenom ocu pokazao njihove kabine. Zatim se tajnik srdačno oprostio i ostavi ih same.

Glava trideset prva *NA MORU*

María je izišla na palubu da udiše svježi noćni zrak.

Clyde plovi punom brzinom usred guste tame.

Nebo se sklopilo sa svih strana, nema nijedne zvijezde; tamni valovi komešaju se kao zbrkano stado crnih konja te odlaze i vraćaju se u tajanstvenom bibanju. Usred tmina toga kaotičnog ponora vode i tame María diše snažno i osjeća se sigurnom i mirnom. Slani zrak udara joj u lice žestokim zamasma; vjetar zviždi naokolo, a valovi, natovareni pjenom, kao da pjevaju i cvile uz brodske bokove.

Vijak propada u vodu, strojevi podrhtavaju, i ti su hrapavi zvuci kao pobjednički hura, zaglušujući glasovi nekoga Boga oca i zaštitnika civilizacije, dovoljno jaki da pobijede srdžbu vjetra ujedinjenu s bijesom mora.

Ponekad sirena na *Clydeu* ispušta strahovit urlik u noćnu tamu, a u daljini se, ublaženi prostranstvom, čuju signali drugih brodova što prolaze.

Na mahove udarac vjetra dolazi s kišom, a kasnije se mijenja, krivi se vjetrina i cvili, uzdiše s licemjermom blagošću.

Na trenutke čini se da je brod sustao; vijak kanda s manjom snagom propada u vodu; ali časak zatim, kao da se iznenada odlučio, brod se pokreće, podrhtava tako da se tresu svi zidovi, baca se da raskine tamne valove, dok stroj prigušeno zuji, a oštar zvižduk, praćen oblakom dima, kulja iz dimnjaka.

Kao te odvažne i ohole ptice grabljivice što smiono lete između razbješnelih i prijetećih valova pa se, uzlijećući uvis i ispuštajući kričav zov, gube u magli, tako i *Clyde* plovi po moru usred olujne huke.

María kao da udiše samu snagu kad osjeti kako poput strijele prolijeće usred tame i valova.

Vraća se u kabinu kamo se sklonio njezin otac; električna svjetla sa stropa blago titraju. Aracil, blijed, iscrpljen, uvijen u ogrtač, s glavom prislonjenom na prsa, ostaje nepokretan.

— Sutra ćemo — veli María — biti u Londonu.

A Aracil, malaksao od morske bolesti, ravnodušno odmahuje.

Copyright

© Dubravko Deletis

e-izdanje pripravili:
Dubravko Deletis i Mirna Goacher

website: www.josiptabakknjige.org

30/06/2013

